

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

URARTU KRALLIĞI'NIN KURULUŞU

Yüksek Lisans Tezi

ARMAĞAN TAN

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

URARTU KRALLIĞI'NIN KURULUŞU

Yüksek Lisans Tezi

ARMAĞAN TAN

Danışman: PROF.DR. KEMALETTİN KÖROĞLU

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

TARİH Anabilim Dalı ESKİÇAĞ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
ARMAĞAN TAN nın URARTU KRALLIĞI'NIN KURULUŞU adlı tez çalışması
,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 05.07.2010 tarih ve 2010-13/26 sayılı kararıyla ile
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 29.11.2010

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. KEMALETİN KÖROĞLU

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ERKAN KONYAR

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. SELÇUK MÜLAYİM

ÖNSÖZ

Urartu'ya olan ilgim lisans döneminde katılmış olduğum arkeolojik kazılarla başlamıştır. Bu kazılarda edindiğim tecrübeler ise yüksek lisansta Urartu dönemine ilişkin bir çalışma yapma kararını vermemde etkili olmuştur.

Doğu Anadolu gibi zor bir coğrafyada uzun yıllar etkili olmuş Urartu Krallığı'nın ortaya çıkış süreci birçok bilinmezlerle doludur. Bu sebepten ötürü hocam Kemalettin Köroğlu yüksek lisans tezi olarak 'Arkeolojik Bulgular ve Yazılı Belgeler Işığında Urartu Krallığı'nın Kuruluş Süreci'ni çalışmamı önerdi. Kendisi ayrıca, yaklaşık 2 yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu tezin her aşamasında fikirlerini bizimle paylaşarak araştırmanın doğru şekilde yönlendirilmesini sağladı. Bu değerli katkılarından ötürü hocama ne kadar teşekkür etsem azdır.

Her zaman yanımda olan ve her türlü desteklerini esirgemeyen hocalarım Erkan Konyar, Can Avcı ve İsmail Ayman, dostlarım Rıza Gürler Akgün, Mehmet Emre Özdoğan ve Bülent Genç benimle birlikte bu tezin bir diğer sahipleridir.

Bu tez çalışması döneminde kaybettiğim babamın derin acısını yüreğimde hissederek canım babama sonsuz rahmetler diliyorum. Artık sensiz bir yanım hep eksik olacak. Annem, kardeşlerim ve tüm ailemin desteği her zaman benimle olmuştur ve bu destek her zaman ayakta kalabilmemi sağlamıştır. Varlıklarıyla bana güç veren bütün aile fertlerime sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Bu çalışma Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'nun SOS-C-YLP-090409-0083 numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir. Arazi çalışması ve gereksinim duyduğumuz satın almaları gerçekleştiren ilgili kuruma ve çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
HARİTA ve TABLO LİSTESİ	iii
RESİMLER ve PLANLAR	iv
KISALTMALAR ve KAYNAKÇA.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç ve Yöntem	1
1.2. Araştırmaların Tarihçesi ve Kaynakların Durumu.....	4
2. YAZILI KAYNAKLARA GÖRE URARTU ÖNCESİ.....	11
2.1. ‘Uruatri’ (Uratri) ve ‘Urartu’ Terimleri.....	12
2.1.1. Assur Kaynakları.....	12
2.1.2. Urartu Kaynakları.....	16
2.2. ‘Nairi’ Terimi.....	17
2.2.1. Assur Kaynakları.....	17
2.2.2. Urartu Kaynakları.....	22
3. YİVLİ ÇANAK ÇÖMLEK KÜLTÜRÜ ve URARTU.....	23
4. KURULUŞ DÖNEMİ	34
4.1. Tuşpa’ya Göç ve Krallığın Kuruluşu.....	36
4.2. I.Sarduri Dönemi.....	47
4.3. İşpuini Dönemi	53
4.3.1. İşpuini ve Menua Ortak Yazıtları	56
4.3.2. İşpuini, Menua ve İnüşpua Ortak Yazıtları	60
4.3.3. İmar Faaliyetleri.....	61
4.3.3.1. Anzaf (<i>Aşağı Anzaf</i>).....	62
4.3.3.2. Kalecik	64

4.3.3.3. Zivistan (<i>Elmalık</i>)	65
4.3.3.4. Patnos	66
4.4. Menua Dönemi	67
4.4.1. Menua ve İnüşpua Ortak Yazıtları.....	71
4.4.2. İmar Faaliyetleri.....	72
4.4.2.1. Menua Kanalı.....	73
4.4.2.2. Anzaf	73
4.4.2.3. Aznavurtepe	75
4.4.2.4. Körzüt.....	76
4.4.2.5. Menuahinili.....	78
5. SONUÇ	79
EK-1 KURULUŞ DÖNEMİ URARTU YAZITLARI.....	84
EK-2 URARTU KURULUŞ DÖNEMİNE İLİŞKİN ASSUR YAZITLARI.....	134
EK-3 YERLEŞME KATALOĞU.....	169
TABLO ve LEVHALAR.....	175
KURULUŞ DÖNEMİ URARTU HARİTASI.....	195

HARİTA ve TABLO LİSTESİ

Harita : Kuruluş Döneminde Urartu Krallığı	195
Tablo 1: Çift Dilli Urartu Stellerindeki Ortak İsimlerin Karşılaştırılması.....	16
Tablo 2: Urartu'nun Kuruluş Sürecinde Yivli Ç.Ç.-Nairi-Urartu İlişkisi.....	33
Tablo 3: Kuruluş Dönemi Urartu Yazıtları.....	71
Tablo 4: Kuruluş Dönemi Urartu Kronolojisi.....	175

RESİMLER ve PLANLAR

RESİMLER

Res. 1: Tuşpa Sitadeli'nin Kuzeybatı'dan Görünümü.....	176
Res. 2: Tuşpa Sitadeli'nin Güneybatı'dan Görünümü.....	176
Res. 3: Tuşpa Sitadeli'nin Batı'dan Görünümü Görünümü.....	177
Res. 4: Sardurburç Genel Görünüm.....	178
Res. 5: I. Sarduri'nin Assurca Yazıtından Detay	178
Res. 6: Texier'in Sardurburç Gravürü	179
Res. 7: Sardurburç Detay.....	179
Res. 8: Zivistan (Elmalık) Genel Görünüm	180
Res. 9: Hazine Piri Kapısı.....	180
Res.10: Aşağı Anzaf Yapısı (Batıdan).....	181
Res.11: Yukarı Anzaf Sitadel Genel Görünümü	182
Res.12: Yukarı Anzaf Tapınak Yazıtı	182
Res.13: Aznavurtepe Genel Görünüm.....	184
Res.14: Aznavurtepe Sitedel Genel Görünüm.....	184
Res. 15: Aznavurtepe Tapınak ve Çevresinin Durumu.....	185
Res. 16: Aznavurtepe Tapınağının Durumu ve Zirvedeki Beton Yapı.....	186
Res. 17: Aznavurtepe Tapınağı'nın Yazıtlarından Geriye Kalan Parça.....	186
Res. 18: Körzüt Genel Görünüm.....	187
Res. 19: Körzüt Surlarından Detay	187
Res. 20: Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Stel Yuvaları.....	188
Res. 21: Urartu Stelleri (Van Müzesi).....	189
Res. 22: Karahan İşpuini ve Menua Yazıtı.....	189
Res. 23: Karagündüz Steli.....	190
Res. 24: Palu Kalesi Genel Görünüm.....	191
Res. 25: Palu Kalesi'nden Murat Vadisi'nin Görünümü.....	191
Res. 26: Palu Kalesindeki Menua Yazıtı.....	192
Res. 27: Palu Kalesi Kaya Mezarları.....	192
Res. 28: Ziyarettepe Genel Görünüm.....	193
Res. 29: Ziyarettepe L Alanında Yivli Çanak Çömleklerin Bulunduğu Kül Çukuru...193	

Res. 30: Ziyarettepe L Alanındaki Kül Çukurundan Boyalı ve Yivli Çanak Çömlek Örnekleri.....	194
Res. 31: Ziyarettepe L Alanında Yivli Çanak Çömlek Örneği ve Kremasyon Gömmü..	194

PLANLAR

Plan 1: Aşağı Anzaf Topografik Planı.....	179
Plan 2: Yukarı Anzaf Topografik Plan.....	181
Plan 3: Yukarı Anzaf Tapınak Planı.....	181
Plan 4: Aznavurtepe Sitadel Planı.....	185
Plan 5: Körzüt Sitadel Planı.....	188
Plan 6: Zivistan Sitadel Planı.....	190

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- Bkz. : Bakınız
- MÖ : Milattan Önce
- Azarpay 1968 : G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts, A Chronological Study*, London, University of California Press.
- Balkan 1960 :K. Balkan, “Ein urartäischer Tempel auf Aznavurtepe bei Patnos und hier entdeckte Inschriften - Patnos Yakınlarında Aznavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri”, *Anadolu* 5: 99–158.
- Balkan 1964 : K. Balkan, “Patnos'ta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı”, *Atatürk Konferansları* I: 235–243.
- Barnett 1982 : R. D. Barnett, “Urartu”, *Cambridge Ancient History* III/1, Cambridge, Cambridge University Press: 314–371.
- Bartl 2001 : K. Bartl, “Eastern Anatolia in the Early Iron Age”, *Migration und Kulturtransfer*, R. Eichmann-H. Parzinger (Ed.), Bonn: 383–410.
- Belck 1899 : W. Belck, “Die Rusas – Stele in Topsaua (Sidikan)”, *Zeitschrift für Ethnologie* 31: 99–132.
- Belck 1904 : W. Belck, *Die Kelischin-Stele und Ihre Chaidisch-Assyrischen Keilinschriften. Anatole*, Leipzig, Verlag von Max Rieger.
- Belli 1993 : O. Belli, “Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991–1992)”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 58: 1–32.

- Belli 1998 : O. Belli, *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli 1999 : O. Belli, “1997 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *20. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 507–525.
- Belli 2003 : O. Belli, “2001 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı II*: 393–404.
- Belli 2006 : O. Belli, “2004 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 151–164.
- Belli–Ceylan 2001 : O. Belli, “1999 Yılı Anzaf Kaleleri Kazısı Ve Onarım Çalışmaları”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 385–398.
- Belli – Dinçol 1982 : O. Belli–A. Dinçol, “Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları”, *Anadolu Araştırmaları VIII*: 167–179.
- Belli – Konyar 2003 : O. Belli – E. Konyar, *Doğu Anadolu’da Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller-Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Eastern Anatolia*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Benedict 1960 : W. C. Benedict, “Urartian and Hurrians”, *Journal of the American Oriental Society* 80: 100–104.
- Benedict 1961 : W. C. Benedict, “The Urartian-Assyrian Inscription of Kelishin” *Journal of the American Oriental Society* 81: 359–385.
- Bilgiç 1959 : E. Bilgiç, “Birkaç Yeni Urartu Kral Kitabesi”, *Türk Arkeoloji Dergisi IX/1*: 44–48.

- Boysal 1961 : Y. Boysal, “Anzavur'da Definecilerin Meydana Çıkardığı Urartu Eserleri” *Belleten* 25: 199–212.
- Burney 1957 : C. A. Burney, “Urartian Fortresses and Towns in the Van Region”, *Anatolian Studies* 7: 37–53.
- Burney 1966 : C. A. Burney, “A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere” *Anatolian Studies* 16: 55–111.
- Burney-Lang 1971 : C. Burney – D. Lang, *The Peoples of the Hills*, London, The Trinity Press.
- Burney-Lawson 1960 : C. A. Burney – G. R. J. Lawson, “Measured Plans of Urartian Fortresses”, *Anatolian Studies* 10: 177–196.
- Çavuşoğlu-Biber 2006: R. Çavuşoğlu – H. Biber, “Van Kalecik - Sahipsiz Takvim”, *Arkeo Atlas* 5: 174–175.
- Çilingiroğlu 1976/77 : A. Çilingiroğlu, “Sargon’un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler”, *Anadolu Araştırmaları* 4–5: 235–271.
- Çilingiroğlu 1983 : A. Çilingiroğlu, “Urartu’da Toplu Nüfus Aktarımları”, *Anadolu Araştırmaları* 9: 311–323.
- Çilingiroğlu 1984a : A. Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.
- Çilingiroğlu 1984b : A. Çilingiroğlu, “Van Gölü Havzasında Üretilen MÖ. 2. Binyıl Boyalı Çanak Çömleği”, *Arkeoloji Dergisi* II: 25–29.

- Çilingiroğlu 1987a : A. Çilingiroğlu, “Van Gölü Havzası Demir Çağların Başlangıcı’nın Tarihi”, *Anatolian Iron Age I*, Altan Çilingiroğlu (Ed.), İzmir: 108–115.
- Çilingiroğlu 1987b : A. Çilingiroğlu, “Van-Dilkaya Höyük 1986”, *Anatolian Studies* 37: 217–219.
- Çilingiroğlu 1993 : A. Çilingiroğlu, “Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış”, *Kazi Sonuçları Toplantısı* 14/1: 469–491.
- Çilingiroğlu 1994 : A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.
- Çilingiroğlu 1997 : A. Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Diakonoff 1985 : I. M. Diakonoff, “Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian” *Journal of The American Oriental Society* 105/4: 597–603.
- Diakonoff-Kashkai 1981: I. M. Diakonoff - S. M. Kashkai, *Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes, Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert.
- Dinçol 1970 : A. Dinçol, *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dinçol 1976 : A. Dinçol, “Die Neuen Urartäischen Inschriften aus Körzüt”, *Istanbul Mitteilungen* 26: 19–30.
- Dinçol–Dinçol 2003 : A. Dinçol - Belkıs Dinçol, “Urartu Dili ve Yazısı”, *Toplumsal Tarih Dergisi* 116: 42–47.

- Dinçol–Dinçol 2004 : A. Dinçol - B. Dinçol, “Urartu Krallığı’nda Dil ve Yazı”, *Urartu: Savas ve Estetik/ Urartu: War and Aesthetics*, F.Özlem (Ed.), İstanbul: 119–128.
- Dinçol–Kavaklı 1978 : A. Dinçol - E. Kavaklı, “Van Bölgesinde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları / Die neuen Urartaeischen Inschriften aus der Umgebung von Van”, *Anadolu Araştırmaları* Ek Yayın 1: 1–77.
- Dubovsky 2006 : P. Dubovsky, *Hezekiah and The Assyrian Spies: Reconstruction of the Neo-Assyrian Intelligence Services and its Significance for 2 Kings 18 – 19*, Roma, Editrice Pontificio Istituto Biblico.
- Dyson 1964 : R. H. Dyson, “Ninth Century Men in Western Iran”, *Archeology* 17: 3–9.
- Dyson 1965 : R. H. Dyson, “Problems of Protohistoric Iran as Seen From Hasanlu”, *Journal of Near Eastern Studies* 24/3: 193–217.
- Dyson 1989a : R. H. Dyson, “Rediscovering Hasanlu”, *Expedition* 31/2–3: 3–11.
- Dyson 1989b : R. H. Dyson, “The Iron Age Architecture at Hasanlu: An Essay”, *Expedition* 31/2–3: 107–127.
- Dyson-Muscarella 1989: R. H. Dyson–O. W. Muscarella, “Constructing the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV”, *Iran* 27: 1–27.
- Erdem 2009a : A. Ü. Erdem, “Van Gölü Havzası’nda Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu, A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the*

Upper Sea, H. Sağlamtimur–E. Abay–Z. Derin–A.Ü. Erdem–A. Batmaz–F. Dedeoğlu–M. Erdalkıran–M.B. Baştürk–E. Konakçı (Ed.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 299–307.

- Erdem 2009b : A. Ü. Erdem, *Doğu Anadolu’da Demir Çağ Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Forbes 1950 : T. B. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, Leiden, E.J. Brill.
- Goetze 1930 : A. Goetze, “Zur Kelischin-Stele” *Zeitschrift für Assyriologie* 5: 99–128.
- Goetze 1957 : A. Goetze, “Kleinasien”, *Kulturgeschichte des Alten Orients* III: 187–200.
- Grayson 1972 : A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions I*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Grayson 1976 : A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions 2*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Grayson 1982 : A. K. Grayson, “Assyrian: Ashur-dan II to Ashur-ninari V (934–745)”, *Cambridge Ancient History* III/1: 238–281.
- Grayson 1991 : A. K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium B.C. I (1114–859)*, London, University of Toronto Press.
- Grayson 1996 : A. K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium B.C. II (858–745)*, London, University of Toronto Press.

- Grayson 2000 : A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana.
- Hauptmann 1969 : H. Hauptmann, “Norşuntepe Kazısı 1969”, *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara: 71 vd.
- Hauptmann 1969/70 : H. Hauptmann, “Norşuntepe. Historische Géographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/69”, *Istanbuler Mitteilungen* 19/20: 21–78.
- Hauptmann 1974 : H. Hauptmann, “Norşuntepe 1973”, *Anatolian Studies* 24: 43–44.
- Hauptmann 1975 : H. Hauptmann, “Norşuntepe 1974”, *Anatolian Studies* 25: 35–38.
- Hauptmann 2001 : H. Hauptmann, “Norşuntepe”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaeologie* 9: 596–604.
- Helwing-Fahimi 2005: B. Helwing – H. Fahimi, “İran’da Demir Çağı”, *ArkeoAtlas* 4: 134–143.
- Karg 2001 : N. Karg, “Gre Dimse 1999 İlk Sonuçlar”, *Ilisu Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, N. Tuna – J. Öztürk – J. Velibeyoğlu (Ed.), Ankara: 643–670.
- Kellner 1975/76 : H. J. Kellner, “Ein datierter Silberfund aus Urartu”, *Anadolu (Anatolia)* 19: 57–67.
- Kessler 1980 : K. Kessler, *Untersuchungen zur Historischen Topographie Nordmesopotamiens*, Wiesbaden, Reichert.

- Kleiss 1969/70 : W. Kleiss, “Zur Ausbreitung Urartus nach Osten”, *Istanbulur Mitteilungen* 19/20: 125–136.
- Kleiss-Hauptmann 1976: W. Kleiss - H. Hauptmann, *Topographische Karte von Urartu*, Berlin, Dietrich Reimer Verlag.
- Konyar 2004 : E. Konyar, *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Konyar 2007 : E. Konyar, “Anıtsal Kaya İşaretleri, Atlı Araba Yapım Teknikleri Üzerine Yeni Görüşler”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 23: 1–5.
- Konyar 2008 : E. Konyar, “Urartu Coğrafyasında ‘Anıtsal Kaya İşaretleri’: İşlevleri Üzerine Etno-arkeolojik Bir Yaklaşım”, *Muhibbe Darga Armağanı*, Taner Tarhan-Aksel Tibet-Erkan Konyar (Ed.), İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Yayını: 311–320.
- Kozbe-Çevik-Sağlamtimur 2001: G. Kozbe-Ö. Çevik-H. Sağlamtimur, “*Ayanis I. Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989–1998*”, A. Çilingiroğlu – M. Salvini (Ed.), Roma, CNR: 85–153.
- Köroğlu 1996 : K. Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Köroğlu 1998 : K. Köroğlu, *Üçtepe I: Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Köroğlu 2001 : K. Köroğlu, “Urartu Krallığı’nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası”, *Belleten* 241: 717–741.
- Köroğlu 2002 : K. Köroğlu, “Demir Çağı’nda Yukarı Dicle Bölgesi”, *Anadolu Araştırmaları* XVI: 449–475.
- Köroğlu 2008 : K. Köroğlu, “Yukarı Dicle Bölgesinde Yeni Assur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Helenistik Dönem’in İzleri” , *Mühibbe Darga Armağanı*, T. Tarhan - A. Tibet - E. Konyar (Ed.), İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi Yayınları: 335-344.
- Köroğlu 2009 : K. Köroğlu, “Urartu Dönemi Bey Konakları”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu, A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, H. Sağlamtimur - E. Abay - Z. Derin - A.Ü. Erdem - A. Batmaz - F. Dedeoğlu - M. Erdalkıran - M. B. Baştürk - E. Konakçı (Ed.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 383–394.
- Köroğlu 2010 : K. Köroğlu, “Urartu: Krallık ve Aşiretler”, *Urartu Doğu’da Değişim*, Kemalettin Köroğlu-Erkan Konyar (Ed.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 10–45.
- Köroğlu-Konyar 2005: K. Köroğlu – E. Konyar, “Van Gölü Havzası’nda Erken DemirÇağı Problemi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 119: 25–38.
- Köroğlu-Konyar 2008: K. Köroğlu – E. Konyar, “Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin”, *ANES* XLV: 123–146.
- Kuhrt 1995 : A. Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000–330 BC II*, New York, Routledge.

- Lambert 1961 : W. G. Lambert, “The Sultantepe Tablets, VIII Shalmaneser in Ararat” *Anatolian Studies* 11: 143–158.
- Levine 1974 : D. L. Levine, “Geographical studies in the Neo-Assyrian Zagros II”, *Iran* 12: 99–124.
- Liverani 1988 : M. Liverani, “The Growth of the Assyrian Empire in the Habur/Middle Euphrates Area: A New Paradigm”, *State Archives of Assyria Bulletin (Padua)* 2: 81–98.
- Luckenbill 1926 : D. D. Luckenbil, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Luckenbill 1927 : D. D. Luckenbil, *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Lehmann-Haupt 1910: C. F. Lehmann-Haupt, *Armenien Einst und Jetzt*, Berlin, B.Behr’s Verlag.
- Lehmann-Haupt 1931: C. F. Lehmann-Haupt, *Armenien Einst und Jetzt*, Berlin, B.Behr’s Verlag.
- Maxwell-Hyslop 1974: K. R. Maxwell-Hyslop, “Assyrian Sources of Iron. A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence”, *Iraq* 36: 139–154.
- Martirosjan 1961 : A. A. Martirosjan, *Gorod Tejsebaini*, Erevan, Izdatel'srvo Akademii Nauk Aimjanskoi SSR.
- Matney-Rainville 2005: T. Matney – L. Rainville, “Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe 2003–2004”, *Anatolica* 31: 19–68.

- Melikishvili 1960 : G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinobraznye Nadpisi*, Moskova, Vestnik Drevnej Istorii.
- Milland 1994 : A. Milland, *The Eponyms of the Assyrian Empire*, Finland, Vammalan Kirjapaino Oy.
- Muscarella 1989 : O. W. Muscarella, “Warfare at Hasanlu in the Late 9th Century B.C.”, *Expedition* 31: 24–36.
- Parpola 1970 : S. Parpola, *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen-Vluyn, Butzon-Bercker Kevelaer.
- Parpola 2001 : S. Parpola – M. Porter (Ed.), *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*, Finland, Vammalan Kirjapaino Oy.
- Payne 2006 : M. R. Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Piotrovsky 1966 : B. B. Piotrovsky, “Urartu Dini”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 23/1–2: 37–51.
- Piotrovsky 1969 : B. B. Piotrovsky, *Urartu*, London, Barrie-Rockliff.
- Postgate 1973 : J. N. Postgate, “The Inscription of Tiglath-Pileser III at Mila Mergi”, *Sumer* 29: 41–59.
- Postgate 1992 : J. N. Postgate, “The Land of Assur and the Yoke of Assur” *World Archaeology* 23: 247–263.
- Roaf 1996 : M. Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Atlaslı Uygarlıklar Ansiklopedisi*(Çev: Zülal Kılıç), İstanbul, İletişim Yayınları.

- Roaf-Schachner 2005 : M. Roaf – A. Schachner, “The Bronze Age to Iron Age Transition in The Upper Tigris Region: New Information From Ziyaret Tepe and Giricano”, *Anatolian Iron Ages V*, A. Çilingiroğlu – G. Darbyshire (Ed.), London, British Institute of Archaeology at Ankara: 115-123.
- Russel 1984 : H. F. Russell, “Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the Historical Geography of Eastern Anatolia According to the Assyrian Sources”, *Anatolian Studies* 34: 171–201.
- Sagona – Zimansky 2009: A. Sagona – P. Zimansky, *Ancient Turkey*, London, Routledge.
- Salvini 1967 : M. Salvini, *Nairi e Ur(u)atri: Contributo alla storia della formazione del regno di Urartu*, Roma, Edizioni Dell’Ateneo.
- Salvini 1978 : M. Salvini, “A Dedicatory Inscription of the Urartian King Ispuini” *Assur* 1: 171–174.
- Salvini 1979 : M. Salvini, “Das Susi-Heiligtum von Karmir-Blur und der Urartäische Turmtempel”, *Archàologische Mitteilungen aus Iran* 12: 249–269.
- Salvini 1995 : M. Salvini, “Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu”, *Neo-Assyrian Geography*, Mario Liverani (Ed.), Roma, Università di Roma La Sapienza..
- Salvini 2006 : M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü* (Çev: Belgin Aksoy), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Salvini 2008 : M. Salvini, *Corpus Dei Testi Urartei*, Roma, CNR.

- Sevin 1979 : V. Sevin, *Urartu Krallığı'nın Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1979.
- Sevin 1981 : V. Sevin, "Menua'nın Oğlu İnüşpua/Inushpua the son of Menua", *Anadolu Araştırmaları* VII: 1–13.
- Sevin 1987 : V. Sevin, "Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler", *Anadolu Demir Çağları* I, A. Çilingiroğlu (Ed.), İzmir: 35–55.
- Sevin 1991 : V. Sevin, *Yeni Assur Sanatı I: Mimarlık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevin 2003 : V. Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sevin 2004 : V. Sevin, "Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi-Kökeni Aranan Bir Devlet: Urartu", *Belleten* LXVIII/252: 355–387.
- Sevin 2005 : V. Sevin, *Hakkâri Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Sevin-Kavaklı 1996 : V. Sevin – E. Kavaklı, *Van/Karagündüz: Bir Erken Demir Çağ Nekropolü - An Early Iron Age Cemetery*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Stech-Pigott 1986 : T. Stech – V. C. Pigott, "The Metals Trade in Southwest Asia in the Third Millennium B.C.", *Iraq* 48: 39–64.

- Tarhan 1978 : M. T. Tarhan, *MÖ. XIII. Yüzyılda ‘Uruatri’ ve ‘Nairi’ Konfederasyonları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Tarhan 1980 : M. T. Tarhan, “Urartu Devleti’nin ‘Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan ‘Lutipri=Lapturi’ Hakkında Yeni Görüşler”, *Anadolu Araştırmaları* VIII: 69–114.
- Tarhan 1986 : M. T. Tarhan, “Urartu Devleti’nin Yapısal Karakteri”, *IX. Türk Tarih Kongresi*: 285–301.
- Tarhan 1994 : M. T. Tarhan, “Recent Researches at the Urartian Capital Tushpa”, *Tel Aviv* 21/1: 22–57.
- Tarhan–Sevin 1993 : M. T. Tarhan – V. Sevin, “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1991”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* XIV/I: 407–429.
- Tarhan–Sevin 1994 : M. T. Tarhan – V. Sevin, “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları”, *Belleten* LVII/220: 843–861.
- Tarhan–Sevin 1977 : M. T. Tarhan – V. Sevin, “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları* 4–5: 273–345.
- Van Loon 1966 : M. N. van Loon, *Urartian Art*, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.
- Varol 2005 : O. Varol, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Urartu Dilinin Yapısal Özellikleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Wiseman 1968 : D. J. Wiseman, “The Tell al Rimah Tablets, 1966”, *Iraq* 30: 175–205.
- Wright 1943 : E. M. Wright, “The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria (714 B.C.)”, *Journal of Near Eastern Studies* 2: 173–186.
- Young 1965 : T. C. Young, “A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500–500”, *Iran* III: 53–84.
- Young 1967 : T. C. Young , “The Iranian Migration into the Zagros”, *Iran* V: 11–34.
- Yurdaydın 1976 : H. G. Yurdaydın, *Nasūhü’s – Silahî (Matrakçı) , Bayān-ı Menāzil-i Sefer-i Irākeyn-i Sultan Süleyman Hān*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zimansky 1985 : P. E. Zimansky, *Ecology and Empire: The Structure of The Urartian State*, Chicago, The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Zimansky 1990 : P. E. Zimansky, “Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign”, *Journal of Near Eastern Studies* 49: 1–21.
- Zimansky 1995 : P. E. Zimansky, “Urartu”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Jack M. Sason (Ed.), Massachusetts, Hendrickson Publishers: 1135–1146.
- Zimansky 1998 : P. E. Zimansky, *Ancient Ararat: A Handbook of Urartian Studies*, New York, Caravan Books.

1. GİRİŞ

1.1. Amaç ve Yöntem

Urartu Krallığı'nın kuruluş sürecine dair araştırmalarının büyük bir çoğunluğunda kısır bir tartışma noktası olan 'köken' saptamaya yoğunlaşılması nedeniyle, krallığın kurulabilmesi için gereken esas dinamikler gözden kaçırılmıştır. Kısıtlı veriler ışığında ortaya atılan bazı varsayımların ise yeniden sorgulanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak yapmaya karar verdiğimiz bu çalışmanın esas amacı; Urartuların 'etnik' veya 'linguistik' kökenlerini bulmak değildir. Amaç, Urartu Krallığı'nın kurulmasını sağlayan şartları ve dinamikleri güvenilir veriler ışığında anlamlandırmaya çalışmaktır.

Bu çalışmada Urartu dönemine ilişkin sürekli olarak tekrarlanan bazı standart özellikler de sorgulanarak Urartu için yeni bir takım karakteristik özellikler belirlenmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken de yazılı kaynaklardan veya arkeolojik verilerden tek başına faydalanmak yerine bu iki kaynak grubunu birlikte ele almaya ve değerlendirmelerimizi ona göre yapmaya çalıştık. Bu amaçla 'Arkeolojik ve Yazılı Belgeler Işığında Urartu Krallığı'nın Kuruluş Süreci' isimli proje kapsamında gerçekleştirdiğimiz araştırma gezisi sayesinde Urartu yerleşmeleri üzerinde yeni birtakım gözlemler ve değerlendirmeler yapabilme fırsatını da bulmuş olduk. Ayrıca yine bu proje kapsamında edindiğimiz bazı önemli yayınlar da araştırmamıza azımsanmayacak ölçüde faydalı olmuştur¹.

Urartu Krallığı'nın Doğu Anadolu gibi zor fiziki şartlara sahip coğrafyada güçlü bir şekilde ortaya çıkışının ne şekilde gerçekleştiği konusunda araştırmacılar arasında şimdilik tam bir fikir birlikteliği yoktur.

¹ Bu araştırma gezisi ve satınalmaları, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu başkanlığındaki SOS-C-YLP-090409-0083 numaralı proje kapsamında gerçekleştirebilmemizi sağlayan Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'na teşekkür ederiz.

Bu çalışmaya başlarken öncelikle konuyla ilgili literatür gözden geçirilerek özel olarak hazırlanmış bir kaynakça programı sayesinde elektronik ortamda gerekli bütün kayıtları alınmıştır. Bu kaynak taramasının ardından gerekli görülen arazi çalışmalarımızı da yukarıda bahsi geçen araştırma gezisi sayesinde gerçekleştirebildik. Ayrıca elde ettiğimiz bu verileri daha anlamlı bir görünüme kavuşturabilmek amacıyla da detaylı bir topografik harita hazırlanmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde konu ile ilgili yayınlar özgünlük derecesine göre ele alınmıştır. Araştırmacıların öne sürdüğü varsayımların ana hatları çizilmeye çalışılırken birbirleri arasındaki bazı önemli farklılıklar da tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Urartu öncesine dair yazılı kaynaklarda geçen bazı ifade ve kavramların anlamlandırılmasına çalışılmıştır. Bu ifadelerin Urartu ile ilişkili olup olmadığı, Urartu kaynaklarındaki yansımalarının ne şekilde olduğu ve Urartu tarihi açısından ne derece önem taşıdığı tespit edilmek istenmiştir. Daha önce bu konuda yapılan yorumlar gözden geçirilirken yeni bir takım sonuçlara da ulaşılmıştır.

Üçüncü bölümde Urartu arkeolojisinde önemi son dönemde daha iyi anlaşılmaya başlanan bir malzeme grubu ele alınmaktadır. Bu malzemenin Urartu stratigrafisindeki konumu üzerine yapılan değerlendirmelerin eleştirileri yapılarak bazı yeni referans noktaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunu yapabilmek için de Urartu Krallığı'nın kuruluş aşamasında çekirdek bölgesi konumunda olan Van Gölü Havzası'nda yivli çanak çömleğin durumunu değerlendirip, Urartu'nun kuruluş dönemi için neyi ifade ettiğini anlamaya odaklandık.

Dördüncü ve son bölümde ise Urartu'nun politik bir güç olarak tarih sahnesine belirgin şekilde çıkışı ve bu sürecin gelişim aşamaları ele alınmıştır. Daha önceki bölümlerin de yardımıyla Urartu Krallığı'nın bu dönemde ortaya çıkışı bazı yeni bakış açılarıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tüm bu veriler ışığında, bu dönemde belirginleşen Urartu varlığının özgün niteliklerden yola çıkarak Urartu araştırmaları için yeni bir takım kıstasların da oluşturulmasına çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonlarında, Urartu Krallığı'nın kuruluş dönemiyle ilgili olduğunu düşünerek atıfta bulunduğumuz Assur yazıtlarını ve I. Argiştî dönemine kadar olan tüm Urartu yazılı belgelerinin çevirilerini ek olarak vermeyi uygun bulduk. Haritalar kısmında Urartu'nun kuruluş dönemindeki yayılım alanlarını ve önemli merkezlerini topografik harita üzerinde göstermeye çalıştık. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olabilecek çizim ve levhalar da ek olarak sunulmuştur.

1.2. Araştırmaların Tarihçesi ve Kaynakların Durumu

Urartu Krallığı'nın kuruluş süreci, kaynakların kısıtlı olması nedeniyle tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş değildir. Urartu araştırmacılarının önemli bir kısmı yayınlarında bu süreci kısa bir şekilde ele almışlardır. Kuruluş sürecine ilişkin arkeolojik veriler ise yazılı kaynaklara nispeten daha yetersizdir. Bu durum, araştırmacıların dönemi açıklayabilmek için daha ziyade yazılı kaynaklara başvurmasına neden olmuştur. Yazılı belgeler ise; I. Sarduri dönemindeki ilk Urartu yazıtlarının ortaya çıkışına kadar yalnızca Assur kayıtlarından ibarettir. Bu nedenle kısıtlı durumdaki subjektif Assur kaynaklarının yorumlanması, Urartu'nun kuruluşu ile ilgili başlıca tartışma konularından birisidir. Yorum farklılıkları ise çeşitli varsayımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, şimdiye kadar yapılmış araştırmalarda Urartu Krallığı'nın kuruluşuna ilişkin birbiriyle kısmen ortak noktalara sahip iki farklı görüşün öne çıktığı söylenebilir. Fakat yine de bu konuda net bir tablo çizebilmek bazı zorluklar içermektedir.

Urartu'nun kuruluş dönemine ilişkin arkeolojik veriler de oldukça yetersizdir. Arkeolojik kazı gerçekleştirilen Urartu yerleşmelerinin büyük çoğunluğunda önceki dönemler oldukça zayıf bir tabaka ile temsil edilmektedir veya ilk defa Urartu döneminde iskân görmeye başlamıştır. Bu nedenle araştırmacıların stratigrafik değerlendirmeler yapabilmesi de oldukça güçtür. Urartu kazılarının özellikle önemli Urartu merkezleri üzerinde yoğunlaşmış olmasının da bu durumda etkisi vardır. Ancak son dönemlerde arkeolojik verilerin kısmen artmasıyla birlikte Urartu'nun kuruluşu ile ilgili öne sürülen ve uzun süreden beri kabul gören bazı fikirler tekrardan sorgulanmaya ihtiyaç duymaya başlamıştır. Ayrıca Urartu'nun bazı karakteristik özelliklerinin de kendi içerisinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde konu ile ilgili yapılan araştırmalar değerlendirilerek, öne sürülen görüşlerin ana hatları çizilmeye çalışılacaktır.

MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başkent Tuşpa merkezli olarak kendisini hissettirmeye başlayan Urartu Krallığı'nın bünyesinde taşıdığı kültür öğeleri

köklü Hurri gelenekleriyle bazı benzerliklere sahiptir. Urartu dili Hurice ile aynı kökenden gelmektedir ve Urartu ile Hurri tanrıları arasında ortak olanların varlığı bilinmektedir². İşte Urartu ve Hurri toplumları arasındaki bu ortak öğelerden yola çıkan bazı araştırmacılar Urartu'nun kuruluşu ile ilgili birtakım teorik fikirler öne sürmüştür.

Assur metinlerinin yorumlanmasına dayalı olarak ortaya atılan bazı görüşlere göre ise 13. yüzyıldan itibaren Assur kaynaklarında geçmeye başlayan 'Uruatri' ve 'Nairi' tanımlamaları Urartu öncesinde Assur'a karşı oluşturulan Hurri kökenli toplulukların ittifaklarıdır. Yerel güçlerin oluşturduğu bu ittifakların MÖ 9. yüzyıldan itibaren kendi aralarında birleştiği ve Urartu'nun kurulmasına yol açtığı iddia edilmiştir. Bu yorumlara göre, Doğu Anadolu'da yaşayan Hurri kökenli bu 'akraba' toplulukların birleşmesi ve devletleşme sürecine girmesi, güneyli büyük güç Assur'un baskısı sonucunda gerçekleşmiştir. Urartu araştırmacılarının büyük çoğunluğu tarafından da kabul edilerek tekrarlanan bu teorilerin yaygın olarak kabul görmesinin nedenleri arasında farklı bir takım kaygıların da olabileceği akla gelmektedir.

Sovyet araştırmacılarından bir kısmı 'Marksist' tarih anlayışının etkisiyle Urartu gibi bölgesinde uzunca yıllar etkili olmuş önemli bir gücün ortaya çıkışını, Assur gibi döneminin 'emperyalist' bir gücüne karşı 'zayıf halk kitlelerinin' yani Hurrili yerel güçlerin zaferi olarak nitelendirmek istemiş olabilir.

Urartuların Ermenilerle akraba toplumlar olduğunu savunan bazı görüşlerin etkisiyle, yerli araştırmacılar adeta Urartu'nun 'bölgenin yerli halkı' olduğu veya 'olması gerektiği' tezini büyük bir çoğunlukla kabul ederek bu yönde yayınlar yapmışlardır. Bu da sonuçta 'tez-antitez' ikilemi içerisinde özgür olması gereken bilimsel düşüncüyü dar bir çerçeveye indirgemiş olması muhtemeldir.

Bu görüşün ilk temsilcilerinden Goetze, Van Gölü bölgesinin eski Hurri yaşam çevresi olması ve Urartu kültürünün Hurri gelenekleriyle ortak bir takım unsurlara sahip

² Goetze 1957: 190; Benedict 1960: 100–104; Melikishvili 1960: 295; Van Loon 1966: 3–6; Piotrovski 1969: 67; Dinçol 1970: 36; Barnett 1982: 328; Diakonoff 1985: 597–603; Zimansky 1998: 27; Salvini 2006: 13,34.

olmasından ötürü Urartuların atalarının Hurri kökenli olduğunu ve bölgenin yerli halkları olduğunu iddia etmiştir. Bu halkların ise MÖ 9. yüzyıldan itibaren Hurri-Mitanni devletinin ortadan kalkmasının ardından Urartu'nun kurulmasıyla birlikte tekrar toparlanarak 'siyasi bölünmeyi' ortadan kaldırdığını söyler³.

Van Loon, MÖ 13. yüzyıldan, Urartu'nun belirgin bir şekilde ortaya çıktığı 9. yüzyıla kadar olan geniş dönemi bölgenin ve Urartu'nun 'Proto Tarihi' olarak adlandırmıştır⁴. Assur yazıtlarında bahsi geçen Hurri kökenli topluluklarla Urartu krallığının yayılım alanlarının birbiriyle benzeşmesine dayanarak Urartuların, Hurri kültürünün doğal mirasçısı sayılabileceğini belirtmiştir⁵. Kuruluş aşamasında Assur etkisinin oldukça yoğun olduğunu ve Sarduri ile birlikte de yeni bir hanedanın kurulmuş olduğunu söyler⁶.

Beylikler dönemi olarak da tanımlanan bu erken dönem, araştırmacılar tarafından Urartu'nun kuruluşuna bir hazırlık evresi olarak yorumlanmaktadır⁷. Urartu dili ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Salvini de özellikle yazılı kaynaklardan yola çıkarak benzer varsayımlarda bulunmuştur. MÖ 13. yüzyıldan itibaren Assur kaynaklarında geçmeye başlayan Uruatri (Uratrı) ve Nairi tanımlamalarının Urartu yazıtlarında da kullanılmasından dolayı bu erken Assur kayıtlarıyla Urartular arasında bir tür irtibatın olabileceğini söyler⁸. Salvini, Assur kaynaklarından yola çıkarak Mitanni Devleti'nin yıkılmasından itibaren Hurri kökenli bu toplulukların Assur'un askeri baskısına tepki olarak kendi aralarında birleşmesi sürecinin MÖ 9. yüzyıldan itibaren Assur yazıtlarında adları geçmeye başlayan Urartu'lu Aramu, Sarduri ve İşpuini döneminde artık tamamlandığını belirtir⁹.

Aras Havzası'ndaki önemli Urartu merkezlerinden Karmir-Blur kazısını gerçekleştirmiş olan Piotrovski de Urartu'nun kurulmasını Van Gölü çevresinde

³ Goetze 1936: 104; Goetze 1957: 191.

⁴ Van Loon 1966: 6.

⁵ Van Loon 1966: 9.

⁶ Van Loon 1966: 7-9.

⁷ Salvini 1967: 47 vd; Tarhan 1978: 46; Salvini 2006: 34.

⁸ Salvini 2006: 28.

⁹ Salvini 2006: 35.

hayvancılık ve tarımla yaşamını sürdüren, birbirine akraba durumdaki bu ‘Hurri’ topluluklarıyla ilişkilendirmiştir. Mitanni Devleti’nin yıkılıştan itibaren Assur’un kuzeydeki dağlık bölgelere yönelik baskıyı arttırmasının bu bölgelerdeki Hurri kökenli yayla kavimlerinin Assur’a karşı birleşmesiyle sonuçlandığını iddia eder. Assur yazıtlarında önceleri ‘Uruatri’ olarak tanımlandığını söylediği bu ortak oluşumun Assur kralı I. Tiglat-pileser döneminden itibaren yazıtlarda Van Gölü Bölgesini de içine alacak şekilde genişleyerek ‘Nairi Ülkesi’ olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Piotrovski ‘Nairi Ülkesi’nin sınırlarının güneyde Güneydoğu Anadolu Toroslari’nden kuzeyde Karadeniz kıyılarına kadar olan geniş bir alanı kapsadığını söyler. MÖ 9. yüzyılın ilk yarısında Assur kralı II. Aşurnasirpal döneminden itibaren yazılı kaynaklarda bahsedilmeye başlayan ‘Urartu’ kelimesinin ‘Nairi’ ile aynı anlamda kullanılmaya başlandığını ve artık etnik anlamda bir tanımlamaya dönüştüğünü belirtir. Assur yazıtlarında geçen ‘Yukarı Deniz’ adlandırmasının Karadeniz olabileceğini, Nairi denizinin ise Van Gölü olması gerektiğini söylemiştir¹⁰. Doğu Anadolu’nun yüksek yaylalarında yaşadığını varsaydığı bu Hurri toplumlarının Hitit / Geç Hitit kültürleriyle de yoğun ilişki içine girerek yüksek bir kültür düzeyine ulaşmış olabileceğini varsayar¹¹. MÖ 9. yüzyılda kuzey bölgelere sefere çıkan Assurluların, Urartulu Aramu ve Sarduri’nin direnişiyle karşılaştığını, ancak bu mücadelenin Urartu’nun çekirdek bölgesi dışında, sınır bölgelerinde cereyan etmiş olması gerektiğini ve mücadelenin Urartu’nun gelişmesiyle sonuçlandığını belirtmektedir¹².

Burney-Lang ise bu dönemi ‘Konfederasyonlar’ şeklinde birtakım yerel organizasyonlar olarak tanımlarken, Van Loon gibi Sarduri’yi birleşik Urartu’nun ilk kralı olarak görmektedir¹³. Sarduri öncesindeki beyliklerin merkezinin ise Van Gölü’nün kuzeyinde Murat Nehri Havzası’nda olması gerektiğini belirtir¹⁴.

Tarhan, Assur yazılı belgelerinde ‘Uruatri’ tanımlamasının ilk olarak geçmeye başladığı MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreğinden, MÖ 9. yüzyılın ilk yarısında Urartu’nun

¹⁰ Piotrovski 1969: 44.

¹¹ Piotrovski 1969: 42.

¹² Piotrovski 1969: 51.

¹³ Burney-Lang 1971: 127–130.

¹⁴ Burney-Lang 1971: 130.

ortaya çıkışına kadar olan bu dönemi ‘Urartu’nun Arkaik Çağı’ olarak adlandırmak istemiştir¹⁵. Tarhan’a göre Hurri-Mitanni devletinin ortadan kalkması sonucunda Assur, Doğu Anadolu’da ki maden yataklarını ele geçirebilmek amacıyla baskısını iyice hissettirmeye başlamıştır. Yazıtlarda geçen ‘Uruatri’ ve ‘Nairi’ adlarındaki ‘Federasyon’ olarak nitelendirdiği bu oluşumların arasında ‘etnik’ temelli birlikliklerin de olduğunu ve bu oluşumların, bölgeye yönelik Assur tehdidinin birleştirici etkisiyle Urartu devletinin kurulmasıyla sonuçlandığını ifade eder. Bu tespitlerini, belirttiği gibi yalnızca Assur yazılı kaynaklarının yorumlanmasına dayandırmaktadır¹⁶.

Barnett, Urartuluların ana vatanlarının Van Gölü’nün güneydoğusu olabileceğini düşünmektedir¹⁷. Ona göre de Assur belgelerinde MÖ 13. yüzyıldan itibaren adları geçmeye başlayan bu aşiretleri birleştirmeyi başaran ilk kral Aramu’dur¹⁸.

Çilingiroğlu MÖ 13. yüzyıldan itibaren kuzeydeki dağlık bölgelere Assur’un seferler düzenlemesinin Hititlerle girmiş olduğu etkinlik mücadelesinin sonucunda alternatif arayışıyla ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir¹⁹. Ayrıca MÖ 1274 ve MÖ 858 yılları arasındaki Urartu’nun kuruluşuna hazırlık evresi olarak gördüğü dönemi de ‘Urartu’nun Beylikler Dönemi’ şeklinde adlandırmıştır²⁰. Assur yazıtlarında yer alan ‘kuvvetli dağ kaleleri’ tanımlamasına dayanarak bu halkların yerleşik bir yaşam tarzı benimsemiş olabileceğini öne sürer²¹. Orta Tunç Çağı’ndan Demir Çağı’na geçişin yaşandığını varsaydığı bu dönemde toplumsal dönüşümün Van Gölü Havzası’nda Dilkaya, Karagündüz gibi mezarlarda kendisini gösterdiğini, değişimin Orta Tunç Çağı boyalılarından Erken Demir Çağı kahverengi ve devetüyü gibi tek renkli malzemeye geçişle çanak çömlekte de görüldüğünü ifade eder²². Van Gölü Havzası’nda yaşadığını düşündüğü bu dağınık yerel güçlerin Assur’un baskısıyla aralarında ittifaklar

¹⁵ Tarhan 1978: 85; Tarhan 1980: 70; Tarhan 1986: 285.

¹⁶ Tarhan 1978: 72.

¹⁷ Barnett 1982: 332.

¹⁸ Barnett 1982: 334.

¹⁹ Çilingiroğlu 1997: 17.

²⁰ Çilingiroğlu 1994: 24.

²¹ Çilingiroğlu 1987a: 109.

²² Çilingiroğlu 1997: 17.

oluşturduğunu, bu ittifakların MÖ 9. yüzyıldan itibaren de Urartu'nun kurulmasıyla sonuçlandığını belirtir²³.

Urartu tarihi ile ilgili ayrıntılı değerlendirmeler yapan Sevin, Van Gölü Havzası'nda, Van-Altıntepe Mezarlığı, Van Kalesi Höyüğü ile Karagündüz Höyüğü ve Mezarlığı kazılarını yürütmüştür. Van Gölü Havzası kronolojisine yönelik tespitlerini yaparken kendi kazdığı yerler dışında Ernis-Evditepe, Yoncatepe ve Aliler gibi yerleşme ve mezarlıklardan sağlanan verilerden de faydalanmıştır. Sevin de Urartu krallığının kuruluşuna yol açan dinamiklerin büyük oranda Van Gölü Havzası'nın yerli geleneklerine dayandırırmaktadır²⁴. Sevin, Karagündüz, Ernis ve Dilkaya nekropollerinin Assur yazıtlarında bahsi geçen 'Uruatri' kabilelerinin ve dolayısıyla Urartuluların atalarının mezarlıkları olabileceğini söylemektedir²⁵. Urartu öncesinde Erken Demir Çağı'nda kalelerin ortaya çıkmasını, monokrom çanak çömlek kullanımını, demirin yaygınlaşmasını, mezar türlerinde ve gömü biçiminde görülen değişiklikleri Erken Demir Çağı'na özgü yenilikler olarak görmektedir²⁶. Erken Demir Çağı dönemini ise Karagündüz mezarlarından yola çıkarak dromoslu ve dromossuz olarak iki döneme ayırmıştır. Dromossuz mezarların erken, dromoslu mezarların ise dromossuz mezarların gelişmiş biçimi olarak daha geç döneme ait olması gerektiğini ifade eder²⁷. Erken Demir Çağ I (*EDÇ I*) ve Erken Demir Çağ II (*EDÇ II*) olarak adlandırdığı bu dönemleri Urartu dönemine doğru gelişim aşaması olarak değerlendirmektedir. Ancak bu yorumlarını mezarlıklardaki buluntulardan ziyade mezar biçimlerine dayandırmaktadır. 'Parlak Kırmızı Astarlı' Urartu çanak çömleğinin Erken Demir Çağ II döneminde ortaya çıkmış olabileceğini ve Erken Demir Çağ I döneminin yerli geleneklerinden geliştiğini belirtmektedir²⁸.

²³ Çilingiroğlu 1994: 28.

²⁴ Sevin 2004: 358.

²⁵ Sevin-Kavaklı 1996: 48; Sevin 1999: 163; Sevin 2003: 194-195; Sevin 2004: 380.

²⁶ Sevin 2004: 379.

²⁷ Sevin 2004: 378.

²⁸ Sevin-Kavaklı 1996: 48.

Zimansky ise Assur kaynaklarına şüpheyle yaklaşarak bu dönemin bir takım belirsizlikler içerdiğini ve Urartu'nun özellikle MÖ 9. yüzyıldan itibaren daha belirgin bir şekilde izlenebildiğini vurgular²⁹.

Urartu Krallığı'nın Doğu Anadolu Bölgesi'ne merkezîyetçi bir yapıda yeni bir yaşam biçimi getirmiş olmasından dolayı, bu köklü değişimlerin dinamiklerini yalnızca bölgedeki yerel unsurların nitelik değiştirmesiyle açıklanamayacağını savunan başka görüşler de vardır. Bu araştırmacılar, görüldüğü bölgelerde varlığı yok sayılamayacak ölçüde keskin olan bu değişimin dinamiklerini, Urartu'nun merkezi bölgesine gerçekleşmiş olabilecek muhtemel bir göç hareketiyle ilişkilendirmişlerdir³⁰.

Benedict, Urartuların ortaya çıkışını, bölgeye MÖ I. binyılın başlarında gerçekleşen bir göç hareketiyle ilişkilendirmek istemiştir. Devletin kurulmasında etkin olan kitlelerin, bölgenin yerli halkı olmadığını ve Hurri-Urartu arasındaki ilişkinin de genel kabullerin aksine birçok farklılıklar içerdiğini belirtmektedir³¹. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu öncesindeki Hurri varlığının da sorgulanması gerektiğini ifade ederek, Assur yazıtlarındaki birtakım adlandırmaların etnik birliktelikleri veya ortak kültüre sahip toplulukları tanımlamadığını, bu ifadelerin kaynaklarda yaygın olarak görülebilen coğrafi bir takım adlandırmalar olması gerektiğini iddia etmiştir³².

²⁹ Zimansky 1998: 25.

³⁰ Benedict 1960: 104; Sevin 1979: 10,156; Sevin 2004: 381; ' Bu yayınlarında göç hareketinin güneyden gerçekleşmiş olabileceğini söyleyen Sevin, diğer yayınlarında ise bu görüşünün aksini savunmaktadır.' Bkz. Sevin 2003: 196; Sevin 1996: 48; Sevin 2005: 73.

³¹ Benedict 1960: 103.

³² Benedict 1960: 102.

2. YAZILI KAYNAKLARA GÖRE URARTU ÖNCESİ

İlk Urartu yazılı kaynaklarının ortaya çıkışına kadar Van Bölgesi'ndeki bu yeni krallığın, kuruluş ve gelişme aşamalarının anlaşılabilmesi için tek kaynak grubunu Assur yazıtları oluşturmaktadır. MÖ 9. yüzyılın ortalarından sonra görülmeye başlayan Urartu yazıtları ise imar faaliyetleri, düzenlenen seferler, dini kurallar ve kralların sıralaması gibi birçok konuda bilgi vermesine karşın, Urartu kronolojisinin oluşturulması yine Assur yazılı kaynaklarına bağlıdır.

Assur kaynakları da genellikle krallığın resmi kayıtları olması münasebetiyle taraflı şekilde yazılmıştır. Bu nedenle oldukça abartılı ve propaganda amaçlı kalıplaşmış birçok ifade içermektedir. I. Tiglat-pileser (MÖ 1114–1076) dönemi kayıtlarında Assur'un karşısına çıkan aşiret yöneticilerini bile kral olarak³³ ifade etmesini bu abartılara örnek olarak gösterebiliriz. Dolayısıyla Assur kaynakları ile ilgili değerlendirmeler yaparken bu gibi durumları da göz önünde bulundurmak gerekir.

Yazıt yazdırtan ilk Urartu kralı I. Sarduri Sardurburç yazıtlarında kendisini 'Nairi Ülkesi'nin Kralı' olarak tanımlamaktadır³⁴. Bu 'Nairi' terimi ise MÖ 13. yüzyıldan itibaren Assur kaynaklarında karşımıza çıkmaya başlamıştır³⁵. Bu kayıtlarda Urartu ile ilgili olarak karşılaştığımız bir başka tanımlama ise 'Uruatri' ve 'Uratrı' terimleridir. Arkeolojik verilerin zayıf olduğu Urartu'nun kuruluş sürecine dair yapılan değerlendirmelerde Assur kaynaklarındaki bu terimler ayrıntılı olarak tartışılmıştır³⁶.

Bu bölümde öncelikle bu tanımlamaların farklı dönemlerde Assur için tam olarak hangi anlamlara geldiği ve Urartu'nun kuruluşu açısından ne ifade ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

³³ Grayson 1991: 21; Salvini 2006: 31.

³⁴ Payne 2006: 17–20; Salvini 2008: 95–104.

³⁵ Grayson 1972: 103–104.

³⁶ Van Loon 1966; Salvini 1967; Piotrovski 1969; Tarhan 1978; Çilingiroğlu 1994.

2.1. Uruatri (Uratri) ve Urartu Terimleri

2.1.1. Assur Kaynakları

Yaygın olarak kullanılan ‘Urartu’ terimi, Assurlular’ın kuzeydeki bu güçlü rakiplerini tanımlamak için kullandıkları adlardan birisidir. Literatürde ‘Urartu’ adının kullanılıyor olması ise Urartu Krallığı’nın Assur araştırmaları aracılığıyla tanınmaya başlanmasından kaynaklanır³⁷.

Assur yazıtlarında 13. yüzyıldan itibaren ‘ *KUR. ú-ru-at-ri* ’ şeklinde geçen bu terim ‘KUR.’ determinatifi ile yazılmaktadır. İngilizce literatürde ‘*land Uruatri*’³⁸ olarak geçen bu tanımlama Türkçe’ye ‘ *Uruatri Ülkesi* ’ olarak çevirilmiştir. Ancak ‘ülke’ kavramı, Türkçe’de daha çok sosyopolitik bir anlamı çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, aslında ‘Uruatri Ülkesi’ demek yerine ‘Uruatri Bölgesi’ demek, bu ifadenin anlamına daha uygun olacaktır.

Assur kaynaklarında geçen ‘Uruatri’ veya ‘Uratri’ terimlerinin etimolojik olarak ‘Urartu’nun kökenini teşkil etmekte olduğu kabul edilmektedir³⁹. Bu nedenle araştırmacıların büyük çoğunluğu bu ifadelerle Urartu Krallığı’nın ortaya çıkışı arasında doğrudan bir ilişki olabileceğini düşünerek bu yönde yayınlar yapmışlardır⁴⁰.

Ancak bu gibi terimlerin anlamlarını göz önünde bulundurmadan MÖ 13. yüzyıldan MÖ 9. yüzyıla kadar olan yaklaşık 400 yıl gibi uzunca bir dönemi yalnızca etimolojik benzerliklere dayanılarak açıklayabilmek bazı zorluklar içerir. Assur kaynaklarında adları geçen bu toplumların Urartu Krallığı’nın ortaya çıkmasında ne derece etkili olduğunu anlayabilmek için bu terimlerin MÖ 9. yüzyıla kadar Assur için hangi anlamlara geldiğinin irdelenmesi gerekmektedir.

³⁷ Salvini 2006: 29.

³⁸ Luckenbill 1926; Grayson 1972; Grayson 1976; Grayson 1991; Grayson 1996.

³⁹ Melikishvili 1954: 20; Piotrovski 1966: 40 vd; Salvini 1967: 24; Parpola 1970: 370 vd; Salvini 1976: 11; Barnett 1982: 329.

⁴⁰ Goetze 1957: 190; Van Loon 1966: 9; Piotrovski 1969: 43; Barnett 1982: 329; Çilingiroğlu 1997: 21; Sevin 2005: 69; Salvini 2006: 28.

Anlamı konusunda ise araştırmacılar arasında geniş çaplı bir ortak görüşün varlığı bilinmektedir. Bu görüşlere göre Assur kaynaklarındaki bu tanımlamalar etnik yönden herhangi bir anlam taşımamaktadır. Daha ziyade ‘Dağlık Bölge’ veya ‘Dağlık Ülke’ anlamına gelen coğrafi bir anlama sahiptir⁴¹. Yani ‘Uruatri’ olarak adlandırılan o coğrafyada veya bölgede yaşayan insanların yaşadıkları bölgenin ismiyle tanınması durumudur. Eskiçağ’da sınırları dahi belli belirsiz bu türden ifadelerin etnik ya da dilsel bir anlam ifade ettiğini düşünebilmek daha zordur. Kimi zaman nüfusta değişimlerin yaşanmasına rağmen bu terimlerin kaynaklarda aynen kullanılmaya devam ettiği de bilinmektedir⁴².

Kimi araştırmacılar da coğrafi anlamlara sahip bu terimleri ‘yerel beylikler’⁴³ olarak tanımlamışlardır, fakat bu türden politik organizasyonların var olduğunu söyleyebilmek için yeterli kanıtlara şimdilik sahip değiliz.

Assur kaynaklarında ‘Uruatri’ terimi ilk defa I. Şalmaneser (MÖ 1274–1245)⁴⁴ dönemi yazıtlarında kullanılmaya başlanmıştır⁴⁵. Assur’un kuzeyindeki dağlık bölgelere düzenlenen seferlerin anlatıldığı bu kaynakta, ‘*Himme, Uatqun, Maşgun, Salua, Halila, Luha, Nilipahri ve Zingun*’ adlarındaki 8 ülkeyi ‘Uruatri’ terimiyle tanımlamıştır⁴⁶. Ancak bu bölgelerden *Himme, Luhi, Salua ve Maşgun* sonraki dönemlerde Assur kaynaklarında *Uruatri* adı anılmaksızın da geçmektedir⁴⁷.

Kimi araştırmacılar bu ilk kayıtlardaki ‘Zingun’ ülkesinin Urartu kralı II. Rusa’nın yazıtlarında geçen ‘Ziuquni’ ile aynı olduğunu ve dolayısıyla bahsi geçen bölgelerin Van Gölü Havzası’na lokalize edilmesi gerektiğini önermiştir⁴⁸.

⁴¹ Van Loon 1966: 6 vd; Salvini 1967: 26,32 vd; Piotrovski 1969: 43.

⁴² Benedict 1960: 102.

⁴³ Tarhan 1978: 44; Çilingiroğlu 1994: 9; Çilingiroğlu 1997: 16,21; Sevin 2005: 69.

⁴⁴ Grayson 1972: 158; Postgate 1992: 248;

⁴⁵ Wiseman 1968: 183.

⁴⁶ Grayson 1972: 81.

⁴⁷ Grayson 1976: 48, 49, 57; Barnett 1982: 329; Grayson 1991: 88, 92–93.

⁴⁸ Goetze 1957: 191; Van Loon 1966: 7; Salvini 1967: 43; Barnett 1982: 331; Salvini 2006: 30.

‘Uruatri Ülkesi’nin lokalizasyonu konusunda farklı görüşler de mevcuttur. Van Gölü’nün güneydoğusunda Büyük Zap Vadisi’nde⁴⁹ veya Van Gölü’nün batı ve kuzey batısında olduğunu iddia eden görüşler de mevcuttur⁵⁰. Ancak bu türden lokalizasyonların doğru şekilde yapılabilmesi için yeterli kanıtlara sahip değiliz. Araştırmacıların oldukça kısıtlı bu verilerden yola çıkarak yaptığı yorumların ise kısmen sorgulanmaya ihtiyacı vardır. Nitekim yazıtlarda bahsi geçen bu bölgelerin ‘dağlık’ olduğu ifadelerine dayanarak bile lokalizasyon yapılmaya çalışılmıştır⁵¹. Fakat bahsi geçen coğrafyada dağlık olmayan alanları bulabilmek çok daha güçtür, dolayısıyla yetersiz bilgilerden yola çıkarak bu türden değerlendirmeler yapmak pek doğru sonuçlar vermeyebilir.

‘Uruatri’ terimi, I. Şalmaneser döneminden itibaren yaklaşık 200 yıl gibi oldukça uzunca bir süre yazıtlarda görülmez. Kaynaklarda ki bu sessizlik Assur-bel-kala (MÖ 1073–1056)⁵² iktidarına kadar devam etmiştir. Assur-bel-kala, Uruatri’ye ait çok sayıda şehri ele geçirdiğini yazdırtmıştır⁵³. Bu şehirlerden yalnızca *Zingun*, I. Şalmaneser dönemi kayıtlarında da Urartu ülkesi olarak geçmiştir. Ayrıca I. Şalmaneser yazıtlarında Uruatri ülkesi içinde sayılan Himme ve Bargun şehirleri de bu yazıtta, Uruatri bölgesinde olduğu belirtilmeden, ele geçirilen şehirler arasında sayılmaktadır. Bu durum ‘Uruatri’ olarak adlandırılabilir politik örgütlenmelerin veya en azından böyle ortak bir tanımlamaya tabi tutulabilecek bir yapının varlığının söz konusu olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Assur kaynakları, yaklaşık bir buçuk asırlık bir aradan sonra II. Adad-nirari (MÖ 911–891)⁵⁴ döneminde ‘Uruatri’ teriminin farklılaşmış hali olan ‘Uratri/Urtru’dan tekrar bahsetmeye başlamıştır⁵⁵. Ancak bahsi geçen bu kayıtlar da öncekiler gibi coğrafi bir takım tanımlamalar olmalıdır ve etnik/politik bir anlam taşıdığına dair hiçbir veri yoktur.

⁴⁹ Melikişvili 1960; Piotrovski 1969: 43.

⁵⁰ Çilingiroğlu 1994: 5; Çilingiroğlu 1997: 16.

⁵¹ Salvini 2006: 30.

⁵² Postgate 1992; Grayson 1991.

⁵³ Grayson 1991: 91.

⁵⁴ Grayson 1991; Postgate 1992.

⁵⁵ Luckenbill 1926: 110; Millard 1970: 170 vd; Grayson 1976: 86; Grayson 1991: 148.

Bu terim, MÖ 9. yüzyılda Assur kralı II. Aşurnasirpal ve III. Şalmaneser dönemlerinde gerçek anlamına kavuşana kadar başka hiçbir kaynakta görülmez. II. Aşurnasirpal, (MÖ 883–859)⁵⁶ gerçekleştirdiği seferlerinde artık ‘Urartu’ sınırlarına kadar ulaştığını belirtmeye başlamıştır⁵⁷.

III. Şalmaneser döneminde ise Assur kaynaklarındaki *Urartu* terimi ilk defa politik bir tanımlamaya dönüştüğünün işaretlerini vermeye başlayarak ‘Aramu’ (Arame) ve ‘Seduri’ (Sarduri) isimli Urartu krallarının adları anılmaya başlanmıştır⁵⁸. Assur kayıtlarında bu ifadelerin yukarıda bahsettiğimiz gibi ‘dağlık ülke’ veya ‘dağlık bölge’ anlamında kullanılmış olması, ilk Urartu kralları olarak bilinen Aramu ve Sarduri arasındaki hanedan ilişkisine de açıklık getirebilecek niteliktedir. Zira ‘Uruatri’ ve sonraki dönemde ‘Urartu’ tanımının bu dönemde, yukarıda bahsettiğimiz gibi bir çeşit ‘sıfat’ niteliğine sahip olduğunu kabul edersek, Sarduri ve Aramu arasında hanedan devamlılığı gibi bir durumun olması zorunluluğu da ortadan kalkar.

Urartu Krallığı’nın belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başladığı MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu terim farklı bir anlam kazanmaya başlamıştır. Urartu Krallığı’nın I. Sarduri ve İşpuini dönemlerinden itibaren Assur için artık ciddi bir siyasi güç haline dönüşmeye başlaması bu değişimde etkili olmuştur. Bu dönemden itibaren Assur kaynaklarında önceleri ‘coğrafi tanımlamalar’ niteliğine sahip *Uruatri* / *Uratrı* / *Urartu* (*ú-ra-ar-ta-a-a*)⁵⁹ tanımı anlam değiştirerek kendilerini ‘Biainili’⁶⁰ (bi-ia-i-na-ú-e)⁶¹ olarak da tanımlayan bu yeni krallığın adı haline gelmeye başlamıştır⁶².

⁵⁶ Grayson 1991; Postgate 1992.

⁵⁷ Luckenbill 1926: 172, 187–188, 198 – 199; Grayson 1976: 165–166, 172–173; Grayson 1991: 225.

⁵⁸ Luckenbill 1926: 204, 208, 213–214, 219–220, 224–232, 239, 241; Lambert 1961; Grayson 1996: 14,20.

⁵⁹ Grayson 1996: 20.

⁶⁰ Payne 2006.

⁶¹ Salvini 2008: 111.

⁶² Barnett 1982: 333.

2.1.2. Urartu Kaynakları

Kelişin Steli dışında Urartuların bir başka çiftdilli zafer steli de Topzava'dır. Urmiye Gölü'nün güney batısındaki dağlık alanda, Revanduz ile Uşnuye arasındaki yol üzerinde bulunan bu stel Urartu kralı I. Rusa dönemine (MÖ 730–714) aittir⁶³.

I. Rusa, çiftdilli bu stelin Urartuca metninde '...*Biainili ülkesi...* ' derken, Assurca karşılığında İşpuini dönemindeki Kelişin Steli'nden farklı olarak '...*Urartu ülkesi...*' (*ŠAR MĀT URARTU*)⁶⁴ demektedir. İşpuini döneminde kullanılan 'Nairi' tanımlamasının bu dönemde unutulduğu ve yerine 'Urartu' tanımlamasının kullanıldığı görülür. Ancak 'Nairi' ve 'Urartu' terimlerinin Urartuca karşılığı olarak kullanılan 'Biainili Ülkesinin Kralı' unvanı ise Urartu'nun son dönemlerine, III. Rusa dönemi yazıtlarına kadar kullanılmayı sürdürmüştür⁶⁵.

<i>KELİŞİN STELİ</i>		<i>TOPZAVA STELİ</i>	
<i>Urartuca</i>	<i>Assurca</i>	<i>Urartuca</i>	<i>Assurca</i>
...Biainili...	...Nairi...	...Biainili...	...Urartu...
...Ardini...	...Musasir...	...Ardini...	...Musasir...

Tablo 1: Çift Dilli Urartu Stellerindeki Ortak İsimlerin Karşılaştırılması

Bu zafer stellerinin Assurca bölümlerinde Urartular, Assur terminolojisini kullanmaktadırlar. Çünkü bu çift dilli yazıtların bulunduğu geçit noktaları aynı zamanda Urartu ve Assur arasında sınır niteliği taşımaktadır. Bu durumda da Assur'un kendilerini tanımlamak için kullandığı ismi yani 'Urartu' terimini kullanmaları gerekmektedir.

⁶³ Lehmann-Haupt 1910; Payne 2006: 267–268.

⁶⁴ Melikışvili 1960; Zimansky 1985: 51.

⁶⁵ Salvini 2008: 621–630.

2.2. ‘Nairi’ Terimi

2.2.1. Assur Kaynakları

Assur kaynaklarında ilk olarak I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244–1208)⁶⁶ dönemi kayıtlarında görülmeye başlayan Nairi terimi, III. Tiglath-pileser (MÖ 744–727)⁶⁷ iktidarına kadar, yaklaşık 500 yıl kaynaklarda kullanılmaya devam etmiştir⁶⁸.

I. Tukulti-Ninurta döneminde Nairi ülkesinin Assur için ciddi bir problem teşkil ettiğini, Assur’un ‘Nairi’ üzerine düzenlediği sefer kayıtlarının fazlalığından anlayabilmek mümkündür⁶⁹. Bu dönemde ‘Nairi’ye ilişkin ilk kayıt, Alzi (Alzu) bölgesine düzenlenen seferle ilişkili olarak geçer. ‘Alzi’ kralı Ehli-Teşup’un ‘Bilinmeyen Nairi Ülkesi’ ne kadar kaçtığı, Assur’un ise Nairi sınırına kadar olan bu bölgeleri ele geçirdiği belirtilmiştir⁷⁰. Bu krala ait bir başka yazıtta daha Assur, ‘Nairi’ sınırına kadar olan bölgeleri ele geçirdiğini tekrarlamaktadır⁷¹.

Tukulti-Ninurta Assur kentindeki saray ve tapınaklarında bulunan yazıtlarda ilk defa ‘*Nairi ülkelerinin 40 kralı*’ ile savaştığını ve onlardan tribut kabul ettiğini belirtmektedir⁷². Büyük bir ihtimalle Van Gölü’nü tanımlamak için kullanılan⁷³ ‘Yukarı Deniz’ ifadesi de ilk defa bu dönem kaynaklarında ortaya çıkmıştır⁷⁴. I. Tukulti-Ninurta döneminde muhtemelen Assur’un yukarıda bahsi geçen ‘*Nairi ülkesinin 40 kralı*’ karşısında başarılı olması sonucunda krali unvanları arasında ‘*Nairi Ülkelerinin Kralı*’ ibaresini de kullanmaya başlamıştır⁷⁵.

⁶⁶ Grayson 1972; Postgate 1992.

⁶⁷ Postgate 1992.

⁶⁸ Luckenbill 1926: 275–276, 278.

⁶⁹ Luckenbill 1926: 49–71; Grayson 1972: 101–134; Salvini 2006: 31.

⁷⁰ Grayson 1972: 103–104.

⁷¹ Luckenbill 1926: 53; Grayson 1972: 106.

⁷² Luckenbill 1926: 50, 53, 57–58; Grayson 1972: 107, 109–110, 116, 119, 121.

⁷³ Barnett 1982: 330.

⁷⁴ Grayson 1972: 107, 108, 123.

⁷⁵ Luckenbill 1926: 50; Grayson 1972: 108.

Bu yazıtlarda bahsi geçen ilk Nairi’li yöneticiler muhtemelen Assur karşısında oldukça güçsüz yerel aşiret reislerinden ibaretti⁷⁶, ancak Assurlular yazıtlarında başarılarını yüceltmek amacıyla karşılaştıkları bu türden küçük yöneticilerini bile kral anlamında ‘LUGAL.MEŞ-ni’⁷⁷ ideogramı ile belirtmektedir. Bu kral döneminden itibaren Assur kaynakları, yaklaşık 100 yıl gibi uzunca bir süre, farklı bölgelerdeki problemler nedeniyle ‘Nairi Ülkeleri’nden’ bahsetmemektedir⁷⁸.

I. Tiglath-pileser (MÖ 1114–1076)⁷⁹ döneminde Assur kaynakları Nairi’ye karşı gerçekleştirilen seferleri tekrardan kaydetmeye başlamıştır. ‘Nairi Ülkeleri’nin Efendisi’ olmakla övünmeye devam eden Tiglath-pileser, ilk defa bu dönemde Nairi krallarını büyük ihtimalle Van Gölü’nün kastedildiği⁸⁰ ‘Yukarı Deniz’e kadar kovaladığını belirtmektedir. Ayrıca I. Tiglat-pileser’in Nairi Kralları’nın ‘soylu oğullarını’ rehin olarak aldığını belirtmesi ve onlara ödemekle yükümlü oldukları çeşitli miktarlarda ‘tribut’ yüklemesi⁸¹, Assur ile Nairi Ülkeleri arasındaki mücadele de önemli bir aşamadır. Muhtemelen oğullarını rehin alması, vergilerini aksatmamalarına yönelik bir uygulamadır.

Assur’un çeşitli bölgelere düzenlediği seferlerin gerekçeleri arasında yazıtlarda belirtildiği gibi⁸² maden kaynaklarına sahip olma amacının da olduğu bilinmektedir⁸³. Nairi bölgesine Assur’un ilgi gösterme nedenleri arasında bu bölgelerin sahip olduğu maden kaynaklarının da etkisi olduğu bilinmektedir⁸⁴.

Assur’un en kuzeydeki yazıtı olan Muş Ovası’nda bulunan *Yoncalı Yazıtı* da I. Tiglath-pileser döneminde yazdırılmıştır. Tiglath-pileser diktirdiği bu stelde de Nairi ülkelerinin fatihi olarak övünmeye devam eder. Ayrıca bu yazıtta Nairi Ülkeleri’nin

⁷⁶ Sevin 1979: 3; Salvini 2006: 31; Köroğlu-Konyar 2010: 19.

⁷⁷ Grayson 1991: 21–22.

⁷⁸ Roaf 1996: 148.

⁷⁹ Grayson 1976; Grayson 1991.

⁸⁰ Çilingiroğlu 1997: 17; Salvini 2006: 31.

⁸¹ Luckenbill 1926: 81–82; Grayson 1976: 12–13; Grayson 1991: 20–22.

⁸² Luckenbill 1926: 89; Grayson 1976: 18; Grayson 1991: 29.

⁸³ Maxwell-Hyslop 1974: 140–142.

⁸⁴ Wiseman 1968: 183.

sınırlarının ‘Dayenu’ (Daiani)’ya kadar olduğunu belirtilmektedir⁸⁵. I. Tiglath-pileser’e ait başka yazıtlarda da Nairi Ülkesi’nin kuzey sınırının ‘Dayenu’ya kadar olduğu kaydedilmiştir⁸⁶. Bu tanımlama bize ‘Nairi Ülkesi’nin kuzey sınırlarına ilişkin bazı ipuçları sunar.

Urartu yazıtlarından da bildiğimiz Erzurum bölgesindeki ‘Diauehi Ülkesi’⁸⁷, Assur yazıtlarında yukarıdaki isimle anılmış olmalıdır⁸⁸. Ancak ‘Dayenu’ bölgesinin Malazgirt-Bulanık Ovası’nda olması gerektiğini iddia eden farklı bir görüş daha vardır⁸⁹. Urartu yazıtlarının da yardımıyla ‘Dayenu’ bölgesinin güneyde Bingöl Dağı ve Murat Vadisi’ne kadar uzandığı, kuzeyde ise en azından Erzurum Ovası’na kadar uzanmakta olduğunu söyleyebilmek daha mümkün gözükmemektedir⁹⁰.

Assur-bel-kala (MÖ 1073–1056)⁹¹ dönemi Assur kayıtlarında, Van Gölü’nü tanımlamak için artık ‘Nairi Ülkeleri’nin Yukarı Denizi’ ifadesi kullanılmaya başlanmıştır⁹². Bu durum, Assur’un baskıları neticesinde Nairi’li toplumların Van Gölü Havzası’na kadar ulaşmalarının ilk belirtileri olarak görülebilir⁹³.

Assur kralı II. Adad-nirari (MÖ 911 – 891)⁹⁴ ‘de Nairi Ülkesine karşı sefer düzenlediğini yazıtlarında aktarmaktadır⁹⁵.

II. Tukulti-ninurta (MÖ 890 – 884)⁹⁶ ise yazıtlarında ‘Nairi Ülkeleri’nin Tümünün Fatih’i olmakla övünmeye devam eden krallardandır⁹⁷.

⁸⁵ Luckenbill 1926: 92; Grayson 1976: 38; Grayson 1991: 62.

⁸⁶ Luckenbill 1926: 91–92; Grayson 1976: 12–13, 21, 22, 36, 38; Grayson 1991: 34, 37, 52.

⁸⁷ Payne 2006: 68, 150–181, 185–186; Salvini 2008.

⁸⁸ Melikisvili 1960; Lambert 1961; Van Loon 1966; Salvini 1967; Parpola 1970; Burney-Lang 1971; Tarhan 1980; Barnett 1982.

⁸⁹ Burney 1966: 59–61.

⁹⁰ Köroğlu 2001: 720.

⁹¹ Grayson 1976; Grayson 1991.

⁹² Grayson 1976: 47; Grayson 1991: 95–96.

⁹³ Bu varsayımın ‘Yivli Çanak Çömlek’ üzerinden değerlendirilmesi için Bkz. Bölüm 3.

⁹⁴ Grayson 1976; Grayson 1991; Postgate 1992.

⁹⁵ Luckenbill 1926: 111; Grayson 1976: 86–87; Grayson 1991: 145–155.

⁹⁶ Grayson 1976; Grayson 1991.

⁹⁷ Grayson 1976: 110; Grayson 1991: 171–172.

II. Aşurnasirpal (MÖ 883 – 859)⁹⁸ dönemi yazıtlarında ise Nairi Ülkesi'nin konumuna yönelik başka bilgiler vardır. Bu kayıtlarda Assur ordusu, 'Kaşıari' (Tur Abdin) Dağı'nı aştıktan sonra Nairi Ülkesi'ne indiğini söyler⁹⁹. Bu, Nairi'nin güney sınırları açısından Yukarı Dicle ve kuzeyinin söz konusu olabileceğini göstermektedir¹⁰⁰. Yani bu dönemde Nairi'nin güney sınırı en azından 'Kaşıari' (Tur Abdin) Dağları'na kadar genişlemiştir¹⁰¹. Ashur-nasirpal, Nairi üzerine düzenlediği bu seferin hemen ardından bölgedeki Assur eyalet merkezi olan Tuşhan'da gerçekleştirdiği faaliyetlerden bahsetmektedir¹⁰². Zira bu durum, yukarıda bahsettiğimiz Nairi Ülkeleri'nin sınırlarının genişlemesi süreciyle ilgili olmalıdır. Bu durumu Assur'un çıkarlarını tehdit etmeye başlayan bölgedeki topluluklar üzerine seferlerin yoğunlaşmasından anlayabilmek mümkündür¹⁰³.

III. Şalmaneser (MÖ 858 – 824)¹⁰⁴ dönemi yazıtlarında ise Assur, 'Nairi Ülkesi'nin Denizi' ne kadar indiğini söylemektedir¹⁰⁵. Ayrıca bu dönem yazıtlarında ilk defa Nairi Ülkesi'nden bir kralın adı yazıtlarda geçmektedir. MÖ 858 yılında Nairi Ülkesi'nin bir kralı olarak adı geçen 'Kakia'¹⁰⁶, aynı yazıtın devamında ve başka yazıtlarda Hubuşkia Ülkesi'nin kralı olarak geçmektedir¹⁰⁷. Bu, aslında Assur kayıtlarındaki bölgesel tanımlamaların ne kadar esnek olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Assur kaynaklarında geçen 'Nairi Ülkesi'nin sınırlarını belirlemeye yönelik çeşitli görüşler mevcuttur. Salvini, yaklaşık olarak kuzeyde Erzurum bölgesinden, güneybatıda Toroslar, doğuda da dağlık Büyük Zap vadisi arasında kalan geniş bir alanı ifade ettiğini ve merkezinin Van Gölü kıyılarında olması gerektiğini söyler. Ayrıca 'Nairi'nin bir de, II. Tukulti-ninurta, II. Aşurnasirpal ve III. Adad-nerari dönemlerinde

⁹⁸ Grayson 1976; Grayson 1991; Postgate 1992.

⁹⁹ Luckenbill 1926: 155–156, 179–180; Grayson 1976: 134, 160; Grayson 1991: 209, 250.

¹⁰⁰ Parpola 2001; Köroğlu 2002: 449,455.

¹⁰¹ Barnett 1982: 333.

¹⁰² Luckenbill 1926: 156, 179–180; Grayson 1976: 134, 160; Grayson 1991: 210, 250.

¹⁰³ Luckenbill 1926: 156, 177–182; Grayson 1976: 117–146, 158–163; Grayson 1991: 191–223

¹⁰⁴ Postgate 1992: 248; Grayson 1996.

¹⁰⁵ Luckenbill 1926: 213–214, 224–232; Grayson 1996: 7–11, 27–32.

¹⁰⁶ Luckenbill 1926: 213–214; Grayson 1996: 11–24.

¹⁰⁷ Luckenbill 1926: 220, 232–233, Grayson 1996: 8, 21.

daha dar bir anlamının olduğu ve Zagros Dağları'nda bir vadi olan Hubuşkia ile aynı anlamda kullanıldığını da söylemektedir¹⁰⁸.

Van Loon ise Assur kaynaklarına göre Nairi'nin genel anlamda Fırat ve Dicle'nin kaynaklandığı, sonraki dönemlerde de Urartu bölgeleri haline gelecek olan yerleri tanımladığını söylemektedir. III. Şalmaneser döneminde ise ayrıca Botan Vadisi civarındaki 'Hubuşkia' ve Urartu'lu Aramu'nun krali başkenti 'Arzaşku(n)'un yer aldığı Van Gölü'nün kuzeyinde bir bölgeyi ifade eden iki farklı anlamının bulunduğunu söyler¹⁰⁹.

Barnett, Nairi'nin sınırlarının güneybatıda Tur Abdin Dağları'ndan Hakkâri ve Cudi dağ sıralarının ötelere, güneydoğu da Urmiye Havzası'na, kuzeyde ise Çoruh Vadisi'ne kadar olan geniş dağlık coğrafyayı tanımlıyor olabileceğini söylemiştir¹¹⁰.

Nairi Ülkesi'nin, güneyde Dicle'nin kaynak bölgesinden, kuzeyde Çoruh nehri havzasına kadar olan geniş bir alanı ifade ettiğini düşünen Piotrovski de, bahsi geçen bölgelerin daha genel bir ifadeyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin neredeyse tamamını kapsadığını iddia eder¹¹¹.

Ayrıca Nairi'nin Assur kaynaklarında daha ziyade Van Gölü'nün güney ve güneybatı bölgeleri için kullanılmış coğrafi bir tanımlama olduğunu düşünen başka varsayımlar da vardır¹¹².

Anlaşıldığı kadarıyla Van Gölü çevresi de büyük oranda Nairi Ülkesi'nin sınırları içinde kalmaktaydı. Nitekim Tuşpa'da Urartu'nun kuruluşunu ilan eden yazıtların sahibi I. Sarduri de kendisini 'Nairi Ülkesi'nin Kralı' olarak tanımlamıştır¹¹³. Bu çerçevede Şalmaneser dönemi, 4.1. numaralı bölümde detaylı bir şekilde açıklamaya

¹⁰⁸ Salvini 2006: 32.

¹⁰⁹ Van Loon 1966: 7.

¹¹⁰ Barnett 1982: 331.

¹¹¹ Piotrovsky 1969: 43–44.

¹¹² Çilingiroğlu 1994: 7; Çilingiroğlu 1997: 18.

¹¹³ Payne 2006: 17–20; Salvini 2008: 95–104.

çalıştığımız, Urartu'nun kurulmasını sağlayan bazı önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir.

Nairi tanımı, Urartu Krallığı'nın kurulmasından itibaren de Assur kaynaklarında kullanılmaya devam etmiştir¹¹⁴.

2.2.2. Urartu Kaynakları

Nairi terimi Urartu yazıtlarında da kullanılmıştır. İlk Urartu yazıtlarında I. Sarduri kendisini 'Nairi Ülkesi'nin Kralı' olarak övmektedir¹¹⁵. Ancak Urartu krallarının bu unvanı yalnızca Assurca olan yazıtlarda kullanması dikkat çekmektedir. Bu durumu, Assurlu yazıcılar tarafından yazının Urartu'ya ithal edilmesi sürecinin bir parçası olarak da yorumlayabilmek mümkündür. Zira İşpuini döneminde Kelişin Steli'nde 'Nairi' teriminin son kez kullanılmış olduğu görülür.

İşpuini döneminden itibaren ise Urartu dilindeki yazıtların yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte Urartu yazıcılığının daha da gelişmeye başladığını anlayabilmekteyiz. Bu dönemde yazdırılan Kelişin steli Topzava dışında bir başka çift dilli (bilingual) Urartu stelidir. Bu yazıtta ise 'Nairi=Biainili' eşitliğinin söz konusu olduğu görülmektedir¹¹⁶. Urmiye Gölü'nün güney batısındaki Revandiz ile Uşnuye arasındaki geçit noktasında bulunan bu stelde, Urartuların baş tanrısı Haldi'nin kutsal kenti 'Muşaşir' in ele geçirilişi anlatılmaktadır¹¹⁷. Stel'in Assurca olan yüzünde 'Muşaşir' ismi kullanılırken, Urartuca olan metinde 'Ardini' bu kentin adı olarak geçer. Urartular kendi dillerindeki yazıtlarda doğal olarak kendi terminolojilerini kullanıyor olmalıdırlar. (Bkz. Tablo 1)

¹¹⁴ Luckenbill 1926: 275–276.

¹¹⁵ Payne 2006: 17–20.

¹¹⁶ Benedict 1961; Payne 2006: 55–56; Melikişvili 1960: 125–131.

¹¹⁷ Detaylı bilgi için Bkz. Bölüm: 4.3.1.

3. YİVLİ ÇANAK ÇÖMLEK KÜLTÜRÜ VE URARTU

Urartu Krallığı'nın kuruluş döneminin anlaşılmasında daha önce de belirttiğimiz gibi arkeolojik bulgular oldukça yetersiz kalmaktadır. Araştırmacılar tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu öncesi dönemleri ifade eden Erken Demir Çağı'nın karakterize edilmesinde dayanak olarak gösterilen kalıntılardan ilki, özensiz taş işçiliği gibi inşa tekniği ve bazı mimari özellikleri dolayısıyla Urartu kalelerinden ayrılan¹¹⁸ ve bu yüzden Urartu Krallığı'nın kuruluşundan önceki döneme yani Erken Demir Çağı'na tarihlenen kalelerdir. Ancak bu türden yerleşme merkezlerinin tam olarak Urartu öncesi dönemi karakterize edebileceğini söyleyebilmek zordur. Zira bu tür merkezler Urartu ile aynı dönemde var olabilecek, Urartu'ya bağlaşıp veya kısmen bağımsız olması muhtemel yerel güçlere de ait olabilir¹¹⁹.

Nitekim Urartu dönemi yerleşmelerinin; kentler, yerel yönetim merkezleri ve kırsal yerleşimler/köyler olmak üzere 3 ana kategoride değerlendirilmesi gerektiği yönünde yeni bir varsayım ortaya çıkmıştır. Bizimde aynı paralelde olduğumuz görüşe göre, yüzey araştırmalarında yivli çanak çömlek ele geçirilen ve bu nedenle Erken Demir Çağı'na tarihlenen yerleşmelerden birçoğu Urartu kentlerinden uzaklığı nedeniyle geleneksel çizgide kalan ve Urartu ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan yeniliklerden asgari düzeyde etkilenmiş olan Urartu dönemi kırsal yerleşimleri olabilir¹²⁰. Bu ayrım aşağıda daha detaylı olarak değineceğimiz gibi yivli çanak çömlek ve Urartu arasındaki ilişki durumunu da destekler niteliktedir.

Erken Demir Çağı ikinci olarak ise, Urartu Krallığı'nın yönetsel bir güç olarak karşımıza çıktığı coğrafyada, krallığın kuruluşunun hemen öncesinde oldukça geniş bölgelerde kullanıldığı bilinen, literatürdeki adıyla *grooved ware* / *groovy ware* yani *yivli çanak çömlek* olan malzeme geleneğiyle temsil edilmektedir.

¹¹⁸ Belli-Konyar 2003: 91.

¹¹⁹ Köroğlu 2010: 33–43.

¹²⁰ Köroğlu 2003; Konyar 2004; Köroğlu-Konyar 2008; Erdem 2009; Köroğlu 2010: 46.

Bu malzeme Urartu Krallığı'nın kuruluşu öncesindeki dönemleri karakterize edebilen tek belirgin form grubudur. Urartu'nun ortaya çıkmasıyla beraber, ortadan kalkmak yerine yaygın olarak kullanım görmeye devam etmiş olması açısından oldukça önemlidir. Bu durum aslında yivli çanak çömlek kullanan toplumların Urartu Krallığı'nın kuruluş sürecine olan etkisini kısıtlı da olsa inceleyebilme fırsatını verecektir.

'Yivli çanak çömlek' dediğimiz bu mal grubu, ana hatlarıyla ağız kenarında en az bir veya birden fazla yatay yivlere sahip, el veya çark yapımı çanak çömleklerden oluşmaktadır. Boya, açık, astar gibi özellikler ise bölgelere göre kimi farklılıklar gösterebilmektedir. Yivli çanak çömleğin yayılım alanı da oldukça geniştir; Batıda Elazığ-Malatya Bölgesi'nden doğuda Urmiye Havzasına, kuzeyde Sevan Gölü çevresinden güneyde Yukarı Dicle ve kısmen Kuzey Suriye'ye dek kullanılmaktaydı. Ancak belirtmek gerekir ki çalışmamızın bu bölümünde amaç, yivli çanak çömleğin yayılım alanını tespit etmek değil, bu malzeme grubunun Urartu ile ilişkisi üzerinden kuruluşa ilişkin yeni bir takım değerlendirmeler yapabilmektir.

Doğu Anadolu ve çevresinde Erken Demir Çağı sürecinin tarihsel sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. MÖ 9. yüzyılda Urartu Krallığı'nın kurulmasıyla sona erdiği kabul gören Erken Demir Çağı'nın başlangıç tarihi net değildir¹²¹. Erken Demir Çağı'ndan Urartu sürecine geçişte bir o kadar karanlık noktalarla doludur.

Yivli seramiğin Urartu'nun kuruluş sürecine yapacağı katkıyı belirleyebilmek için öncelikle bu türdeki çanak çömleklerin görüldüğü bölgeleri ana hatlarıyla gözden geçirmek daha yararlı olacaktır.

Kuzeybatı İran'daki Erken Demir Çağı ile ilgili verilerin çoğu mezarlık alanlarından elde edilmiştir. Ancak bunun yanında Hasanlu yerleşmesinin V ve IV numaralı tabakalarında Erken Demir Çağı'na rastlanmış; bu tabakalarda büyük yapılar

¹²¹ Köroğlu-Konyar 2005: 25.

ortaya çıkarılmıştır¹²². Bu tabakalardan Hasanlu V, İÖ. 1450–1250 yıllarına; Hasanlu IV ise İÖ. 1250–750 yıllarına tarihlenmiştir¹²³. Kuzeybatı İran kronolojisinde Demir Çağı üçe ayrılmıştır ve bunlardan Demir I ve Demir II Doğu Anadolu’da Erken Demir Çağı olarak adlandırdığımız dönemi kapsamaktadır¹²⁴. Kuzeybatı İran’da Hasanlu başta olmak üzere tüm Demir I merkezlerinden elde edilen çanak çömleklerin büyük oranda gri malzemeden oluştuğu anlaşılmaktadır¹²⁵. Kap formları arasında yer alan omurgalı çanakların da önemli bir yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Bu türdeki çanaklar Doğu Anadolu’da Erken Demir Çağ mezarlarında yivli çanak çömleklerle bir arada oldukça yoğun olarak bulunmuştur. İran’daki Demir I merkezlerinde Doğu Anadolu’da yaygın olarak bulunan yivli malzeme bulunamamıştır. Ancak omurgalı çanaklar iki bölge arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Öyle ki Hasanlu V ve Hasanlu IV kap formları arasında yer alan omurgalı çanak formu ile Karagündüz, Dilkaya ve Yoncatepe gibi Doğu Anadolu’daki yerleşmelerde de yivli çanak çömleklerle beraber yaygın olarak karşılaşılır¹²⁶.

Kuzeybatı İran’da Demir II dönemi, yerleşim sisteminin değişimini ve kale tarzı yerleşim sisteminin yaygınlık kazandığı bir dönemdir¹²⁷. Bu durum Doğu Anadolu ile benzerlik taşır. Hem Demir I hem de Demir II dönemlerinde çanak çömlek geleneğini ele aldığımızda birkaç merkez dışında bu dönem malzemesi arasında yivli çanak çömleklerin bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken Demir Çağı mezarlarında yivli çanak çömlekle birlikte rastlanılan omurgalı çanaklar bu dönemde Kuzeybatı İran’da oldukça geniş bir yayılım alanı bulmuştur¹²⁸. Dolayısıyla yivli çanak çömleklerin tarihlendirilmesinde göz önünde bulundurulmalıdır.

Transkafkasya’ya baktığımızda, İlk Tunç Çağı’ndan Akhamenid dönemine kadar giden bir stratigrafinin izlerini görebilmek mümkündür. Bu bölgedeki Erken Demir Çağı yerleşmeleri olarak ise Horom, Elar, Ketı, Metsamor, Artık, Dvin, Lcaşen,

¹²² Dyson 1989b: 109 vd.

¹²³ Dyson 1989a: 6.

¹²⁴ Erdem 2009b: 93–94.

¹²⁵ Young 1965: 57, 70–83.

¹²⁶ Erdem 2009: 119.

¹²⁷ Hellwing-Fahimi 2005: 135–140.

¹²⁸ Erdem 2009b: 103.

Karashamb, Karmir Blur ve Lori Berd'in ilgili tabakaları karşımıza çıkmaktadır. Ancak Erken Demir Çağı ve yivli çanak çömlek ilişkisini incelediğimizde iki yerleşme merkezi bize önemli veriler sağlamaktadır. Bunlardan ilki Metsamor'dur. Metsamor Erivan'ın 35 km. güneyinde yer almaktadır. Yerleşim merkezi ve mezarlık alanından oluşmaktadır. Erken Transkafkasya döneminden başlayıp Orta Çağ'a kadar devam eden bir stratigrafinin izlerini taşır. Bizi burada ilgilendiren tabaka Geç Tunç-Erken Demir Çağı dönemini kapsayan Metsamor III'tür. Araştırmacılar tarafından I. Argiştî döneminde yanarak son bulduğu düşünülen bu tabaka MÖ 10–8. yüzyıllara tarihlenmektedirler¹²⁹. Bu tabakada ele geçirilen malzeme içerisinde yivli çanak çömleğin de olduğu saptanmıştır.

Transkafkasya'da konumuzu ilgilendiren bir diğer önemli yerleşme Urartu kralı II. Rusa'nın İÖ. 7. yüzyılda büyük bir kent kurmuş olduğu bilinen Karmir Blur'dur. Buranın Urartu öncesine tarihlenen erken evrelerinde yivli çanak çömleğe rastlanmış olması önemlidir. Bu malzeme sığ çanak formunda olup siyah açıktır ve iki sıra yivlidir. Ayrıca yivli çanak çömleğin yanında omurgalı çanakların ele geçmiş olması da önemlidir. Bu durumyla Doğu Anadolu'yla benzerlik göstermektedir. Ancak Transkafkasya'daki yivli çanak çömlek sayısı Anadolu'yla kıyaslandığında oldukça azdır¹³⁰.

Yivli seramik geleneğinin batı yayılım alanını oluşturan Elazığ-Malatya Bölgesi'ndeki Keban ve Karakaya baraj alanlarında gerçekleştirilen kurtarma kazıları Erken Demir Çağı ile yivli seramik ilişkisinin anlaşılması açısından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu kazılar göstermiştir ki Geç Tunç Çağı'nın hemen üstündeki Erken Demir Çağ tabakaları daha basit ve zayıf bir mimariyle temsil edilmektedir¹³¹. Bu tabakadan yivli çanak çömlekler de gelmiştir ve burası Anadolu'da yivli çanak çömleğin bir stratigrafiğe oturtulduğu neredeyse tek bölge olmuştur. Yivli çanak çömleğin bu bölgedeki varlığı İÖ. 1200–850 yıllarına tarihlenmişken daha sonra Bartl

¹²⁹ Erdem 2009b: 134.

¹³⁰ Martirosjan 1961: 49–50.

¹³¹ Köroğlu 1996: 12; Konyar 2004: 91; Erdem 2009a: 299.

tarafından İÖ. 1150–950 yılları arasına tarihlenmiştir¹³². Bu bölgedeki Norşuntepe, Korucutepe ve Tepecik, Erken Demir Çağı ve yivli çanak çömlek kültürü hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu yerleşmelerden Norşuntepe, Anadolu’da Erken Demir Çağı sürecini en iyi izlediğimiz merkezlerden birisidir¹³³.

Norşuntepe, Elazığ ilinin 26 km. güneydoğusunda yer almaktadır. 1970’li yıllarda burada yapılan kurtarma kazılarında Kalkolitik Çağ’dan Orta Çağ’a uzanan bir stratigrafi ortaya çıkarılmıştır. Bu höyükte Erken Demir Çağı tabakası Geç Tunç Çağı tabakasının üzerinde yer almaktadır. Geç Tunç Çağı’ndan Erken Demir Çağı’na geçiş önemlidir. Çünkü burası bölgede Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasını takip eden süreçte ortaya çıkan yeni kültürü stratigrafi içinde verir. Bu yeni kültür, basit kulübe tarzı evlerle temsil edilir. Bu dönemin tipik çanak çömleği ise yivli seramik olarak kabul edilmiştir. Höyükte bu tabakanın üzerinde Orta Demir Çağı tabakasının bulunması önemli sonuçlar doğurmuş ve tabakalanma açık şekilde anlaşılmıştır¹³⁴. Buradan hareketle araştırmacılar bu tabakalanmayı Van Gölü Havzası’na da uyarlamaya çalışmıştır. Bu da aslında ciddi bir yanlışın doğmasına sebep olmuştur. Van Gölü Havzası’nda yivli çanak çömleğin bulunduğu her alan tartışmasız Erken Demir Çağı’na tarihlenmiştir.

Elazığ – Malatya Bölgesi’nde yivli seramiğin Erken Demir Çağı sonrasında, Orta Demir Çağı’nda da devam ettiğini gösteren buluntular ele geçirilmiştir. Bu buluntular Köşkerbaba, İmamoğlu ve Habibuşağı gibi höyüklerde saptanmıştır¹³⁵. Bu durum ise ileride yapacağımız bazı değerlendirmelerle paralellik gösterir.

Yivli çanak çömlek geleneğinin olduğu bir diğer bölge Yukarı Dicle Bölgesi’dir. Bu bölge her ne kadar Urartu Krallığı’nın çekirdek bölgesi olan Van Gölü Havzası ve buranın içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nden kısmen farklı bir coğrafya ve kültür bölgesinde yer alsa da, Urartu’nun kuruluş dönemi sorunsalının çözümünde önemli rol oynayacaktır.

¹³² Van Loon 1969: 55; Bartl 2001: 389–391.

¹³³ Hauptmann 2001: 602–603.

¹³⁴ Hauptmann 1974: 77–78; Hauptmann 1975: 36; Hauptmann 2001.

¹³⁵ Köroğlu-Konyar 2005: 32.

Yukarı Dicle Bölgesi'ne 9. yüzyıldan itibaren Assur tekrardan hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönemde bölge, Urartu'nun öncülleri olabileceğini düşündüğümüz Yukarı Dicle'de yaşayan 'Nairi'li gruplarla Assur arasında en yoğun ilişkinin yaşandığı yer olması açısından da önem taşır. 4.1. numaralı bölümde Urartu'nun kurulması bağlamında öne sürdüğümüz varsayım Yukarı Dicle Bölgesi'nde arkeolojik verilerle de uyum içindedir.

Yukarı Dicle Bölgesi'nde Erken Demir Çağı yerel karakterli yivli seramiklerle özdeşleşmiştir¹³⁶. TAÇDAM tarafından Ilısu Barajı altında kalacak arkeolojik alanların kurtarılmasına yönelik proje kapsamında çok sayıda kazı ve yüzey araştırması yapılmıştır. 1998 yılından itibaren yapılan bu araştırmalar Yukarı Dicle Erken Demir Çağı problemine ışık tutacağı gibi, Van Havzası başta olmak üzere yivli seramiğin görüldüğü bölgelerle karşılaştırmalar yapılmasına da olanak yaratacaktır. Yukarı Dicle Bölgesi'nde yapılan kazı çalışmalarında yivli seramiğin buluntular arasında yer aldığı arkeolojik merkezlerin başlıcaları; Üçtepe, Ziyarettepe, Gre Dimse, Salattepe, Gricano, Kenan Tepe, Hakemi Use ve Kavuşan Höyük'tür.

Üçtepe, Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin 10 km. batısında bulunmaktadır. Höyükteki tabakalanma İlk Tunç Çağı'ndan başlayıp Roma dönemine kadar devam eder¹³⁷. Üçtepe'de yivli seramikler Assur tabakasında yerel mal gruplarıyla birlikte bulunmuştur¹³⁸. Bu durum yivli seramiğin bölgede Erken Demir Çağı sonrasında da kullanılmış olduğunu işaret eder. Ancak Kemalettin Köroğlu, bu mal grubunun kuzeyle ilişkili olabileceğini düşünmektedir. Köroğlu, Yukarı Dicle Bölgesi'nde yivli çanak çömlek yayılımının özellikle Dicle yakınındaki büyük kentlerden uzaklaştıkça artmaya başladığını ve yerel bir karaktere büründüğünü belirtmektedir¹³⁹.

¹³⁶ Roaf-Schachner 2005: 115.

¹³⁷ Köroğlu 2002: 3.

¹³⁸ Köroğlu 2002: 7, 10.

¹³⁹ Köroğlu 1998: 41; Köroğlu 2002: 7–8; Köroğlu 2008: 336; Köroğlu 2010: 21.

Diğer bir önemli merkez ise Gre Dimse'dir. Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde yer alan bu höyükte bulunan bir savaşçı mezarı oldukça önemlidir. Demir kılıcı, demir ok uçları ve parmağındaki demir yüzükle gömülen savaşçının hemen başucunda ağzı el yapımı yivli bir çanakla kapatılmış olan çömlek bulunmuştur. Ayrıca çok sayıda yivli seramik parçası da ortaya çıkarılmıştır¹⁴⁰.

Yukarı Dicle'deki bir diğer höyük Ziyarettepe'dir. (Bkz. Levha XVIII) Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin Tepe beldesinde bulunan bu höyük Erken Demir Çağı'ndaki yivli çanak çömlek geleneğinin stratigrafik anlamda en iyi izlenebildiği yerlerdendir. Ziyarettepe'de E alanında birçok yivli çanak ve çanak parçası ele geçmiştir. Bu alanda Orta Assur döneminin bulunduğu katmanı tahrip eden bir depo çukurunun içinden yivli seramikler gelmiştir¹⁴¹. Bu durum Orta Assur ile Yeni Assur arasında yer alan Erken Demir Çağı dönemini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Yine Ziyarettepe'de bizim de ekip üyesi olarak çalıştığımız L alanında tıpkı Gre Dimse'deki savaşçı mezarında bulunan örneğe benzer şekilde, ağzı el yapımı bir çanakla kapatılmış çömlek bulunmuştur. Bu çanak ve çömlek incelendiğinde bunun kremasyon amaçlı kullanılmış olduğu içinden çıkan yanmış kemik parçaları ve küllerinden anlaşılmıştır. Çömleğin ağzının kapatıldığı çanağın tipik Erken Demir Çağı yivlilerinden olduğu görülmüştür. (Bkz. Levha XIX) Aynı tabaka içerisinde bulunan bir çukurun içinin külle dolu olduğu görülmüş; bu kül dolgunun içerisinden çok sayıda yivli seramik parçası ile Gre Dimse'den bilinen boyalı seramik parçaları çıkarılmıştır. (Bkz. Levha XIX) L alanındaki bu tabaka tıpkı E alanında olduğu gibi Orta Assur tabakasının üstünde Yeni Assur tabakasının altında bulunmaktadır¹⁴². Böylece Ziyarettepe'de de yivli seramiğin varlığının Erken Demir Çağı'yla ilişkilendirilmesi kesinlik kazanmaktadır.

Yivli seramiğin bulunduğu höyüklerden olan Giricano'da Erken Demir Çağı iyi korunamamıştır. Ancak Giricano'nun önemi, bir çömlek içinde bulunan 15 adet Orta Assur tabletinden kaynaklanmaktadır. Bu tabletlerin incelenmesi sonucunda MÖ 1068–

¹⁴⁰ Karg 2001: 248–249.

¹⁴¹ Matney-Rainville 2005: 23.

¹⁴² Ziyarettepe L alanındaki tespitlerimiz 2008 yılında ekip üyesi olarak çalıştığımız bu alandaki kişisel gözlemlerimize dayanmaktadır.

1056 yılları arasına ait ‘Kidın-Sin oğlu Ahuni’ isimli şahsın kişisel borç kayıtlarının olduğu anlaşılmıştır¹⁴³. Assur krali yazıtlarında bu kayıtların izlerinin görülmesiyle bu tarihlendirme yapılabilmektedir. Bu kayıtlardaki borçların geri ödemesinin yapılmadığı ve bu dönemden itibaren de bölgede Assur egemenliğinin kesintiye uğradığı düşünülmektedir. Böylece Giricano’dan hareketle bunu tüm Yukarı Dicle Bölgesi’ne uyarlanabileceği ve Yukarı Dicle Bölgesi’nde Assur hakimiyetinin zayıflamasının ve yivli seramiğin yaygınlaşmasının üst tarih olarak en azından MÖ 1068 yılından sonraki bir dönemde gerçekleşmiş olması gerektiği öne sürülmüştür¹⁴⁴. Yivli seramiğin bölgede ne zaman ortadan kalktığını söyleyebilmek zor olsa da Yeni Assur döneminde de kullanım gördüğünü Üçtepe ve Ziyarettepe kazılarında bilmekteyiz. Muhtemelen Assur’un bu bölgede kontrolü kaybetmesi ile birlikte Orta Assur çanak çömleğinden farklı yapım tekniklerine sahip Yivli Çanak Çömlek kullanım görmeye başlamıştır¹⁴⁵. Assur’un MÖ 9. yüzyıldan itibaren bölgede kontrolü tekrardan sağlaması üzerine bu malzeme grubunu kullanan topluluklar daha kuzeye ve kırsala çekilmek zorunda kalmış olmalıdır¹⁴⁶.

Van Gölü Havzası’nda Erken Demir Çağı’nın ne zaman başlamış olduğu şimdilik bilinmemektedir. Yalnızca bilinen, Urartu Krallığı’nın MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısında kurulmasıyla birlikte Erken Demir Çağı’nın sona erip Orta Demir Çağı sürecinin başladığıdır. Ancak son dönemlerde bu geçişin sanıldığı kadar keskin olmadığı, dönemi temsil ettiği düşünülen bazı bulguların Urartu döneminde de yaygın olarak kullanım gördüğü anlaşılmıştır.

Bölgede Erken Demir Çağı’yla ilişkilendirilen bazı kale ve yerleşmeler mevcuttur. Bu kaleler Urartu örnekleriyle karşılaştırıldığında işçilik ve inşaa yönünden daha zayıf karakterde oldukları görülür¹⁴⁷. Benzerlerine özellikle Kuzeybatı İran’da rastlanmış olması, Van Gölü Havzası’ndaki benzer kalelerin de Erken Demir Çağı’na tarihlendirilmesinde etkili olmuştur. Bu türden kalelerin Erken Demir Çağı’na

¹⁴³ Roaf-Schachner 2005: 115, 119.

¹⁴⁴ Roaf-Schachner 2005: 118–119.

¹⁴⁵ Roaf-Schachner 2005: 119.

¹⁴⁶ Bkz. Dipnot 139.

¹⁴⁷ Belli-Konyar 2003.

tarihlendirilmesindeki bir başka etken de bu kalelerin yakınlarındaki mezarlıklarda saptanan yivli çanak çömleklerdir. Özellikle Elazığ bölgesindeki Norşuntepe'nin Erken Demir Çağı sürecindeki verilerinden yola çıkılarak yapılan değerlendirmeler, Van Gölü Havzası'nda bulunan yivli seramiklerin de Erken Demir Çağ dönemine tarihlendirilmesinde etkili olmuştur. Bu durum ise Van Gölü Havzası'nda yivli seramik bulunan tüm mezarlık ve yerleşmelerin Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmesi gibi yanlış bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Van Kalesi Höyüğü¹⁴⁸, Dilkaya¹⁴⁹ ve Karagündüz¹⁵⁰ gibi Van Gölü Havzası'ndaki höyüklerinde saptanan tabakalanmada İlk Tunç Çağı'nın hemen üzerinde Orta Demir Çağı tabakası yer almaktaydı. Ancak bu höyüklerde bulunan yivli çanak çömleklere herhangi bir mimariyle ilişkili olmadan yalnızca çukurlarda rastlanılmıştır. Bunun yanında yerleşmelerin yakınlarında bulunan mezarlarda da yivli seramik bulunuyor olması nedeniyle bu merkezlerde Urartu öncesinde Erken Demir Çağı'na ait tabakaların var olduğu ileri sürülmüştür. Tıpkı Yoncatepe'de kazı çalışmaları öncesinde yüzeyde bulunan yivli çanak parçaları nedeniyle burasının bir Erken Demir Çağı 'kalesi' olduğunun düşünülmesi gibi.

Ancak yapılan son araştırmalar, yukarıda bahsi geçen bu yerleşme ve mezarların Erken Demir Çağı yerine Orta Demir Çağı'na yani Urartu Krallığı dönemine tarihlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur¹⁵¹. Bütün bu yerleşme ve mezarlarda bulunan yivli malzeme; fibula, İskit tipi ok ucu gibi MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen buluntularla birlikte saptanmıştır. Özellikle Yoncatepe bu yönden en sağlam verileri sunmaktadır. Üstelik MÖ 7. yüzyılda Urartu kralı II. Rusa tarafından yaptırıldığını yazıtlarından da bildiğimiz Ayanis gibi bir krali merkezde de yivli seramiklere rastlanılmış olması, Urartu'nun yıkıldığı İÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısına kadar yivli malzemenin Van Gölü Havzası'nda kullanıldığını göstermektedir¹⁵².

¹⁴⁸ Tarhan-Sevin 1993: 410–411.

¹⁴⁹ Çilingiroğlu 1987: 217–219.

¹⁵⁰ Sevin-Kavaklı 1996.

¹⁵¹ Köroğlu-Konyar 2005; Köroğlu-Konyar 2008; Köroğlu 2009.

¹⁵² Kozbe-Çevik-Sağlamtimur 2001; Erdem 2009a.

Van Gölü Havzası'nı çevreleyen Kuzeybatı İran, Transkafkasya, Yukarı Dicle ile Elazığ-Malatya bölgelerinde Erken Demir Çağı sürecinde kullanılan yivli seramiğin Urartu Krallığı'nın merkezi bölgesi olan Van Gölü Havzası'nda kullanılmamış olduğunu düşünmek yanlış olur. Ancak Van Gölü Havzası'nda kullanım yoğunluğunu gösterecek, tarihlendirmenin gerçeğe yakın olarak yapılmasını sağlayacak arkeolojik kalıntılar yok denecek kadar azdır. Üstelik Van Bölgesi Erken Demir Çağı'nın ve bu dönemle ilişkilendirilen yivli malzemenin varlığı özellikle mezarlardan bilinmektedir ve bunların birçoğunda Urartu dönemi malzemesi de birlikte bulunmaktadır.

Ayrıca göz önünde bulundurulması gereken bir başka önemli nokta ise yivli seramiğin görüldüğü bölgelerdeki yaşam şekilleridir. Van Gölü Havzası yukarıda bahsettiğimiz diğer bölgelere oranla daha dağlıktır ve yüksek rakımlı bir coğrafya ya sahiptir. Alçak ve nispeten daha verimli ovalara sahip çevre bölgelerde ise yerleşik kültür Van Gölü Havzası'na oranla daha belirgindir. Van Havzası'nda Erken Demir Çağı verilerinin zayıf olması ise muhtemelen bu dönemde Van Havzası'nda bu dönemde hayvancılığa dayalı konargöçer bir yaşam biçiminin varlığını gösteriyor olmalıdır. Bu da Erken Demir Çağı'nın Van Gölü Havzası'nda mimari bir tabaka olarak karşımıza oldukça zayıf bir şekilde çıkmasına neden olmaktadır.

Yivli Çanak Çömlek kültürünün Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk defa merkezi bir yönetim mekanizması kuran Urartu Krallığı döneminde de özellikle kırsalda yaşayan halklar tarafından kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Urartu'nun geliştirdiği karakteristik kültür öğelerine rağmen bu çanak çömlek geleneğinin de kullanılmaya devam etmiş olması Urartu Krallığı'nın kurulmasında bu kültürle ilişkili toplumların etkili olabileceğini düşündürmektedir¹⁵³. Zira Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı öncesinde Assur yazılı kaynakları Van Gölü çevresini Nairi ülkesi olarak da nitelendirmektedir¹⁵⁴. Bu durumdan yola çıkan bazı araştırmacılar, yivli çanak çömlek geleneğini Assur yazıtlarında Nairili olarak adlandırılan bu toplumlarla ilişkilendirmek istemiştir¹⁵⁵. Yivli Çanak Çömlek ve Nairi'li topluluklar arasında organik bir ilişkinin

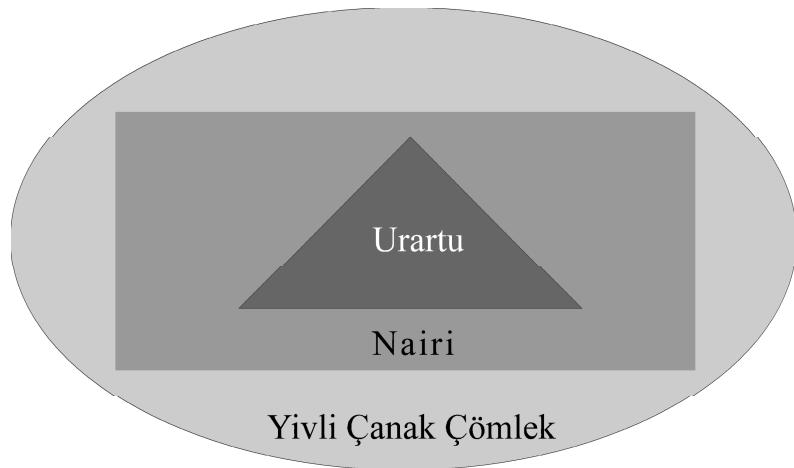
¹⁵³ Erdem 2009a: 302.

¹⁵⁴ Bkz. Bölüm 2.2.

¹⁵⁵ Roaf-Schachner 2005: 120.

varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Fakat Yivli Çanak Çömleğin kullanıldığı kültürel çevre Nairi'ye oranla çok daha geniş bölgeleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Nairi'li halklar 'Yivli Çanak Çömlek Kültürü'nün bir parçası olmakla birlikte bu malzemeyi kullanan bütün halklar Nairi'li olarak değerlendirilmemelidir. Urartu Krallığı ise işte Yivli Çanak Çömlek kullanan bu Nairi'li toplumların içerisinde ortaya çıkmıştır. (Bkz. Tablo 2) Bu durum ise 4.3. numaralı bölümde bahsettiğimiz Nairili toplumların Yukarı Dicle Bölgesi'nden Van Bölgesi'ne göç etmiş olabilecekleri varsayımını da destekler niteliktedir. Nairi'nin güney sınırını oluşturan Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki önemli Assur kentleri veya çevrelerinde Assur kültür ve devlet sistemini öğrenen 'Nairili insanların' Van Bölgesi'ne gerçekleştirmiş oldukları göç sonrasında, yönetici sınıfa mensub bu gruplar kendilerine has ayrıcalıklı bir sınıf kültürü oluşturmuşlardır. Bu devlet kültürünün oluşumunda Assur geleneğinden de önemli ölçüde etkilenmekle birlikte, bölgede var olan Yivli çanak çömlek gibi bazı yerel gelenekleri de kabul etmek zorunda kalan bir Urartu varlığından söz edebilmemiz mümkündür. Muhtemelen Urartu'nun kurulmasından önceki tarihlerde Doğu Anadolu Bölgesi'ne kadar Yivli çanak çömleğin yayılması süreci Yukarı Dicle Bölgesi ile organik bir benzerlik göstermekteydi. Bu benzerlikten yola çıkarak Doğu Anadolu Bölgesi'ne bu malzemenin yayılmasının en erken 11. yüzyılda Yukarı Dicle Bölgesi'yle paralel bir gelişim göstermiş olduğunu söyleyebiliriz.

TABLO 2

Urartu'nun Kuruluş Sürecinde
Yivli Çanak Çömlek - Nairi - Urartu
İlişkisi

4. KURULUŞ DÖNEMİ

İlk Urartu yazılı kaynakları ‘Lutipri oğlu Sarduri’ döneminden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Tuşpa sitadeli’nin batı ucunda yer alan ve ‘Sardurburç’ olarak adlandırılan yapının duvarlarındaki bu yazıtlar Assur dili ve yazısıyla yazılmıştır¹⁵⁶. Urartuca ilk belgeler ise ‘Sarduri oğlu İşpuini’ döneminde karşımıza çıkar. Bu dönemde Urartu’nun etki alanı Tuşpa merkezli olarak genişlemeye başlamıştır. Bu gelişimin boyutlarını İşpuini dönemi inşa yazıtlarının dağılımından anlayabilmek mümkündür.

İşpuini dönemi Urartu yazıtlarını ise üç aşamada değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilki, İşpuini adının tek başına geçtiği yazıtlardır ve muhtemelen bu yazıtlar İşpuini’nin erken dönemlerine ait olmalıdır. Bu dönemi, yazıtlarda İşpuini adının oğlu Menua ile birlikte yazdırıldığı dönem izler. Yazıtlardaki İşpuini ve Menua adlarının birlikte geçmesi araştırmacılar tarafından ortak krallık¹⁵⁷ olarak tanımlanmış olsa da yeterli kanıtlara sahip olmayan ve başka bir benzerine rastlayamadığımız bu varsayımı kabul etmek olası gözükmemektedir¹⁵⁸.

Yazıtlarda kraldan sonra Menua’nın da adının geçmesi veliahtın tayinine yönelik bir adım olmalıdır¹⁵⁹. İşpuini ve Menua isimlerinin birlikte anıldığı bu dönemde muhtemelen İşpuini oğlu Menua veliaht prens olarak bazı önemli yetkilerle donatılıyordu. Böylece İşpuini’den itibaren Menua’nın kral olacağının meşruiyeti de onanıyor olmalıydı. Assur yazıtlarında benzer durumlarla karşılaşmıştır. Assur kralı Sargon’un 8. seferinin kayıtlarında Urartu’lu prenslerin yaşadığı ve yönettiği kentlerin varlığından söz edilmektedir¹⁶⁰. Olasılıkla Menua da bu dönemlerde İşpuini kral durumunda iken belirli bir bölgede yönetici olarak bulunuyordu veya ordu içinde önemli bir görev yürütüyor olmalıydı.

¹⁵⁶ Melikişvili 1960: 117–118; Payne 2006: 17–20; Salvini 2008: 95–104.

¹⁵⁷ Sevin 1979: 13; Çilingiroğlu 1997: 35.

¹⁵⁸ Salvini 2006: 57.

¹⁵⁹ Luckenbill 1927: 76–77. ‘Assur kralının Manna bölgesinde veliahtın geleceğini güvence altına almak için yazıt yazdırttığı görülmektedir.’

¹⁶⁰ Luckenbill 1927: 90–91.

İşpuini dönemi yazıtlarında görülen bir başka aşama ise İşpuini'nin torunu ve Menua'nın oğlu İnüşpua'nın da yazıtlarda geçmeye başlamasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz yazıtlardaki İşpuini ve Menua arasındaki ilişkinin İnüşpua için de geçerli olabileceğini düşünebiliriz. Yani İnüşpua'nın da yazıtlarda yer alması hanedanın meşruiyetinin uzun vadede güvence altına alınması olarak yorumlanmalıdır. Nitekim İşpuini'nin İnüşpua'ya hediye ettiğini üzerine yazdırttığı gümüş bir bakraç¹⁶¹ bu durumun göstergesi olarak kabul edilebilir. İşpuini krallığı döneminde ortaya çıkan bu durumun İşpuini'nin ölmesinden sonra da Menua ile İnüşpua adlarının yazıtlarda birlikte anılmasıyla devam ettiğini görmekteyiz¹⁶². Ayrıca az sayıda sadece İnüşpua'ya ait olduğu yazılı olan metal buluntuların varlığı da bilinmektedir¹⁶³. Bu da İnüşpua'nın belirli bölgede yönetici bir prens olduğunu gösteriyor olmalıdır.

Uzun yıllar Urartu tahtında kaldığını bildiğimiz ve krallığın ciddi anlamda gelişmesinin göstergesi olan Körzüt, Aznavurtepe, Anzaf ve Menua Kanalı gibi önemli imar faaliyetlerini gerçekleştiren Menua'nın iktidarı sonrasında ise kral olarak İnüşpua'nın değil de I. Argiştı'nın Urartu tahtına geçtiği bilinmektedir.

¹⁶¹ Payne 2006: 32.

¹⁶² Payne 2006: 147–148.

¹⁶³ Payne 2006: 149.

4.1. Tuşpa'ya Göç ve Krallığın Kuruluşu

Urartu Krallığı'nın ortaya çıktığı coğrafyada, Urartu'dan önce güçlü bir merkezi otoritenin göstergesi olabilecek imar faaliyetlerine veya yazı gibi otorite sembollerine rastlayabilmek olası değildir. Bu durum ilk Urartu kralı I. Sarduri dönemiyle değişmeye başlar. Sarduri, Tuşpa sitadelinin batı ucunda yer alan 'Sardur Burç' yapısındaki ilk Urartu yazıtlarında kendisini 'Nairi Ülkesinin Kralı'¹⁶⁴ olarak tanımlamaktadır. Assurca olan bu yazıtların yazdırılmasıyla birlikte muhtemelen Urartu'ya yazının taşınması süreci de başlamıştı. Bu yazıtların Assur yazısı ve diliyle yazılmış olması bize Urartu'ya yazı geleneğinin geliş yönü hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca Urartu Krallığı'nın Van Gölü Havzası merkezli olarak gerçekleştirmiş olduğu krali faaliyetlerde güneyli büyük güç Assur'un etkisi göz ardı edilemez. Bu etkilere, detaylı şekilde 4.2. – 4.3. – 4.4. numaralı bölümlerde değinilecektir. Krallığın kurulması aşamasında ise Assur'un ne şekilde etkili olduğu konusunda bazı ipuçlarını yine Assur yazılı kaynaklarından öğrenebilmemiz mümkündür. Bu bağlamda kaynakların el verdiği ölçüde bütünün parçalarını birleştirerek anlamlı bir görünüm elde etmeye çalışacağız.

I. Sarduri döneminde, Van Gölü'nün doğu kıyısında yer alan *Tuşpa*'da ilk Urartu yazıtlarının yazdırılmış olması aslında Urartu öncesinde herhangi bir merkezi otoritenin varlığı bilinmeyen Van Gölü Havzası'nda yeni gelişmelerin habercisiydi. I. Sarduri'den itibaren varlıklarını tespit edebildiğimiz yazıyı bilen Urartulu toplulukların Van Bölgesi'ni tercih etmelerinde tek bir faktörün etkili olduğu düşünülemez. Bu tercihte, Van Bölgesi'nin ekonomik ve tarımsal potansiyelinin olumlu etkisinin olduğu açıktır. Ayrıca Van Gölü Havzası'na erken dönemde gelmiş olan ve 'Nairi'li olması muhtemel bazı akraba toplulukların bulunması da I. Sarduri döneminden itibaren bölgeyi Urartuların benimsemelerine yol açmış olabilir. Bu ihtimali destekler nitelikteki kayıtları Assur kaynaklarında görebilmek mümkündür. I. Tiglat-pileser (MÖ 1114–1076) Nairi seferini anlattığı kayıtlarında; 'Nairi Ülkesi'nin 60 kralı'nı 'Yukarı Deniz'in kıyılarına kadar kovaladığını'¹⁶⁵ söylemektedir. Burada bahsi geçen *Yukarı Deniz* Van Gölü'dür. Bu varsayımı destekler nitelikte ki bir başka kaynak ise Van Gölü'nün

¹⁶⁴ Payne 2006: 17–20; Salvini 2008: 95–104.

¹⁶⁵ Grayson 1976: 12–13; Grayson 1991: 20–22.

kuzebatısında bulunan Yoncalı Yazıtıdır. Bu yazıtta, Tiglath-pileser, ‘Nairi Ülkelerinin Fatihi’¹⁶⁶ olarak övünmektedir.

Ayrıca bu kayıtlarda, Nairililer’in bağılıklarını güvence altına almak ve ödemekle yükümlü oldukları vergileri aksatmamalarını sağlamak için onların ‘krali oğullarını’¹⁶⁷ rehin aldığını belirtilmektedir. Yazılı kaynaklara göre bu ve benzeri uygulamalar Assur’un sıkça başvurduğu yöntemlerdendir. Eğer bu anlatımlar gerçeği yansıtıyorsa, rehin alınan Nairi’li yöneticilerin oğulları muhtemelen Assur’un herhangi bir kentinde belirli bir süre kalmış ve Assur kültüründen önemli ölçüde etkilenmiş olmalıdır.

I. Tiglath-pileser daha sonra üçüncü Nairi seferini anlattığı yazıtında Van Gölü’nden ‘Nairi Ülkesinin Denizi’¹⁶⁸ olarak bahsetmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren Assur kralları Ashur-bel-kala¹⁶⁹ (MÖ 1073–1056) ve III. Şalmaneser¹⁷⁰ (MÖ 858–824) dönemi kayıtlarında da Van Gölü için aynı ifade kullanılmaya devam etmiştir.

Ancak bahsi geçen kayıtlara göre Van Havzası’nda Nairi’li halkların bulunması, başka bölgelerde olmadığı anlamına gelmemelidir veya başka bir ifadeyle Nairi olarak adlandırılan başka yerlerin de olabileceğini düşünmek gerekir. Zira Assur için Nairi Ülkesi çok geniş alanları ifade etmek için de kullanılmıştır. Belli ki bu geniş coğrafyada birbirinden bağımsız küçük gruplar halinde halklar yaşamaktadır. Nairi teriminin anlamı ve kullanımı daha detaylı olarak 2.2. numaralı bölümde ele alınmıştır.

Erken dönem Urartu yazıtlarında ‘Nairi ülkesinin kralı’ unvanı kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde, Urartu yazıtlarında bu unvanın unutulması veya kullanılmaması, Urartuluların göç ettikleri Nairi bölgesinden, süreç içerisinde kendi adlandırmalarıyla ‘Biainili’ bölgesine gelerek burayı benimsediklerinin göstergesi olmalıdır.

¹⁶⁶ Grayson 1976: 38; Grayson 1991: 61–62.

¹⁶⁷ Grayson 1976: 12–13; Grayson 1991: 20–22.

¹⁶⁸ Grayson 1976: 38; Grayson 1991: 61–62.

¹⁶⁹ Grayson 1976: 47; Grayson 1991: 96, 104.

¹⁷⁰ Grayson 1996: 9.

‘Biai’ kelimesinin köken olarak yerel olabileceği fakat yazıtlarda kullanılış şekliyle ‘ KUR. Bi-a-i + ‘na-ú-e’¹⁷¹ eklerinin Urartuca olması¹⁷² da bu fikrimizi destekler. Sarduri’nin oğlu İşpuini dönemine ait Kelişin yazıtının Urartuca olan yüzünde ‘Biainili Ülkesi’nin Kralı’ unvanı kullanılmıştır. Yazıtın Assurca olan metninde ise ‘Nairi Kralı’ unvanı kullanılmaya devam edilmiştir¹⁷³. Bu Urartulu yazmanların Assur yazım geleneğinin etkisini halen sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Öte taraftan varsayımsal bir yaklaşımla Bi-a-i + ‘na-ú-e’ sözcüğünün kullanımı, Urartuların konuştukları dili yazıtlarda daha fazla kullanmaya başladıklarının da bir göstergesi olmalıdır. Ayrıca bu kullanım, Urartu’nun erken dönemleri olan İşpuini döneminde dahi Urartuların, geldikleri yer olan ve Assur ile en yoğun ilişki içinde oldukları Nairi bölgesiyle bağlarını da ifade etmek istemişlerdir. Denilebilir ki ‘Biainili’ Hanedanı, kendisini Assur’un tanıdığı isimle nitelendirmiştir. Bunu daha sonraki dönemde I. Rusa’ya ait çift dilli yazıtta da görebiliyoruz. Burada da yazıtın Urartuca kısmında yine ‘Biainili’ ibaresi kullanılırken Assurca yüzünde Assurluların, kendilerini tanımladıkları isim olan ‘Urartu’ kullanılmıştır. Dolayısıyla bu da Nairi bölgesiyle Urartu’nun kurulduğu Van Bölgesi arasındaki göç hareketinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Assur kralı II. Ashur-nasir-apli (MÖ 883–859)¹⁷⁴ döneminde, Nairi bölgesinde belirmeye başlayan yeni bir tehditten ötürü, Assur seferlerinin bu bölgeye yoğunlaşmakta olduğunu sefer kayıtlarının bu dönemde fazlalaşmasından anlamaktayız. İlk Urartu yazıtlarında, Urartu kralı kendisini ‘Lutipri oğlu Sarduri’ olarak tanımlamıştır. Labturi=Lutubri¹⁷⁵ ismine Assur kaynaklarında ilk defa II. Ashur-nasir-apli döneminde rastlayabilmekteyiz. MÖ 882 yılındaki bu kayıtlarda Assur haraç aldığı ülkeler arasında bu isme de ilk defa yer vermektedir¹⁷⁶.

¹⁷¹ Melikişvili 1960: 125.

¹⁷² Salvini 2006: 28.

¹⁷³ Payne 2006: 55–56; Salvini 2008: 141–144.

¹⁷⁴ Grayson 1976; Grayson 1991; Postgate 1992.

¹⁷⁵ Tarhan 1980: 92.

¹⁷⁶ Grayson 1976: 127; Grayson 1991: 202.

II. Ashur-nasir-apli MÖ 879 yılındaki ikinci Nairi seferini anlattığı bir başka yazıtında ise tekrardan Tupusu oğlu Labturu'dan¹⁷⁷ bahseder. Bu kayıta Assur kralı ilk defa Lutupri'nin *Madara* isimli tahkimli şehrini kuşattığından bahsetmektedir. Kuşatma sonucunda onları haraç ödemek şartıyla bağışladığını ve tahsildarlar görevlendirdiğini yazdırtmıştır. Oğullarını da 'memur olarak yetiştirilmek üzere' aldığını belirtmiştir. Ayrıca yazıtta, bu kral tarafından yönetildiği kaydedilen Kaşiyari Dağı'nın eteğindeki 60 yerleşmeyi de ele geçirdiğini iddia etmektedir. Memur olarak yetiştirilmek üzere oğullarını alması, Osmanlı dönemindeki 'devşirme' sistemi ile kısmen benzerlik göstermektedir. Bu uygulamalar sonucunda Assur kentlerinde çeşitli görevlere getirilmiş veya Assur kentlerinde yaşamış Nairili insanlardan bazıları Assur yazı geleneğini de öğrenmiş olabilir. Assur yazısını öğrendiğini varsaydığımız bu kişiler daha sonra Urartu'ya yazının taşınmasında öncülük etmiş olmalıdır. Bu bağlamda, Urartu'nun ilk yazılı kayıtlarında yer alan unvanlar, II. Ashur-nasir-apli dönemi yazılı kaynaklarında da görülebilmektedir¹⁷⁸. Bu ifadeler yukarıda bahsettiğimiz varsayımı destekler niteliktedir. Bu kayıtlarda ayrıca Nairi ülkelerinin başına 'kendi seçtiği yöneticileri'¹⁷⁹ getirdiğinden bahsetmesi de anlamlıdır. Muhtemelen Assur'un Nairi ülkesinde gerçekleştirdiği bu uygulamalar aşağıda da değineceğimiz gibi sonraki dönemlerde çok farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

II. Ashur-nasir-apli, MÖ 866 yılı kayıtlarında 'Tupusu'nun oğlu Labturu'dan tekrar bahsetmektedir¹⁸⁰. Ancak bu kez Assur kayıtlarında Labturu'nun 'Madara' Şehri'ni değil 'Udu' isimli şehrini kuşattığını ifade etmiştir. Bu durum daha önceki sefer esnasında Madara Şehri'nin tahrip edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu seferde bir öncekinde yaptığı gibi onları vergi ödemek koşuluyla yerlerinde bırakmamış, Assur şehrine sürgün ettiğini belirtmiştir. Bir önceki seferinde uyguladığı politikanın Assur açısından başarısız olması nedeniyle bu kez Assur, 'Labturu' için yeni bir takım tedbirlere başvurmak zorunda kalmış olmalıdır¹⁸¹. Uyguladığı bu tedbirlerin başarılı olduğunu söyleyebilmek mümkündür zira sonraki dönemlerde artık 'Labturu' ile ilgili

¹⁷⁷ Grayson 1976: 134, 160; Grayson 1991: 209, 259.

¹⁷⁸ Grayson 1976: 113–211; Grayson 1991: 189–393; Salvini 2006: 45.

¹⁷⁹ Grayson 1976: 163; Grayson 1991: 262.

¹⁸⁰ Grayson 1976: 144–145; Grayson 1991: 220.

¹⁸¹ Barnett 1982: 336; Öne sürdüğümüz varsayımı destekler nitelikte, Urartu'ların Assur merkezlerinde çeşitli imar faaliyetlerinde çalışmış olabileceğini söylemektedir.

herhangi bir faaliyet kaynaklarda görülmez. Ayrıca II. Ashur-nasir-apli bu dönemden itibaren ‘Nairi Ülkeleri’nin tümünün fatihi’ olduğunu unvanları arasında sayarak övünmeye başlamıştır¹⁸².

II. Ashur-nasir-apli’den itibaren Assur tahtına geçen III. Şalmaneser (MÖ 858–824) döneminde ‘Urartulu Aramu’ ismi kaynaklarda geçmeye başlamıştır. Araştırmacıların büyük çoğunluğu tarafından bu isim, ilk Urartu kralı olarak kabul edilmektedir¹⁸³. İlk defa Urartu’lu bir kral isminden bahsedilmeye başlanan bu dönemde Urartu teriminin gerçek anlamına kavuşmuş olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak III. Şalmaneser’ın MÖ 858 yılındaki seferinin anlatıldığı kaynakta adına rastlayabildiğimiz ‘Aramu’ nun ‘Sugunia’ isimli korunaklı şehirlerinden de bahsedilmektedir¹⁸⁴. Assur kralı, bu kaynakta Hubuşkia ve Nairi ile gerçekleştirdiği mücadelenin ardından Urartulu Aramu’nun kralı şehri Sugunia’yı ele geçirmiş olduğunu iddia etmesinden itibaren Nairi ülkesinin denizine indiğini söylemektedir. Ancak bu kayıta dikkati çeken bir başka nokta da Nairi ülkesinin ‘Kakia’ isimli kralından da bahsetmesidir. Daha önceki kayıtlardan Nairi ülkesinde ‘Lutubri’ gibi başka kral isimlerinin de varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ‘Nairi Ülkesi’nde birçok yerel yöneticinin varlığını göstermesi açısından önemli bir veridir.

Benzer bir durumun bu dönemde ‘Urartu Ülkesi’ için de geçerli olabileceğini söyleyebilmek mümkündür. Zira kaynaklarda ilk defa MÖ 858 yılından itibaren Urartu kralı olarak adı geçmeye başlayan Aramu’nun, Urartu kaynaklarıyla da varlığından haberdar olmaya başladığımız I. Sarduri’nin babası olmadığı bilinmektedir. İlk Urartu yazıtlarında kral I. Sarduri babasının adının ‘Lutubri’¹⁸⁵ olduğunu bize bildirmektedir. Assur kaynaklarının MÖ 832 yılından itibaren Urartu kralı olarak Sarduri’den bahsetmesinden 12 yıl kadar öncesinde ‘Aramu’ kayıtlarda geçmektedir. Ancak bu durum birbirini izleyen hanedan ilişkisinden öte, en azından MÖ 856 yılından itibaren Assur’un Urartu olarak tanımladığı bölgelerde iki farklı gelişim süreçlerinin söz konusu olabileceğini göstermektedir. Aramu ve Lutubri iki ayrı hanedanın yöneticisi olarak

¹⁸² Grayson 1976: 194–195; Grayson 1991: 327, 330.

¹⁸³ Luckenbill 1926: 213–214.

¹⁸⁴ Luckenbill 1926: 213–214; Grayson 1996: 8–9.

¹⁸⁵ Payne 2006: 17–20; Salvini 2008: 95–104.

görülmelidir, Sarduri'de yazıtlarında babasının adının Aramu olmadığını açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla Urartu kronolojisinin *Aramu* ile değil *Lutubri* ile başlatılması gereklidir.

III. Şalmaneser dönemi Assur kayıtlarında, 2 yıl sonra MÖ 856 yılında Aramu'nun *Sugunia* dışında *Arzaşkun* isimli bir başka korunaklı şehrinden de bahsedilmeye başlanmıştır¹⁸⁶. Muhtemelen bir önceki şehrini Assur ile girdiği mücadele sonucunda terk etmek zorunda kalan Aramu bu yeni şehri kurmuştur veya daha önceden de var olan bu şehirde ikamet etmek zorunda kalmıştır. Arzaşkun Kenti'nin konumu ile ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan ilki bu kentin Van Gölü'nün kuzeybatısında olabileceği şeklindedir¹⁸⁷. Bir diğer görüş ise Van Gölü'nün doğu ve kuzey doğusunda¹⁸⁸ veya batısında olabileceği önerilmiştir¹⁸⁹. MÖ 849 yılında Urartulu Aramu'nun Sugunia ve Arzaşkun dışında 'Arne' isimli üçüncü bir korunaklı şehrinin varlığını da Assur kaynaklarından öğrenebiliyoruz¹⁹⁰. Ayrıca bu kaynaklarda, isimlerini saydığı şehirlerle birlikte Aramu'nun MÖ 844 yılına kadar çok sayıda başka yerleşmelere de sahip olduğunu anlayabiliyoruz. Urartu'lu Arame'nin Assur için ciddi bir problem teşkil ettiğini, 'Balavat Kapısı' kabartmalarında bu mücadeleyi belirgin şekilde tasvir ettirmiş olmasından, anlayabiliyoruz.

Assur ile Aramu arasındaki bu mücadelenin yaşandığı dönemde ortaya çıkan Urartu, etkisini hissettirdiği coğrafyalarda yerleşik kültüre dair her alanda oldukça köklü değişimlerin yaşanmasını sağlayacaktır. Urartu öncesinde benzer gelişmelerin görülmediği bu bölgelerde bu denli köklü değişimler için bazı önemli faaliyetlerin gerçekleşmiş olması şarttır. Bu dönemde tek yazılı kaynak grubu olan Assur kayıtlarında bazı ipuçlarını görebilmemiz mümkündür.

¹⁸⁶ Luckenbill 1926: 202, 219–220, 228–229, 236–237, 247, 248,

¹⁸⁷ Burney 1957: 39; Van Loon 1966: 7; Burney 1966: 61; Burney-Lang 1971: 130.

¹⁸⁸ Piotrowsky 1971:2.

¹⁸⁹ Çilingiroğlu 1994: 35.

¹⁹⁰ Luckenbill 1926: 239, 204, 225–227.

Assur kaynaklarında MÖ 882 yılından itibaren geçmeye başlayan ‘Nairi Ülkesinden Labturu’ya’ ilişkin gelişmelerle Urartu’nun ortaya çıkışı arasında organik bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

MÖ 879 yılında Assur kralı II. Ashur-nasir-apli ‘Tupusu oğlu Labturu’ nun dört kademeli surla çevrili olduğunu belirttiği tahkimli şehri *Madara*’yı kuşattığını ifade etmektedir. Bu kuşatma sonucunda oğullarını rehin olarak aldığını belirtmiştir¹⁹¹. Muhtemelen Assur’un oğullarını rehin olarak alma uygulamasının amacı üç yıl önce MÖ 882 yılına dair yazıtlarda Assur’a ödediğini öğrendiğimiz haraçların ödenmemesidir. Bu sefer sonucunda Assur, oğullarını rehin alarak ödenecek vergiyi sağlama almak istemiş olmalıdır. Bu uygulama sonucunda bazı Nairi’liler saray, devlet geleneği ve askerlik konularında Assur’dan önemli bilgiler edinmiş olmalıdır. Assur bu sefer sonrasında Nairi ülkelerine kendi seçtiği yöneticileri getirdiğini ve tahsildarlar görevlendirdiğini belirtmiştir¹⁹². Bu yöneticilerin Assur tarafından bazı konularda yetiştirilmiş olabileceği de düşünülebilir.

MÖ 866 yılına gelindiğinde ise Labturu’nun ‘Udu’ isimli şehri Assur belgelerinde geçmektedir¹⁹³. Bir önceki seferden itibaren geçen yaklaşık 13 sene zarfında Labturu, Assur baskısından kurtulmak amacıyla bu yeni tahkimatlı şehri kurmuş olmalıdır. Assur’un bir önceki seferinde uygulamış olduğu tedbirler bu durumda etkili olmuşa benzer. Ancak Assur kaynakları bu sefer daha öncekilerden farklı olarak şehri ele geçirdiğini detaylarıyla anlatmıştır. Daha önceki seferlerinde yalnızca oğullarını rehin almış olmasından farklı olarak bu defa Labturu’nun ‘Udu’ Şehri’nden sayıları birkaç bin olan kitleleri Assur Şehri’ne sürgün ettiğini kaydetmiştir.

Muhtemelen uygulanan tehcir politikasının büyük oranda etkili olması sonucunda bu tarihten itibaren Assur kaynaklarında Labturu’dan hiçbir şekilde söz edilmemiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından Assur tahtına III. Şalmaneser geçmiştir. Bu yeni kral döneminde ise Assur ile Urartulu Aramu arasında MÖ 858 yılından itibaren

¹⁹¹ Grayson 1976: 134, 160; Grayson 1991: 209–210.

¹⁹² Grayson 1976: 163; Grayson 1991: 262.

¹⁹³ Grayson 1976: 144–145; Grayson 1991: 220.

yeni bir mücadele baş göstermiştir¹⁹⁴. Yukarıda bahsedilen bu mücadele sonucunda Urartu'nun kurulmasını sağlamış olabilecek önemli bir detaya dikkat çekmeye çalışacağız. Bu ayrıntı 'Sultantepe Tablet' olarak da bilinen bir Assur yazıtında karşımıza çıkmaktadır.

Aramu ile mücadele eden III. Şalmaneser, MÖ 858 yılındaki ilk seferinde başarılı olamamış gibi gözükmektedir. Zira MÖ 856 yılında Arame üzerine tekrar sefer düzenlemek zorunda kalmıştır¹⁹⁵. Ancak bu sefer esnasında Assur, muhtemelen yaklaşık on yıl önce MÖ 866 yılında Assur kentine tehcir ettirdiği Nairi'li yöneticilerden ve Nairi'li halklardan faydalanmıştır. Bu durumu açıkça tespit edebildiğimiz yazıtta şöyle denilmektedir;

“ ... sonrasında, Urartularla savaşın nasıl olduğunu görmeye gideceğim,

Daha aşağı bölgelere doğru gideceğim, su bile olmadan. Böyle konuştu.

Aşhurnasirpal Nairi ülkesini koşum takımlarıyla donatmıştı, O (Şalmaneser) işte bu süvarileri (askerleri) topladı. Onları himaye ederek yöneticileriyle (subaylar) görüştü ve onlar da askerlerini boyun eğmeye (disiplin) ikna etti. Benim cesur savaşçılarımdan bölükleri içine dâhil ettim.

Tanrı Assur için cesaretle yağmalamaya sefere gidiyorum.

‘ Ellerinize keskin kılıçlar verdim, sadaklarınıza keskin (sivri) oklar verdim, atlarınızın üzerine demir zırhlar taktım, büyük ve ağır ordularınızı sakın yanlış yönlendirmeyin, Urartu kölesinin savaşmasından korkmayın, Tanrı Assur Urartu'ya karşı bana cesaret verdi, Assurlu insanlar yiğitliğini haykırarak düşmanlar üstünde hâkim olmam için dua ettiler. Ey kralların efendisi, git Assur'un düşmanlarını ez. Tanrı Nergal senin önünden, tanrı Girra arkandan gelsin. Senin emrinde’ Onlar ileriye doğru hızla

¹⁹⁴ Luckenbill 1926: 213–214; Grayson 1996: 8–9.

¹⁹⁵ Russel 1984; Salvini 1995.

ilerlediler. O büyük ve önemli bir savaştı. Onlar demir kazmalarla ve oklarla donatıldı. Onlar uzak dağlık ülkeleri ve büyük dağ engellerini geçti Subru ülkesine kadar

O (Urartu) uzak ve dağlık bölgede olmasına güvendi Urartuların dağlarını hızla Güçlü şehirlerini ele geçirdim, kalelerini tahrip ettim (yok ettim). Ashurnasirpal Elul ayının ilk gününde onun krali şehrine yaklaştım. Krallar Dört bir yanın efendisinin ihtişamıyla şaşkına döndüler. Şehirlerini terk ederek dağların ve ormanların içinde gözden kayboldular. Her biri hayatlarını kurtarabilmek için korkutucu (bilinmeyen) dağlara kaçtı. Ben peşinden onları sarp dağlarda kovaladım. 18.000 düşmanı kılıcımla (silahımla) öldürdüm. Onların askerlerini ovada yadım (fırlattım). Onların sayısız atlarını, katırlarını ve binek eşeklerini ele geçirdim. Dokuz gün boyunca onun sarayını yağmaladım. Çok sayıda yerleşmesini yaktım. Onun ülkesinin kadınlarını benim askerlerimin önünde köle olarak sürdüm. Onun krali şehrinin etkileyici ağaçlarını (mobilyalarını) yaktım. Dağlara ve denizlere benim gücümü gösteren tasvirler diktim. Gilzanu ülkesinden Nairi ülkesinine kadar indim.

Tikku ve Hubuşkia şehirlerinde atları tribut olarak aldım. Tribut'un arta kalanını Turuşpa şehrinde kabul ettim. ... ”¹⁹⁶

Bu yazıtın detaylı bir şekilde analiz edilmesi Urartu tarihi açısından oldukça önemlidir. MÖ 856 yılındaki Urartu seferi ile ilgili olarak bu tableti yazdırtan kral III. Şalmaneser, babası II. Ashurnasirpal döneminde Nairi'lilerin silahlandırılmaya başlandığından bahsetmiştir. Muhtemelen bu süreç Ashurnasirpal'in yukarıda da bahsettiğimiz MÖ 866 yılındaki Nairili Labturu'dan son kez bahsettiği ve tahkimli şehri 'Udu' yu ele geçirip insanlarını Assur'a sürgün etmesiyle veya daha öncesinde MÖ 879 yılında Assur'un Madara Şehri'ni kuşatıp Nairililerin oğullarını esir almasıyla başlamış

¹⁹⁶ Grayson 1996: 84–87; Lambert 1961.

da olabilir. MÖ 879 veya MÖ 866 yılından itibaren başlamış olan bu etkileşim sürecinin, bu seferin gerçekleştirildiği tarih olan MÖ 856 yılına kadar geçen yaklaşık 10–23 yıl arasında değişebilecek kısa bir dönem içerisinde geliştiğini yukarıdaki yazıtta Nairi’li askerlere ‘*büyük ve ağır ordularınızı sakın yanlış yönlendirmeyin, Urartu kölesinin savaşmasından korkmayın*’ şeklindeki ifadesinden de anlayabiliriz. Ashurnasirpal döneminde başlamış olduğunu anladığımız bu zorunlu işbirliğinin III. Şalmaneser döneminde sonuç verdiği söylenebilir. Assur ordusu, Aramu’ya karşı gerçekleştireceği bu seferde Nairili topluluklardan destek aldığını açıkça belirtmiştir. Bu sefer öncesinde Assur ile zorunlu bir şekilde olduğunu anladığımız yoğun bir karşılıklı ilişki durumu söz konusudur. Yazıtta ‘*Ellerinize keskin kılıçlar verdim, sadaklarınıza keskin (sivri) oklar verdim, atlarınızın üzerine demir zırhlar taktım*’ ifadelerini kullanması, onlara bu donanımları vermiş olabileceğinin yanı sıra Nairi’li toplulukların Assur sayesinde öğrenmiş oldukları metal işçiliği ve askeri donanım konularını da ima ediyor olabilir.

Assur kralı, Urartuları yendikten sonra ‘Turuşpa’ kentinde konakladığını ve burada haraç kabul ettiğini de ifade etmektedir. Bu tarihten itibaren Assur ordusuyla birlikte, bu Urartu seferine katılan ‘Lutupri veya oğlu Sarduri’, *Turuşpa* yani *Tuşpa* Şehri’nde Assur tarafından kalmaya zorlanmış veya kendi istekleriyle burada yerleşmiş olmalıdır. Bu sefer öncesinde Assur ile aralarında bu yönde bir anlaşma olup olmadığına dair şimdilik bir veri yoktur. Ama her ne şekilde olursa olsun, bu tarih klasik anlamda bilinen Urartu Krallığı’nın kuruluşunun, bir başka ifadeyle de I. Sarduri veya babası Lutubri hanedanının Van Bölgesi’ne gelişinin tarihidir. İlk yazıtlarından itibaren Urartu krallarının kendilerini ‘Nairi Ülkesi’nin Kralı’ olarak tanımlamasının altında yatan gerçek bu göç olgusu olmalıdır. Dolayısıyla Urartu Krallığı’nın kuruluş tarihini MÖ 856 yılı olarak kabul etmemiz gerekecektir.

Bu olaydan itibaren de ‘Urartu’lu Aramu’ Assur kaynaklarında geçmeye devam etmektedir¹⁹⁷. Bu durum bize Lutupri veya I. Sarduri’nin Assur tarafından Van Bölgesi’nde Aramu’ya karşı kalmaya zorlanmış olabileceğini de düşündürmektedir.

¹⁹⁷ Luckenbill 1926: 225–226, 228–229, 247, 248.

Böylesi bir durum söz konusu olduğunda ise, Assur ‘Urartu’lu Aramu’ ile mücadelesine devam etmekle farkında olmadan Tuşpa’daki Urartuların güçlenmesine de katkıda bulunmuş oluyordu.

Urartu toplumu ve askeri yapısı hakkında bilgi veren Assur kayıtları da krallığın kurulmasını sağlayan seçkin ve ayrıcalıklı bir sınıfın varlığına işaret eder. MÖ 714 yılında Assur kralı II. Sargon Urartu seferini anlattığı kayıtlarda ‘Urartu süvari sınıfını meydana getiren krali soydan gelen 260 kişi’ den bahsetmektedir¹⁹⁸. Dolayısıyla anlaşıldığı kadarıyla Urartu yöneticileri askeri ve idari birimlerini büyük oranda soyluluk esasına göre teşkilatlandırıyordu. Bu durum ise seçkin ve ayrıcalıklı birçok sınıfın varlığını gösteriyor olmalıdır.

¹⁹⁸ Luckenbill 1927: 80–82.

4.2. I. Sarduri Dönemi

I. Sarduri dönemi Urartu kaynakları oldukça yetersizdir. Tuşpa Sitadeli'nin batı ucundaki sur sisteminin bir parçası durumundaki '*Sardurburç*' veya '*Madırburç*' olarak adlandırılan yapı blokları üzerinde yer alan ve birbirinin tekrarı olan 6 adet yazıt bu dönemi yansıtan tek Urartu yazılı kaynağıdır. (Bkz. Levha III-IV) Assur dili ve yazısıyla yazılmış olan bu ilk yazıtların çevirisi şöyledir;

“ Lutipri oğlu Sarduri, büyük kral, güçlü kral, dünyanın(bütünlüğün) kralı, Nairi ülkesinin kralı, benzeri olmayan kral, hayret verici çoban, dik başlı uyruklarla savaşmaktan korkmayan kralın yazıtıdır(tableti). Lutipri oğlu Sarduri, krallar kralı, her kraldan haraç almış olan (benim). Lutipri oğlu Sarduri şöyle der: Bu taşları Alniunu şehrinden getirttim ve bu duvarı yaptırdım.”¹⁹⁹

Assur kralı III. Şalmaneser iktidarının 27. yılı kayıtlarında (MÖ 832) Urartu kralı Sarduri'nin adı '*Seduri*' olarak geçmektedir²⁰⁰. Assur kaynaklarındaki bu tarih Sarduri döneminin dolayısıyla Urartu kuruluşunun tarihlendirilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Assur kayıtlarına göre başkomutan *Daian-Ashur* 'Ar-sa-ni-a' Nehri'ni geçtikten sonra Urartulu '*Seduri*' ile savaştığını belirtmektedir²⁰¹. *Arşania Nehri*, Muş Ovası civarındaki Karasu²⁰² veya Murat Nehri'yle²⁰³ eşleştirilmektedir.

Assur kaynaklarında, 832 yılında meydana geldiği bildirilen bu savaşta, Urartu kralı Sarduri'nin iktidarının kaçınıcı yılında olduğu bilinmemektedir. Urartuların bu savaşta alınan yenilgi nedeniyle başkenti, Assur tehlikesinden daha uzağa yani Tuşpa'ya taşınmış olabileceği de öne sürülmüştür²⁰⁴. Ancak Urartuların bu savaşta yenildiğini aktaran taraflı durumdaki Assur kaynaklarıdır ve bu dönemde Sarduri'nin *Tuşpa*'da

¹⁹⁹ Melikişvili 1960: 117–118; Payne 2006: 17–20; Salvini 2006: 43; Salvini 2008: 95–104.

²⁰⁰ Luckenbill 1926: 208.

²⁰¹ Parpola 1970: 33.

²⁰² Çilingiroğlu 1997: 23.

²⁰³ Burney-Lang 197: 130; Diakonoff-Kashkai 1981: 121,125; Parpola 2001.

²⁰⁴ Çilingiroğlu 1994: 39; Çilingiroğlu 1997: 25.

ikamet etmediğine dair herhangi bir veri de söz konusu değildir. Aksine Tuşpa Kenti, MÖ 856 yılı Assur kaynaklarında ‘Turuşpa’ olarak geçmektedir²⁰⁵. Sarduri adının anılmadığı bu yazıtta Assur, *Turuşpa Şehri*’nde tribut kabul ettiğini belirtmiştir²⁰⁶. Bu kayıtlara göre MÖ 856 yılında var olan ‘*Tuşpa*’ kentinin ilk olarak hangi kral döneminde kurulduğu belli değildir. Ancak I. Sarduri dönemiyle birlikte bu yerleşmenin daha da geliştirilerek Urartu Krallığı’nın merkezi haline getirildiği anlaşılmaktadır. (Bkz. Levha I-II)

Tuşpa Kentindeki ilk Urartu yazıtlarında I. Sarduri, babasının adının *Lutipri* olduğunu ve *Nairi Ülkesinin Kralı*²⁰⁷ olduğunu belirtmektedir. *Lutipri* adı MÖ 882, 879 ve 866 yılı II. Aşurnasirpal dönemi Assur kaynaklarında²⁰⁸ ‘*Tupusu oğlu Labturu*’ olarak²⁰⁹ geçmektedir.

Sarduri dönemiyle ilgili olarak *Sardurburç* yazıtlarının dışında Urartu kaynaklarının olmaması nedeniyle Urartu egemenliğinin sınırlarını belirleyebilmek oldukça zordur. Sarduri’nin Van Bölgesi dışında sadece batıda Karasu/Murat Nehri bölgesine kadar gittiğini anlayabilmekteyiz²¹⁰. Assur kaynaklarında MÖ 832 ve 821 yıllarında Sarduri ve İşpuini adlarının geçtiği tarihler arasında kalan döneme ait MÖ 828 tarihli bir başka Assur yazıtına göre ise Urartu yerleşmeleri güneyde Hubuşkia ve Muşaşir sınırlarına kadar genişlemişti. Ancak Urartu için dini öneme sahip olduğunu bildiğimiz *Muşaşir Kenti*’nin bu dönemde Urartu egemenliğinde olmadığı anlaşılmaktadır²¹¹.

Kuruluş yazıtı durumundaki Sardur Burç yazıtlarında, yapı bloklarının Alniunu²¹² Şehri’nden getirtildiği ve bu yapının yaptırıldığı yazılmıştır. Urartu döneminde de sur sisteminin bir parçası olduğunu düşündüğümüz bu yapı ortaçağlara

²⁰⁵ Sultantepe Tableti için Bkz.; Parpola 1987; Lambert 1961; Grayson 1996: 84–87.

²⁰⁶ Bu yazıt ile Urartu Krallığı’nın kuruluşu arasındaki detaylı analiz için Bkz. bölüm; 4.1.

²⁰⁷ ‘Nairi’ lokalizasyonu için Bkz. Bölüm 2.2.

²⁰⁸ Grayson 1976: 127, 134, 144–145, 160; Grayson 1991: 202, 209, 220, 250.

²⁰⁹ Tarhan 1978: 72; Tarhan 1982: 92.

²¹⁰ Parpola 1970: 33.

²¹¹ Luckenbill 1926: 210–211.

²¹² Alniunu kenti ve taş ocağı araştırmaları için Bkz. ‘Belli O. 1980, *Anadolu Araştırmaları* 8, s. 115–127.’

kadar aynı işlevini korumuştur²¹³. (Bkz. Levha IV) Sardurburç yapısı her biri ortalama 8–10 ton²¹⁴ olan taş bloklarıyla yapılmıştır. Bu büyük taş bloklarının Edremit yakınlarındaki taş ocaklarından getirilmiş olabileceği de iddia edilmiştir²¹⁵. Fakat Tuşpa'ya yaklaşık olarak 15 km. uzaklıktaki bu bölgeden oldukça büyük taş bloklarını getirmek ekonomik değildir ve muhtemelen yapılan lokalizasyon yanlıştır. Bu yazıtlarla varlığı bildirilen 'Alniunu Şehri', Assur yazıtlarıyla varlığı bildirilen Urartu kralı Aramu'nun veya Sarduri'nin babası Lutupri'nin şehirlerinden birisi değildir. Dolayısıyla *Lutupri oğlu Sarduri'nin* Tuşpa dışında başka bölgelere de sahip olduğu anlamına gelebilir. Ancak bu dönemde, Tuşpa dışındaki Urartu yerleşmelerinin Tuşpa ölçeğinde olmayan küçük birimler olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Yazıttaki taş blokların 'Alniuni Bölgesi'nden getirildiğinin sembolik bir anlama sahip olabileceği düşünülecek olursa²¹⁶, bu taş bloklar sitadelin kurulduğu kalker anakayadan elde edildiğini yani Tuşpa'nın yerel malzemesi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Tuşpa kentinde yapmış olduğumuz gözlemlerde Sitadelin üzerinde yükseldiği anakayanın kuzey cephesinde birçok noktada taş çıkartmak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin izleri görülebilmektedir. Fakat bu iddia'nın kesin bir şekilde doğrulanabilmesi için bahsi geçen taş malzemenin detaylı kayaç analizlerinin yapılması şarttır.

Urartu Krallığı'nın yazı ile tanışması ise üç aşamada gerçekleşmiş olmalıdır²¹⁷. İlk aşamada Urartular, yazıyı Assur dili ve yazısıyla kullanmaya başlamışlardır. Bunun örneklerini I. Sarduri dönemindeki Sardurburç yazıtlarında görebilmek mümkündür. İkinci aşama ise yazının kendi dillerine uyarlanması aşamasıdır. Bu dönemde yazıtlar hem Assurca, hem Urartuca yazılmaya başlanmıştır. Bu süreç ise İşpuini²¹⁸ dönemiyle birlikte kısmen Menua döneminin erken dönemlerine kadar süregelmiştir²¹⁹. Yazının benimsenmesinin son aşamasında ise artık Assur yazısının Urartu diline uyarlanması süreci tamamlanmış oluyordu.

²¹³ Bkz. Levha VIII.

²¹⁴ Belli 1980: 117.

²¹⁵ Belli 1980: 120.

²¹⁶ Salvini 2006: 44.

²¹⁷ Dinçol-Dinçol 2003: 45–46.

²¹⁸ Payne 2006: 32.

²¹⁹ Payne 2006: 55–56, 92; Salvini 2008: 141–144.

Sarduri döneminden itibaren Urartu Krallığı'na uzun yıllar başkentlik yapmış olan Tuşpa, doğal kayalık üzerinde yükselen görkemli bir sitadele sahiptir. Sitadelin güneyi yaklaşık 100 m.'ye ulaşan sarp uçurum sayesinde oldukça korunaklıdır. Kuzeyi ise güneye oranla daha yayvandır ve teraslı surlar yardımıyla korunmaktadır. Sitadele giriş ise kuzeydeki bu teraslar yardımıyla sağlanıyor olmalıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Sardurburç Tuşpa'nın bilinen en eski yapısıdır. I. Sarduri ve sonraki krallar döneminde Tuşpa sürekli gelişerek yeni anıtsal yapılarla da tanışmıştır. Urartu kaya işçiliğinin ulaştığı seviyeyi gösteren en önemli eserlerin başında ise kaya mezarları gelmektedir.

I. Argiştı (Horhor) mezarı ise bu anıtsal eserlerin hiç şüphesiz en önemlilerindendir. Bu yapı, girişte bir ana salon ve beş mezar odasından oluşmaktadır²²⁰. Mezarın güneye bakan giriş kapısının çevresinde Argiştı'nın icraatlarından bahseden yazıtlar yer alır²²¹. Bu yazıtlar Argiştı mezarını Tuşpa'da yer alan diğer kaya mezarlarından ayırmaktadır. Tuşpa'da Argiştı mezarının dışında kaya mezarlarının hangi krala ait olduğu konusunda bir veri yoktur.

'Neftkuyu' kaya mezarı ise Tuşpa'daki anıtsal Urartu mezarlarından bir diğeridir. Bu yapının ana salonuna kaya basamakları yardımıyla cephesi güneye bakan kemerli bir kapıdan girilmektedir. Beşik tonozlu ana salon dört mezar odasına açılır. Doğu ve batıda birer oda, kuzeyde de iki oda yer alır. Neftkuyu mezarının bulunduğu geniş kaya platformunun batı cephesinde 'Kurucular Mezarı' olarak bilinen bir başka çok odalı kaya mezarı daha bulunmaktadır. Cephesi doğuya bakan basamaksız bir girişe sahip bu yapı ise iki ana salona açılan toplam beş mezar odasından oluşur. İlk salon diğerine oranla daha büyük ve beşik tonozludur. Daha batıdaki küçük salonun tavanı ise düzdür²²².

²²⁰ Tarhan 1994; Tarhan 2010: 311–312.

²²¹ Payne 2006: 150–176; Salvini 2008: 332–345.

²²² Tarhan 2010: 307–308.

Sitadelin doğusundaki hendeğinin doğusunda yer alan ‘Doğu Odaları’ olarak bilinen kaya mezarının gösterişli cephesi ise güneye bakmaktadır. Girişin önünde yer alan geniş kaya platformuna doğudan kaya basamaklarıyla ulaşılmaktadır. Cephe boyunca sekilerin yer aldığı geniş platformdan kaya basamaklarıyla ulaşılan mezarın ana salonunun tavanı düzdür. Bu ana salona ise üç mezar odasına açılmaktadır²²³.

Analıkız kutsal alanı Tuşpa’da yer alan bir diğer anıtsal yapıdır. Bu alan Tuşpa’da ilk olarak kazıların başladığı 1916 yılında Marr ve Orbeli tarafından kazılmaya başlanmıştır²²⁴. II. Sarduri’ye ait yıllıkların kayıtlarının yer aldığı bu kaya platformunun güney cephesinde iki büyük niş oyulmuştur. Yazıtlar bu nişler içerisindeki stel ve kaidelerde yer alır. Ayrıca nişlerin bulunduğu cephede de yazıtlar bulunmaktadır²²⁵.

I. Arğıştı kaya mezarının hemen doğusunda Urartu dönemine ait ‘Yeni Saray’ olarak adlandırılan yapı grubu kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır²²⁶. Farklı boyutlarda on iki mekânın tabanları ana kaya üzerine oturmaktadır ve duvarları kısmen ana kayanın işlenmesiyle oluşturulmuştur²²⁷. Ayrıca bu yapının temel yatakları içerisinde *in situ* durumda tunç adak diskleri bulunmuştur. Bu uygulamanın Urartu mimarisinde sıkça rastlanan bir uygulama olduğu bilinmektedir²²⁸.

Tuşpa’nın kuzey eteklerinde yer alan Van Kalesi Höyüğü ise kentin Urartu öncesi ve sonrasındaki tabakalanmasının anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Marr ve Orbeli’nin kazısından itibaren 1939–1940 yıllarında Kirsopp ve Silva Lake tarafından Tuşpa’da yeniden kısa bir dönem kazı çalışması yapılmıştır. Daha sonra 1963 yılında A. Erzen kısa bir süre Van Kalesi ve Höyüğünü kazmıştır. Ancak gerçekleştirilen bu kazılardan elde edilen veriler oldukça kısıtlıdır.

²²³ Tarhan 1994; Tarhan 2010: 309.

²²⁴ Marr-Orbeli 1922.

²²⁵ Payne 2006: 208–232; Salvini 2008: 417–431.

²²⁶ Tarhan 1989: 377.

²²⁷ Tarhan 2010: 317.

²²⁸ Tarhan 2010: 317.

1987 yılından itibaren ise Tarhan başkanlığındaki bir ekip tarafından arkeolojik kazısı yapılmaya başlayan Tuşpa'nın kuzey eteklerinde yer alan höyük alanında 1989 yılından itibaren çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların sonucunda höyükte Urartu dönemine ait iki tabaka tespit edilmiştir. Bunlardan üstteki geç olan evre zayıf bir mimariyle temsil edilmesine rağmen alttaki erken olan evre daha belirgin bir mimari özellik gösterir²²⁹. Toplamda 15'e yakın Urartu dönemi mekânının ortaya çıkarıldığı bu evrelerin çeşitli buluntuları arasında Urartu kırmızı astarlı çanak çömlekleri, metal ok uçları ve MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen²³⁰ fibulalar dikkat çeker. Urartu tabakalarından daha erken dönemlere dair belirgin bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır, ancak Tunç Çağı çanak çömleğinin görülmüş olması önemlidir.

Van Kalesi höyüğünde Urartu öncesinde ve sonrasında belirgin bir mimarinin söz konusu olmaması 4.1. numaralı bölümdeki varsayımlarımızı da destekler niteliktedir.

²²⁹ Tarhan-Sevin 1991; Tarhan-Sevin 1992; Tarhan-Sevin 1993.

²³⁰ Tarhan 1994.

4.3. İşpuini Dönemi

Urartu yazılı kaynaklarında I. Sarduri'den itibaren kral olarak *İşpuini* adı geçmeye başlar²³¹. İşpuini, Nimrud Kenti'nde bulunan ve Assur kralı V. Şamşı-adad'ın 2. Nairi seferini anlattığı stel yazıtında '*Uşpina*' olarak geçmektedir. MÖ 821 yılına tarihlendirilen bu Assur kayıtlarında *Uşpina* 'ya ait 200 küçük yerleşmenin ve 11 tahkimli şehrin ele geçirildiği belirtilmektedir²³².

I. Sarduri dönemindeki kısıtlı kaynakların aksine bu dönemde çeşitlenmeye başlayan Urartu yazıtları birkaç örnekteki Assurca'nın²³³ dışında genellikle Urartu dilinde yazılmaya başlanmıştır. Bir önceki kral I. Sarduri döneminde ortaya çıkan Urartu yazıcılığının bu dönemde gelişmesine paralel olarak başkent Tuşpa dışındaki Urartu faaliyetleri hakkında da bilgi edinebilmek artık mümkün olabilmektedir. Ayrıca İşpuini'ye ait olduğu üzerine yazılmış olan metal eserler de Urartu tarihinde ilk defa bu dönemde görülmeye başlanmıştır²³⁴. Sarduri dönemine göre oldukça çeşitlenmeye başlayan Urartu yazıtlarını kendi içerisinde adları geçen kral isimlerine göre 4 ana gruba ayırabilmemiz mümkündür. Bunlar ;

- *İşpuini*,
- *İşpuini ve Menua*,
- *İşpuini, Menua ve İnüşpua*,
- *İşpuini ve İnüşpua*, adlarının bir arada kullanıldığı yazıtlardır.

Yazıtlarda kralın ve hanedan üyelerinin adlarının bir arada kullanılması araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hanedanın meşru sürecinin vurgulanmasına yönelik bir tutum²³⁵ olduğunu düşündüğümüz İşpuini, Menua ve

²³¹ Payne 2006: 21–60; Salvini 2008: 107–180.

²³² Luckenbill 1926: 255.

²³³ Payne 2006: 32; Bu yazıtlardan birinde İşpuini ve torunu İnüşpua adları birlikte geçmektedir.

²³⁴ Payne 2006: 27–33.

²³⁵ Salvini 2006: 48.

İnuşpua isimlerinin yazıtlarda birlikte kullanılması kimi araştırmacılar tarafından ‘*Ortak Krallık*’ olarak yorumlanmak istenmiştir²³⁶. Ortak krallığın olduğu düşünülecek olursa; Menua bu dönemde sadece kendi adına da yazıt yazdırmış olmalıdır. Böylesi bir durumun varlığını kabul etmek de, Menua döneminde kurulmuş olduğu inşa kitabeleriyle sabit olan Körzüt, Patnos-Aznavurtepe, Anzaf ve Menua Kanalı gibi önemli imar faaliyetlerinin de bu ortak krallık dönemine tarihlendirilebileceği anlamına da gelebilir. Bunun düşük bir ihtimal olduğunu düşünmemiz nedeniyle, İşpuini döneminde ortak bir krallıktan bahsetmek kanımızca pek mümkün gözükmemektedir. Aksi takdirde İşpuini ve Menua dönemlerinin iç içe geçmiş olduğunu kabul etmemiz gereklidir.

Bu dönem yazıtlarında dikkati çeken bir başka husus, İşpuini, Menua ve İnuşpua isimlerinden ikisi veya üçünün bir arada kullanıldığı yazıtlardan hiçbiri inşa kitabesi değildir. Kuruluş yazıtlarında yalnızca kral İşpuini adı geçmektedir²³⁷. Bu ise imar faaliyetlerinin sadece kral adına yaptırıldığını ve kral egemenliğinin yazıtlara ne şekilde yansıtıldığını göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

Bu dönemde inşa yazıtlarında sadece İşpuini adının bulunuyor olması Urartu kralı İşpuini ve oğlu Menua adlarının birlikte kullanılmasının zamansal bir farklılaşmayı yansıttığı²³⁸ düşüncesinin de tam olarak doğru olmadığını gösterir.

“Erken İşpuini Dönemi” olarak adlandırabilmesi mümkün olan İşpuini hâkimiyetinin ilk yıllarına ait kuruluş yazıtlarının da olabileceği düşünülebilir fakat bunu ayırt edebilmek şimdilik mümkün değildir. Bu durumda yalnızca İşpuini adının bulunduğu yazıtların tümünün bu ‘erken’ olarak tanımladığımız döneme ait olduğu anlamına gelmemelidir. Yalnızca inşa yazıtlarında İşpuini adının tek başına kullanılması kralın imar faaliyetlerindeki hamiliği’nin göstergesidir. Yani inşa yazıtlarının dışında İşpuini ile birlikte Menua ve İnuşpua adlarının da bir arada kullanıldığı dönemlerde veya sonrasında İşpuini adının tek başına kullanıldığı başka yazıtlar da yazdırılmış

²³⁶ Piotrovsky 1960; Sevin 1979; Çilingiroğlu 1994: 50.

²³⁷ Zimansky 1985: 59; Payne 2006: 21–26; Salvini 2006: 47; Salvini 2008: 107–122.

²³⁸ Sevin 1979: 1–5; Zimansky 1985: 59; Çilingiroğlu 1994: 42.

olabilir. Örnek verecek olursak; İşpuini ve Menua adlarının birlikte geçtiği Steller diktirildikten sonra yalnızca İşpuini adının yazılı olduğu inşa kitabelerine sahip Zivistan, Anzaf veya Kalecik gibi yerleşmelerden birisi veya birkaçı kurulmuş da olabilir.

Stellerde sefer düzenlenen bölgelerden çok sayıda esir ele geçirildiği belirtilmektedir²³⁹. Muhtemelen bu insanlar sefer dönüşlerinde İşpuini'nin kurdurttuğu bu yeni yerleşmelerde iskân ettirilmiştir. Ayrıca İşpuini'nin yalnızca kendi adını yazdırttığı stellerin bulunmayışı da bu fikrimizi destekler.

İşpuini, Menua ve İnüşpua adlarının birlikte kullanıldığı yazıtlar özellikle krali semboller durumundaki propaganda amaçları da bulunan stel, ana kaya ve tapınaklara armağan edilmiş olabilecek metal buluntular²⁴⁰ üzerindedir.

Assur kralı II. Sargon'un MÖ 714 yılındaki 8. seferi kayıtlarında *Manna Ülkesi*'nde kralın en yaşlı oğlunun tahta çıkarılacağını stel yazıtıyla teminat altına aldığını belirtmiştir²⁴¹. Yazıt bize bu dönemde stel yazıtları ile hanedanın devamı yönündeki temenni arasında doğrudan bir ilişki olabileceğini gösterir. Urartu krallığının da İşpuini döneminde kuruluş aşamasında olduğu göz önünde bulundurulursa, yazıtlarda kral İşpuini ve oğlu Menua adlarının birlikte kullanılmasını benzer bir uygulama olarak değerlendirebiliriz.

Urartuların baş tanrısı *Haldi Kültü*'de bu dönemde ilk kez yazıtlarda görülmeye başlanmıştır. Yazıtlarda Haldi adının ortaya çıkmasını Urartu'ya bu tanrının ithal edilmesi şeklinde yorumlayan bazı araştırmacılar bu durumu Muşşir Kenti'nin Urartu egemenliğine geçmesinin bir sonucu olarak görmektedirler²⁴². Bu varsayım geçerli olabileceği gibi İşpuini öncesi dönemde yazının yoğun bir şekilde kullanılmamış olduğunu da belirtmek gerekir. Bu ise daha önce de var olan bir *kült*'ün sadece yazıya bu dönemde aktarılmış olduğu anlamına da gelebilir. Başkent 'Tuşpa' adı da bu dönem

²³⁹ Payne 2006: 35–41; Salvini 2008: 125–180.

²⁴⁰ Payne 2006: 59.

²⁴¹ Luckenbill 1927: 76–77.

²⁴² Çilingiroğlu 1994: 45; Zimansky 1998: 87; Salvini 2006: 49, 196.

Urartu yazıtlarında görülen yeniliklerdendir. Bu dönemden itibaren Urartu kralları yazıtlarında kendilerini artık ‘ *Tuşpa Şehri’nin Kahramanı (Efendisi)*’ olarak övmeye başlayacaktır²⁴³.

Bu dönemde Assur kendi içerisindeki karışıklıklar nedeniyle yaklaşık MÖ 745 yıllarına kadar sürecek olan bir bunalım dönemine girmiştir²⁴⁴. Urartu’nun ise bu fırsatı iyi değerlendirerek etki alanını ve sınırlarını genişletmeye başlamış olduğunu giderek artan imar faaliyetlerinden anlayabilmemiz mümkündür. İmar faaliyetlerinin artması ise Urartu hakkındaki bilgilerimizin daha da zenginleşmesini sağlamıştır.

4.3.1. İşpuini ve Menua Ortak Yazıtları

İşpuini dönemi içerisinde, yazıtlarda görülen bu farklılığı ayrı şekilde ele almaktaki maksadımız Menua krallığı zamanındaki önemli gelişmelerin temellerini daha iyi anlayabilmektir. Yazıtlardaki bu farklı kullanımın nedenleri, yukarıda 4.3. numaralı bölümde açıklanmaya çalışılmıştır.

İşpuini adının tek başına geçtiği yazıtlar daha ziyade inşa kitabeleridir. Ancak İşpuini ile birlikte oğlu Menua adının birlikte geçtiği yazıtlar daha da çeşitlenmeye başlar. Artık yazıtlardan, çeşitli bölgelere düzenlenen seferler, kent - tapınak kuruluşları ve Urartu dini hakkında da bilgiler edinebilmek mümkündür.

İşpuini ve Menua ortak yazıtlarında Urartu’da ilk defa stel dikme geleneği de ortaya çıkmıştır. Bu zafer stellerinden Urartu güçlerinin, Kelişin gibi çok uzak bölgelere kadar ulaşmış olduğunu anlayabiliyoruz. Bu stellerin tümünde kral İşpuini adıyla birlikte oğlu Menua’nın da ismi geçmektedir. Karagündüz, Kelişin, Karahan, Kasımoğlu ve eski Van şehrinde bulunan steller bunların başlıcalarıdır²⁴⁵.

²⁴³ Payne 2006: 35–60; Salvini 2008: 125–180.

²⁴⁴ Köroğlu 1996: 72; Roaf 1996: 176.

²⁴⁵ Payne 2006: 35–56; Salvini 2008: 125–174.

Kelişin steli, bir yüzü Urartuca diğer yüzü Assurca olması münasebetiyle Urartu dilinin çözümlenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Urmiye Gölü'nün güney batısındaki, Revandiz ile Uşniye arasındaki geçiş noktasında bulunmuş olan bu stelde İşpuini, dini bir merkez durumundaki 'Muşaşir Kenti'nin ele geçirilişini ve sonrasında gerçekleştirdiği faaliyetlerini anlatmaktadır²⁴⁶. Bu yazıtta her ne kadar Menua'nın adı geçiyorsa da faaliyetleri gerçekleştirenin kendisi olduğunu vurgulamak için İşpuini 'ben' ifadesini kullanmıştır²⁴⁷. Yazıtta göre İşpuini Muşaşir Kenti'nde, tanrı Haldi adına bir tapınak yaptırttığını ve bir stel diktirdiğini söylemektedir. Ayrıca tapınağa değerli hediyeler ve çok sayıda adak hayvan sunduğunu da belirtmiştir. Assur kralı II. Sargon MÖ 714 yılında, İşpuini döneminden itibaren Urartu egemenliğinde olan bu kente ve Urartu'ya karşı ünlü 8. seferini gerçekleştirmiştir. Korsabad Kenti'ndeki bir kabartmada ise Muşaşir Kenti'ndeki bu tapınağın ele geçirilişi detaylı olarak tasvir edilmiştir²⁴⁸. Urartuların, Muşaşir seferine daha güvenli olması nedeniyle²⁴⁹ 714 yılındaki Sargon'un 8. seferi esnasında da kullanılan²⁵⁰ "Erçek – Kotur – Urumiye – Usnaviyeh – Kelişin" istikametini²⁵¹ veya "Gürpınar Ovası - Hoşap – Başkale – Yüksekova – Kelişin" istikametini²⁵² kullanmış olabilecekleri yönünde iki farklı görüş söz konusudur.

Çift dilli (bilingual) Kelişin Steli'nin Assurca yüzünde Urartulular kendilerini 'Nairi', Urartuca olan yüzünde 'Biainili' olarak tanımlamıştır. 3.1. numaralı bölümde daha detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız gibi Urartular, stelin Assurca olan yüzünde kendilerini Nairili olarak tanımlayarak kısa süre önce geldikleri bölge olan Nairi bölgesinin Assurlularca anlaşılabilmesi için bunu kullanmışlardır. Urartu kralı I. Rusa'ya ait çift dilli 'Topzava Steli'nde de yine benzer bir kullanım söz konusudur. Bu stelin de Assurca kısmında, yine Assurluların tanımlaması olan 'Urartu' ibaresi kullanılmıştır. Kelişin stelinde Assurca'da 'Muşaşir' olarak kaydedilen şehrin ismi

²⁴⁶ Benedict 1961; Goetze 1930; Payne 2006: 55–56; Salvini 2008: 141–144.

²⁴⁷ Salvini 2006: 53.

²⁴⁸ Ussishkin 1991: 127; Luckenbill 1927: 96–98.

²⁴⁹ Salvini 2006: 56.

²⁵⁰ Burney 1957; Kleiss 1969/70; Çilingiroğlu 1976/77; Araştırmalar için Bkz.; Zimansky 1985: 112.

²⁵¹ Burney 1957; Edmonds 1966; Kleiss 1969/70; Araştırmacıların bu görüşü yerindedir, zira Osmanlı döneminde de Kanuni Sultan Süleyman İran seferi esnasında aynı güzergâhı kullanmıştır. Bkz. Nasühü's – *Silahî, Bayân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Hân*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

²⁵² Belck 1899; Lehmann-Haupt 1931.

Urartuca da ‘Ardini’ olarak geçmektedir²⁵³. Bu adlandırma da yukarıda bahsettiğimize benzer bir kullanım söz konusu olmalıdır; Assurca’da yaygın olan Assur terminolojisi kullanılırken, Urartuca kopyasında, normal olarak, kendi dillerindeki Urartu terminolojisi kullanılmıştır. (Bkz. Tablo 1)

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka yazıt türü ise ana kayalara oyulan niş içerisinde yer alan yazıtlardır. Bunlardan en önemlisi, Tuşpa Kenti’nin yaklaşık 7 km. kuzey doğusunda Zimzim Dağı’nın batı eteklerinde yer alan ve bugün modern Van Şehir Merkezi’nin içerisinde kalan ‘Meher Kapı’ anıtıdır. (Bkz. Levha XV) Urartu dini hakkında oldukça önemli bilgiler sunan bu anıtın Urartuların Muşaşir Seferi’nden itibaren yapılmış olduğu düşünülebilir²⁵⁴. *Meher Kapı* yazıtından anlaşıldığı kadarıyla Urartu panteonunun başında *Haldi*, *Teişeba* ve *Şivini* gelmektedir. Ayrıca bu ilk üç tanrının dışında yaklaşık 76 tanrı, tanrıça, tanrısal tözlerden ve onlara kurban edilecek hayvan miktarlarından bahsedilmektedir²⁵⁵. Urartu inanç sisteminin baş tanrısı Haldi, kutsal kent ‘Muşaşir’ de (Urartuca: Ardini) tapınım görmektedir. Bu kentin Urartularca ele geçirilişi yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kelişin Steli’nde detaylı şekilde anlatılmaktadır. Urartu kralları yönetme yetkisini adeta bu tanrıya borçludur. Yazıtlarda anlatılan sefer ve imar faaliyetlerini hep onun ‘emri ve gücüyle’ gerçekleştirdiklerine inanıyorlardı. Ülkenin birçok yerinde tanrı Haldi adına kentler ve kutsal mekânlar kurulmuştur. Urartuda baş tanrı konumunda olan Haldi, Hurri inançları içerisinde görülmemektedir²⁵⁶. *Meher Kapı Yazıtı*’nda Haldi’den sonra fırtına tanrısı olarak bilinen ‘Teişeba’ gelmektedir. Bu tanrının kutsal kenti ise Yukarı Dicle Bölgesi’nde yer alan Qumenu’dur²⁵⁷. Bu durum 4.1. numaralı bölümde bahsettiğimiz varsayımı destekler niteliktedir.

Urartu’nun İşpuini döneminde Urmiye Gölü Havzası’na ilgi duymasının nedenleri arasında bölgenin tarımsal potansiyelinin yüksek olmasının da etkisi

²⁵³ Diakonof-Kashkai 1981; Payne 2006: 55–56; Salvini 2008: 141–144.

²⁵⁴ Çilingiroğlu 1994: 45; Salvini 2006: 55.

²⁵⁵ Piotrovsky 1966; Payne 2006: 42–46; Salvini 2008: 125–129.

²⁵⁶ Benedict 1960; Piotrovsky 1966; Salvini 2006: 57.

²⁵⁷ Salvini 2006: 199.

olmalıdır²⁵⁸. Karagündüz Steli ise Urartuların Urmiye Bölgesi'ne düzenledikleri sefer hakkında bilgi vermektedir²⁵⁹. (Bkz. Levha XV) Bu sefer sırasında 'Mešta, Qua, Šaritu, Nigibi' şehirlerinin ve 'Baršua Ülkesi'nin ele geçirildiği anlatılmaktadır. Bahsi geçen ülkeler, Urmiye Gölü'nün güneyine ve güney batısına lokalize edilebilen bölgelerdir²⁶⁰. Bu stel, Muşafir Seferi sonrasında veya başka bir dönemde Urmiye Bölgesi'ne düzenlenen sefer dönüşünde diktirilmiş olmalıdır. İşpuini döneminde Urmiye Bölgesi'ndeki Urartu varlığını ispatlayan bir diğer yazıt da, Urmiye Gölü'nün güneybatısındaki Uşnuye Vadisi'nde yer alan Kalatgah Barajı'nın duvarlarındaki bir başka yazıttır²⁶¹.

İşpuini ve Menua ortak yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Urartuların ilgi alanı yalnızca Urmiye Havzası ile sınırlı değildir. Eski Van Şehri, Ağrı-Toprakkale ve Van-Merkez Kasımoğlu Köyü'nde bulunan yazıtlardan, Urartu'nun Van Gölü'nün kuzeyine düzenlemiş olduğu sefer veya seferler hakkında da bilgi edinebiliyoruz²⁶². Bu seferlerde Urartu 'Uiteruhi, Luša, Katarza' boylarına ve 'Etiuhi Ülkesi kralları'nın takviye birlikleri'ne karşı mücadele ettiğini ve yazdırtmıştır²⁶³. Bu bölgelerdeki 'Anaše' ve 'Kuquru' isimli şehirlerden de bahsedildiği bu yazıtta, ganimet olarak binlerce büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildiği, çok sayıda da erkek ve kadının esir edildiği belirtilmiştir²⁶⁴.

Karahan Stelleri ise İşpuini ve Menua adlarının anıldığı diğer önemli anıtlardır²⁶⁵. (Bkz. Levha XIV) Bu steller kendi içerisinde iki farklı gruba ayrılmaktadır. Faaliyetleri gerçekleştirenin İşpuini veya Menua olarak vurgulandığı iki yazıt türü vardır. Ancak stellerin sonundaki dilek kalıplarında her iki isim de birlikte anılmaktadır. Bu durum yazıt yazdırabilmenin ve imar faaliyetlerinde bulunabilmenin bu dönemde

²⁵⁸ Zimansky 1985: 20–21.

²⁵⁹ Payne 2006: 38–41; Salvini 2008: 137–140.

²⁶⁰ Burney-Lang 1971: 122–123; Diakonoff-Kashkai 1981; Dyson 1989; Zimansky 1990; Salvini 2006: 50; Aynı zamanda bu yazıtta sonraki dönemlerde ortaya çıkacak Pers'lerden de ilk kez söz edilmeye başlanmıştır. Detaylı bilgi için Bkz.: Sevin 1979: 24–32.

²⁶¹ Salvini 1979: 170–177; Payne 2006: 35; Salvini 2008: 140–141.

²⁶² Burney 1966: 61–62; Kleiss-Hauptmann 1976; Diakonof-Kashkai 1981.

²⁶³ Diakonoff-Kashkai 1981: 34–35, 48–49, 52; Detaylı bilgi için Bkz. Sevin 1979: 41–46.

²⁶⁴ Payne 2006: 35–38; Salvini 2008: 125–145.

²⁶⁵ Dinçol-Kavaklı 1978; Payne 2006: 47–54.

artık yalnızca krala mahsus bir durum olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Salvini bu nedenle en azından İşpuini'nin son dönemlerinde Urartu için ortak bir krallıktan bahsedilebileceğini iddia etmektedir²⁶⁶. Ancak Assur'da eyalet valilerinin bile zaman zaman kendi adına stel diktirtip kentler kurduğunu²⁶⁷ dikkate alacak olursak, bir sonraki kral durumunda olan Urartu prensinin kendi adına bazı yazıtlar yazdırması gayet doğal karşılanmalıdır.

4.3.2. İşpuini, Menua ve İnüşpua Ortak Yazıtları

Urartu'da İşpuini, oğlu Menua ve torunu İnüşpua isimlerinin birlikte kullanıldığı yazıtlar da vardır²⁶⁸. Bunlardan Tuşpa Kenti'nin doğu ucundaki Tebriz Kapı olarak bilinen yerde ana kayaya oyulmuş yazıtlarda tanrı Haldi için bir 'susi' (tapınak) yaptırdıklarından bahsetmektedir²⁶⁹. Patnos civarında bulunmuş olan bir başka yazıtta ise tanrı 'Ua' adına İşpuini ve Menua tarafından bir 'susi' yaptırıldığından bahsetmekte ve yazıtın sonunda İşpuini ve Menua ile birlikte İnüşpua adına da dilek kalıplarında yer verilmektedir²⁷⁰. Yukarı Anzaf Haldi Tapınağı'nın giriş kısmında ise kapı halkası olduğu düşünülen 5 adet tunç obje üzerinde aynı türden yazıtlar bulunmuştur. Bu yazıtlarda bu üç kralın 'Amuša Şehri'ni ele geçirdikten sonra bu hediyeleri tanrı Haldi'ye sundukları yazılmıştır²⁷¹.

Urartu'nun çeşitli bölgelere düzenlediği seferlerin amaçlarından birisi de yeni yerleşim merkezlerinin kurulabilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan iş gücünü temin edebilmektir²⁷². İşpuini döneminde artan seferlerin sonucu olarak imar faaliyetlerinde de artış görülmüştür.

²⁶⁶ Salvini 2006: 58.

²⁶⁷ Roaf 1996: 175.

²⁶⁸ Payne 2006: 58–60; Salvini 2008: 175–180.

²⁶⁹ Payne 2006: 58; Salvini 2008: 177–178

²⁷⁰ Payne 2006: 58.

²⁷¹ Payne 2006: 59–60.

²⁷² Çilingiroğlu 1983: 314–315.

4.3.3. İmar Faaliyetleri

Bu dönemdeki Urartu yerleşmelerinin en önemlisi hiç kuşkusuz başkent Tuşpa olmalıydı. Başkent Tuşpa’da ki Urartu varlığı Sarduri döneminden itibaren bilinmektedir²⁷³. Ancak İşpuini’ye ait herhangi bir yazıt şimdilik bulunamamıştır. Muhtemelen sonraki dönemlerde, uzun yıllar kullanım görmüş olmasından dolayı, İşpuini döneminin izleri yok olmuş olabilir. Urartu kralları İşpuini döneminden itibaren yazıtlarının birçoğunda ‘Tuşpa Şehrin’in Kahramanı’ olarak övünmeyi sürdürmüşlerdir.

Tuşpa’nın kuzey eteklerinde yer alan höyükte 1989 – 1990 – 1991 yılları arasında yapılan kazılarda Urartu dönemine ilişkin iki evreli toplam 15 odalı yapı grubu ortaya çıkarılmıştır. Bu evrelerden MÖ 7. yüzyıla tarihlenen²⁷⁴ üstteki geç olan evre diğerine oranla daha zayıftır ve kısmen ortaçağ mezarları tarafından tahrip edilmiştir. Erken Urartu evresi ise yaklaşık 1 m. genişliğinde taş temelli duvar kalıntılarıyla daha belirgin bir mimariye sahiptir. Mekânların kimilerinde tabanda gömülü depolama kapları bulunmaktadır²⁷⁵. Bu evrede, diğer Urartu merkezlerinden de bilinen, kırmızı astarlı Urartu ‘saray malı’ olarak adlandırılan çanak çömlek örneklerine de rastlanmıştır²⁷⁶.

İşpuini ve sonraki dönemlerde Van Ovası ve çevre bölgelerde artmaya başlayan imar faaliyetlerinin tetikleyici unsurları arasında muhtemelen artan hanedan üyelerinin ayrıcalıklı ihtiyaçlarını karşılayabilme amacı da vardı. Giderek güçlenmeye başlayan Urartu Krallığı, aynı paralelde yönetici sınıfın ihtiyaçlarını da karşılayabilmek için merkezi bölgede geniş çaplı imar faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamış olmalıydı. Assur kayıtlarında bu durumu destekler nitelikte bilgilerde yer almaktadır²⁷⁷.

²⁷³ Payne 2006: 17–20; Salvini 2008: 95–104.

²⁷⁴ Tarhan 1994.

²⁷⁵ Tarhan-Sevin 1994.

²⁷⁶ Tarhan-Sevin 1994.

²⁷⁷ Luckenbill 1927: 90–91.

Ayrıca çevre bölgelere düzenlenen seferler neticesinde elde edilen ganimetlerin ve organize tarımsal faaliyetlerin sonucu olan artı ürünlerin, güvenli bir şekilde depo edilmesi bu durum üzerinde etkili olmuş olmalıdır.

4.3.3.1. Anzaf (*Aşağı Anzaf*)²⁷⁸

Bu dönemde Tuşpa dışında Urartu çekirdek bölgesindeki önemli imar faaliyetlerinden birisi de Anzaf'tır. Başkent Tuşpa'nın yaklaşık 11 km. kuzeydoğusunda olan Anzaf yerleşmesi Van-Özalp Ovaları arasında geçişi sağlayan bölgede yer almaktadır²⁷⁹. Yerleşme literatüre *Aşağı Anzaf* ve *Yukarı Anzaf* olarak geçmiştir. Günümüzde *Aşağı ve Yukarı Anzaf* arasından modern Van-Özalp karayolu büyük oranda tahribata yol açarak geçmektedir. (Bkz. Levha VI)

Aşağı Anzaf yerleşmesi deniz seviyesinden yaklaşık 1900 m. yüksekliğe sahip doğal bir yükselti üzerinde kurulmuştur²⁸⁰. Hemen hemen kuzey-güney doğrultusunda ve 62 x 98 m. ölçülerinde olan dikdörtgen biçimli yapı günümüze 3,5 – 4 m. yükseklikteki taş duvarlarıyla koruna gelmiştir. İşpuni dönemi kuruluş yazıtlarına²⁸¹ sahip olan bu yerleşme Tuşpa'dan sonra inşa edilen en erken Urartu merkezi olarak tanımlanmıştır²⁸². Bu varsayımı ise yerleşmenin 'sur' olarak adlandırdığı dış duvarlarında *kurtin* veya *bastion* olarak adlandırılan kule ve destek çıkıntılarının bulunmamasına dayandırılmıştır. Ancak bu türden mimari davranışların zamansal bir gelişimi göstermesinden ziyade yapının kurulduğu topografya özelliklerine göre şekillendiğini düşünmekteyiz. 'Sur' olarak adlandırılan bu birim, basit bir sur işlevine de sahip olmakla beraber esasen büyük bir yapı kompleksi durumundaki yerleşmenin dış duvarından ibarettir. Doğu Anadolu'nun zor iklim şartlarına da uygun olarak bu dış duvarın kalınlığı yaklaşık 3,6 – 3,8 m. arasında değişmektedir. Duvar inşa edilirken

²⁷⁸ 2005 yılı kazı çalışmalarına ekip üyesi olarak katılmış olmakla beraber daha sonraki yıllarda gerçekleştirdiğimiz araştırma gezileri sayesinde bu yerleşmeyi birçok kez inceleyebilme fırsatını bulduk.

²⁷⁹ Burney 1957: 44–45; Burney 1960: 179; Burney-Lang 1971: 138.

²⁸⁰ Belli 1998: 10; Belli 2003: 394.

²⁸¹ Payne 2006: 23–26; Salvini 2008: 110–112.

²⁸² Belli 1998: 11.

yukarıya doğru yükselen duvarın ağırlığını dengeleyebilmek amacıyla duvarın dış yüzeyinde yaklaşık 50–60 cm. arasında içeriye doğru eğimli bir teknik kullanılmıştır²⁸³.

Aşağı Anzaf yapısının güneyinde Urartu dönemi sivil yerleşim merkezinin de bulunduğu iddia edilmiştir²⁸⁴. Bulunan çivi yazılı sütun kaideleri ve inşa kitabelerinden İşpuini döneminde kurulduğunu anladığımız Aşağı Anzaf'ta Urartu döneminin üzerinde iki evreli Ortaçağ tabakaları da vardır. Bu evrelerde gördüğü tahribat sonucunda Anzaf'ın Urartu'nun hangi döneminde işlevini yitirdiği şimdilik bilinmemektedir. Yapının girişinin ise güneyde olduğu, yol yapım çalışması sırasında tahrip edildiği düşünülmektedir²⁸⁵.

Aşağı Anzaf'ın Urartu tabakaları Ortaçağ'da yoğun tahribata uğramıştır. Günümüze yer yer 3,5–4 m. yükseklikte ulaşan Urartu surlarının taş temelleri üzerinde kaç katlı olduğunu bilemediğimiz kerpiç mimarinin yükseldiği tahmin edilmektedir. Yaklaşık 6000 m² lik bir alanı kaplayan yapı Urartu dönemini yansıtan buluntular açısından oldukça zayıftır²⁸⁶.

Yukarı Anzaf Haldi Tapınağı girişinde bulunan kapı halkalarının üzerinde İşpuini, Menua ve İnüşpua adları bir arada geçmektedir²⁸⁷. Bu buluntular Yukarı Anzaf ve Haldi Tapınağının yapımına İşpuini döneminin son dönemlerinde başladığını gösteriyor olabilir. Kentin en yüksek noktasında bulunan²⁸⁸ Haldi Tapınağı muhtemelen kentin inşaatına başlarken ilk yapılan yapılardandır. Bu nedenle İşpuini adı taşıyan metal buluntularda bu alandan gelmiştir. Dolayısıyla Yukarı Anzaf'ın yapımına başlanması İşpuini'nin son dönemleri ve Menua'nın erken dönemlerine denk gelmiş olmalıdır.

²⁸³ Belli 1998: 11.

²⁸⁴ Belli 1998: 13.

²⁸⁵ Belli 1998: 14–15.

²⁸⁶ Belli 1998: 10–13.

²⁸⁷ Belli 1993; Payne 2006: 59–60.

²⁸⁸ Belli 1998: 25.

Yukarı Anzaf gibi yaklaşık 60.000 m² büyüklüğünde²⁸⁹ krali bir projenin inşa süreci tahmin edilebileceği gibi en az 5–10 yıl kadar uzun zaman almış olmalıdır. Urartuluların İşpuini döneminden itibaren başka bölgelerden getirdiği halkları bu türden inşa faaliyetlerinde kullandığını bilmekteyiz²⁹⁰. Anzaf Kentinin yapım aşamasında bu tehcir ettirilen insanların barınmalarını sağlamak amacıyla birtakım barınakların veya basit yapıların olması da gereklidir. Aşağı Anzaf'ın kurulma nedeni ise İşpuini döneminde bu bölgede iskân ettirilen bazı toplulukların güvenliğini sağlamak ve Özalp ovası istikametinden başkente ulaşan yol üzerinde kontrolü arttırmak olmalıdır. Muhtemelen aşağı şehirlerde daha basit yapılarda yaşayan bu insanlar kent inşa sürecinde kullanılmaktaydı. Kent tamamlandıktan sonra da bu insanlar 'aşağı şehir'de yaşamaya devam ederek üretime dâhil olmuş olmalıdır²⁹¹.

4.3.3.2. Kalecik

Başkent *Tuşpa*'nın yaklaşık 5 km. kadar kuzeyinde Van – Erciş modern karayolunun doğusunda bulunan modern Kalecik Köyü'nün içinde yer alan bu yerleşme, Van Ovası'nın kuzeye açıldığı bir noktada kurulmuştur. Kuruluş yazıtlarından anlayabildiğimiz kadarıyla Kalecik, İşpuini dönemindeki önemli imar faaliyetlerinden birisidir. Kalecikte bulunan bir sütun kaidesinde İşpuini bu bölgede 'tapınak/bina' (*bur-ga-na-ni*) ve 'tarla' yaptırdığını söylemektedir²⁹².

Doğal bir kayalığın üzerinde kurulmuş olan ve günümüzde büyük oranda tahrip olan Kalecik yerleşmesi Van Gölü'nü ve Tuşpa'yı görebilen bir konumda yer almaktadır. Ana kaya üzerinde muhtemelen Urartu dönemine ait olabilecek sur temellerinin yataklarını görebilmek mümkündür. Anakaya'nın işlenmesiyle elde edilen bu teraslar üzerinde günümüze ulaşamayan duvarların yükselmekte olduğunu söyleyebiliriz. Ortaçağ'da da kullanım görmüş olduğu anlaşılan bu yerleşmenin

²⁸⁹ Belli 1998: 16.

²⁹⁰ Çilingiroğlu 1983; Payne 2006: 35–37; Salvini 2008: 131–134.

²⁹¹ Köroğlu 2010: 26–28, 45.

²⁹² Payne 2006: 23; Salvini 2008: 107.

güneyinde bulunan modern Kalecik köyünün bulunduğu alan Urartu döneminde de benzer şekilde kullanılıyor olabilir.

Bu yerleşmenin yaklaşık 1,5 km. kuzeydoğusunda ise Urartu dönemi mezarlık alanı bulunmaktadır. 2004 yılında Van Müzesi tarafından bu mezarlık alanında bilimsel kazılar yapılmaya başlanmıştır. Yeraltına açılan bu oda mezarların birçoğu defneciler tarafından yapılan kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Genellikle tek odalı ve dromoslu bu mezarların bazılarının duvarlarında nişler bulunmaktadır. Buluntular arasında tunç, altın ve gümüş gibi çeşitli madenlerden yapılan at koşum takımları, süs iğneleri, fibulalar, bilezikler, küpe ve yüzükler dikkat çeker. Ayrıca kılıç, balta, mızrak, bıçak, ok ucu gibi çeşitli silahlardan oluşan buluntular da vardır²⁹³.

Bu mezarlık alanının yaklaşık 150 m. kadar doğusunda yer alan ve 39x40.5 m. ölçülerinde 45–55 sıra şeklinde dizilmiş taş dizileri oldukça dikkat çekicidir. Oldukça düzenli sıralar halinde dizilmiş olan bu taşların hemen batısında da 13, 18 ve 30 m. çaplarına sahip yuvarlak görünümde 4 adet taş dizisi bulunmaktadır. Bu yuvarlak yapılardan birisinin içerisinde duvar bölmelerinin görülebildiği söylenmiştir²⁹⁴. Ancak bu taş dizilerinin ne zaman ve ne amaçla yapıldığı konusu bilinmezliğini korumaktadır.

4.3.3.3. Zivistan (Elmalık)

Başkent Tuşpa'nın yaklaşık 12 km. güneyinde yer alan bu yerleşme adını, hemen yakınındaki köyün ismi olan Zivistan (Elmalı)'dan almıştır²⁹⁵. Gürpınar Ovası ile Van arasındaki geçişin sağlandığı bölgede bulunan doğal bir yükseltinin üzerinde kurulan (Bkz. Levha V) Zivistan sitedelinden bakıldığında Van Ovasını ve Tuşpa'yı görebilmek mümkündür.

²⁹³ Çavuşoğlu–Biber 2006: 174–175.

²⁹⁴ Çavuşoğlu–Biber 2006: 175.

²⁹⁵ Belli–Dinçol 1982: 167–168.

Zivistan'da bulunan sütun kaidelerinden bölgedeki Urartu imar faaliyetlerinin İşpuini döneminden itibaren başlamış olduğunu anlamaktayız²⁹⁶. En erken Urartu yapılarından olan bu yerleşmenin sitadeli yaklaşık olarak 150x75 m. boyutlarında ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Surlar topografyaya uygun olarak zaman zaman destek çıkıntıları da yapılarak inşa edilmiştir²⁹⁷. Bu durum özellikle güneybatı yöndeki sitadel surlarında daha belirgin olarak gözlemlenebilmektedir. Sitadelin kuzeybatı ve güneybatı duvarının kesiştiği noktada ise girişin olabileceği öne sürülmüştür²⁹⁸. Ayrıca sitadel yakınlarında aşağı yerleşmenin olduğu da düşünülmektedir²⁹⁹. (Bkz. Levha XV)

Zivistan yerleşmesinin yakınlarında ana kayaya oyulmuş bir niş içerisindeki Hazine Piri Kapısı olarak adlandırılan anıt, Urartu yazıcılığında yeni bir türün ilk örneklerindendir. (Bkz. Levha V) Bu ilk örnekte, Urartu kralı İşpuini, bu bölgelere kurdurduğu bağ ve bahçelerden bahsetmektedir³⁰⁰. Bu türden yazıtlar sonraki dönemlerde artık Urartu'da yaygın olarak kullanılmaya başlanacaktır³⁰¹. Ayrıca bir sonraki kral Menua döneminde yaptırıldığı bilinen 'Menua Kanalı' da Zivistan köyü yakınlarından geçmektedir.

4.3.3.4. Patnos

Van müzesinde sergilenen ve Patnos civarında bulunduğu söylenen bazı kitabeler İşpuini döneminde bu bölgede de inşa faaliyetlerinin gerçekleştirilmeye başlanmış olabileceğini göstermektedir³⁰². Ancak bu bölgede *in situ* durumda bulunamayan bu yazıtlar nedeniyle şimdilik Patnos bölgesindeki Urartu varlığının bir sonraki kral Menua döneminde daha belirgin hale geldiğini söyleyebiliriz

²⁹⁶ Burney-Lawson 1960; Payne 2006: 21; Salvini 2008: 107-110.

²⁹⁷ Burney 1957: 45; Burney-Lawson 1960: 178.

²⁹⁸ Burney-Lawson 1960: 177-178.

²⁹⁹ Burney 1957: 45.

³⁰⁰ Payne 2006: 25; Salvini 2008: 110.

³⁰¹ Melikşvili 1960; Payne 2006; Salvini 2008.

³⁰² Payne 2006: 22,58; Salvini 2008: 115, 144-145.

4.4. Menua Dönemi

Assur kaynaklarında Menua dönemi ile ilgili hiçbir kayıt yoktur. Bu dönem hakkında yalnızca Urartu kaynakları bilgi vermektedir. Dolayısıyla Menua döneminin tam olarak tarihlendirilebilmesi şimdilik mümkün değildir. Bu dönem, Assur kayıtlarında MÖ 821 yılında bahsedilen İşpuini ve MÖ 781–774 yılları arasında adı geçen³⁰³ Menua'nın oğlu I. Argiştı arasındaki bir döneme tarihlendirilebilir. (Bkz. Tablo–2)

Urartu tarihi boyunca sayıca en fazla³⁰⁴ yazıta sahip kral olan Menua'nın yazıtları, Van Gölü Havzası'nın dışındaki bölgelere kadar yayılmaktadır. Bu dönem yazıtlarının büyük çoğunluğu kazanılan askeri başarılarından bahseder. Urartu, Van Gölü Havzası dışında birçok bölgeye sefer düzenlemiş, ele geçirdiği uzak bölgelerde çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. İnşa edilen kentlerden başka, tesis edilen sulama kanalları, açılan tarla ve kurulan bağlar bu dönemdeki imar faaliyetlerinin başlıcalarındandır. Van Gölü Havzası'nın dışında da kuruluş yazıtlarına sahip birçok Urartu merkezi, Urartu'nun bu dönemde gerçekleştirdiği imar faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

Menua dönemine tarihlendirilen yazıtların bir kısmı, İşpuini döneminde, 'yönetici prens' durumunda olduğunu tahmin ettiğimiz Menua tarafından da İşpuini kral iken yazdırılmış olabilir. İşpuini ve Menua ortak yazıtlarından Karahan yazıtlarında, faaliyeti gerçekleştiren kişi olarak İşpuini veya Menua'nın adı tek başına geçmektedir. Fakat yazıtların sonundaki dilek kalıplarında ise her iki kralın da adının yer aldığını görmekteyiz. Denilebilir ki; belirli bir bölgede veya orduda önemli bir görevde veliaht prens olarak yetkilendirilmiş olan Menua kendi yaptırdığı bir imar faaliyetiyle övünüyorken yazıtın sonunda da babası ve bazen de oğlu için iyi temennilerde bulunabiliyordu. Çok yaygın olmamakla birlikte İşpuini ve Menua döneminde bu türden

³⁰³ Millard 1994: 38–39.

³⁰⁴ Bkz. Payne 2006: 61–148; Salvini 2008: 181–322.

yazıtların varlığı bilinmektedir³⁰⁵. Dolayısıyla yazıtların yalnızca kral tarafından yazdırılabileceğini söyleyebilmek zordur.

Menua döneminde Urartu kaynakları ilk kez bir Urartu valisinden (lü. EN.NAM³⁰⁶) bahsetmektedir. Elazığ müzesindeki Bağın yazıtına göre Menua ‘Titia’ isimli valiyi bölgeye yönetici olarak atadığını kaydetmiştir³⁰⁷. Urartu’da merkezden vali atanan yerler dışındaki bölgelerin merkezi erkin idaresi altında olduğu da açık değildir. Kimi bölgelere düzenlenen seferler sadece yağma seferi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bazı bölgelerde ise merkezden yönetici atamak yerine, buradaki yerel yöneticilerle zorunlu bir işbirliği yapılmış olmalıdır³⁰⁸.

Bu dönemdeki gelişmeleri belirli bir kronolojiye oturtmak oldukça güçtür. Ancak kısıtlı veriler yardımıyla dönemin olaylarını kendi içerisinde kesin olmayan bir sıralandırmaya tabi tutmaya çalışacağız.

Patnos Aznavurtepe Tapınağı’nın girişinde yer alan bazalt bloklar üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla; Menua tahta çıktığı ilk yıl Urmiye Havzası’na yönelik bir sefer düzenlemiştir³⁰⁹. Van Havzası’na oranla daha ılıman bir iklime sahip olan bu bölge, tarımsal faaliyetler açısından oldukça elverişli şartlara sahiptir³¹⁰. İşpuini döneminde de Urartuların bu bölgeye ilgi göstermiş olduğu bilinmektedir³¹¹. Menua, bu seferinde ‘*Huradinaku, Gidamaru, Tarzu’anana*’ şehirlerine ve ‘*Šatiru, Buštu, Malmali*,’ ülkelerine karşı savaştığını söylemektedir. Urmiye Gölü’nün güneyindeki Taştepe’de bulunmuş olan bir başka yazıtı göre³¹² yukarıda adları sayılan bu ülkelerden ‘*Buštu*’³¹³ Manna Ülkesi³¹⁴ yakınlarında yer alır. Dolayısıyla Taştepe’de bulunan bu yazıt, Menua’nın iktidarının ilk yıllarında Urmiye Bölgesi’ndeki Manna Ülkesine

³⁰⁵ Payne 2006: 47–54; Salvini 2008: 219–221

³⁰⁶ Zimansky 1985: 89–93; Salvini 2008: 197.

³⁰⁷ Payne 2006: 76; Salvini 2008: 197–198.

³⁰⁸ Köroğlu 2010: 33–43.

³⁰⁹ Balkan 1960; Payne 2006: 73–76; Salvini 2008: 201–203, 227–228.

³¹⁰ Zimansky 1985: 20–22.

³¹¹ Bkz. Bölüm 4.3.

³¹² Payne 2006: 62–63; Salvini 2008: 200–201.

³¹³ Diakonoff-Kashkai 1981: 23–24.

³¹⁴ Manna Ülkesinin Konumu için Bkz.: Dyson 1964: 3; Young 1967: 41; Burney-Lang 1971: 122 vd; Levine 1974: 113–116; Sevin 1979: 78–79; Diakonoff-Kashkai 1981: 53–54.

gerçekleştirmiş olduğu bu seferini doğrular niteliktedir. Ayrıca Tuşpa Kenti'nde bulunmuş olan bir başka stelde de Menua'nın Manna Ülkesi'ne karşı sefer düzenlemiş olduğu tekrarlanmıştır³¹⁵. İşpuini dönemindeki Karagündüz Yazıtı'nda da adından bahsedilen ve Taştepe Yazıtı'nda da geçen Mešta Şehri'nin konumuna yönelik birçok görüş vardır³¹⁶. Ancak araştırmacılar genel olarak Urmiye Gölü'nün güney kıyılarında olduğu yönünde hemfikirdirler. Urmiye'nin güneyinde yer alan Hasanlu ve çevresi de kesin olmamakla birlikte Menua döneminde Urartu egemenliğine geçmiş olmalıdır. Hasanlu IV evresinin sona ermesine neden olan yangın tabakası bu döneme tarihlendirilmektedir³¹⁷.

Menua'nın ilk iş olarak Manna Ülkesi'ne ilgi göstermesinin nedenleri arasında Assur kralı III. Adad-nirari'nin İşpuini döneminde Urartu denetimine geçmiş olan bu bölgeye sefer düzenlemiş olmasının³¹⁸ da etkisi olabilir. MÖ 807 yılında gerçekleşen bu Assur seferinin ardından Menua, bölgeye yönelmiş olmalıdır.

Patnos-Aznavurtepe'deki yazıtta Menua, Urmiye Seferi'nin ardından aynı yıl içerisinde batıda Elazığ-Malatya Bölgesi'ne de bir başka sefer düzenlemiş olduğunu yazdırtmıştır³¹⁹. Bu sefer kayıtlarında, Urartular '*Alzi*, '*Šašnu*, '*Šurili*' ülkelerinden ve '*Qutume*' Şehri'nden bahsetmektedir³²⁰. Palu'daki (*Šebeteria*³²¹) bir başka Urartu yazıtından bu seferin detaylarını öğrenebilmekteyiz³²². Palu Yazıtı'nda Urartu kralı, *Supa(ni)*³²³ Ülkesi'ni ele geçirdiğini ve *Melid* (Malatya) kralından da haraç kabul ettiğini yazdırtmıştır. Artıca yazıtta geçen Huzana'nın bugünkü 'Hozat' ile aynı olabileceği düşünülmektedir³²⁴. (Bkz. Levha XVII)

³¹⁵ Payne 2006: 61–62; Salvini 2008: 198–200.

³¹⁶ Wright 1943: 179; Dyson 1965; Kleiss 1969/70: 129; Burney-Lang 1971: 134; Diakonoff-Kashkai 1981: 57; Salvini 2006: 51.

³¹⁷ Dyson 1965: 202; Dyson-Muscarella 1989: 1–27; Muscarella 1989: 34 – 35. Bu yıkımın I. Arğişti döneminde gerçekleşmiş olabileceğini düşünen araştırmacılar da vardır. Bkz. Burney-Lang 1971: 134,145.

³¹⁸ Grayson 1996: 212–213.

³¹⁹ Balkan 1960; Payne 2006: 73–76; Salvini 2008: 201–203, 227–228.

³²⁰ Diakonoff-Kashkai 1981: 7, 79, 82; Ayrıca Alzi Ülkesi'nin konumu için Bkz. Köroğlu 1996.

³²¹ Balkan 1960: 106; Diakonoff-Kashkai 1981: 80; Barnett 1982: 343; Çilingiroğlu 1984: 16; Köroğlu 1996: 15, 74.

³²² Payne 2006: 70–71; Salvini 2008: 192–193.

³²³ Antik Çağda Sofone olarak bilinmektedir; Hauptmann 1969: 78; Hauptmann 1970: 24 vd; Sevin 1979: 87; Çilingiroğlu 1984: 16; Köroğlu 1996: 63–64.

³²⁴ Diakonoff-Kashkai 1981: 41–42; Köroğlu 1996: 74–75.

Menua'nın batıya gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda Urartular batıdaki en uzak sınırlarına ulaşmış oluyordu. Urartuların Yukarı Fırat Havzası'na olan bu ilgisinin nedenleri arasında bölgenin zengin maden yataklarına sahip oluşunun da etkisi vardır. Bölgede günümüzde de işletilmeye devam eden bakır ve demir madenlerinin varlığı³²⁵ bilinmektedir. Palu Yazıtı'ndan anlaşıldığına göre Menua, bu bölgeden sonra Güneydoğu Toroslar üzerindeki Muş Güneyi Dağları'nın güneyindeki Batman Çayı kaynaklarının bulunduğu bölgeye lokalize edilen 'Şubria Bölgesi'ne de sefer düzenlemiştir³²⁶. Menua'nın batıya düzenlediği bu seferler Tuşpa'da bulunan bir stel üzerinde de onaylanmaktadır³²⁷.

Körzüt'teki Urartu yazıtları ise kuzeydeki Aras Vadisi'ne gerçekleştirilen seferler hakkında bilgi vermektedir. Menua, '*daha önce hiçbir kralın gitmediği*' bu uzak ülkelere düzenlediği seferleri sonucunda '*Erikua Ülkesi*'ni ele geçirdiğini ve '*Etiuini Ülkesi*'nden haraç kabul ettiğini yazdırmıştır³²⁸. Etiuini Ülkesi, daha önceki İşpuini ve Menua ortak yazıtlarında da, kuzeye düzenlenen sefer kayıtlarından bilinmektedir³²⁹. Bu ülkenin konumu ise tam olarak belli olmasa da Aras vadisi ve kuzeyinin söz konusu olduğu düşünülmektedir³³⁰. Menua, bu seferi sonucunda esir aldığı binlerce insanı Tuşpa'ya ve *Altuquina* bölgesi'ne tehcir ettirdiğini kaydetmiştir. Urartu Krallığı, asker ihtiyacını veya kentlerde gereksinim duyulan işgücünü temin etmek amacıyla sefer düzenlenen bölgelerde sık sık tehcirler gerçekleştirmekteydi³³¹. Muhtemelen Tuşpa çevresindeki imar faaliyetlerinin artması Aras Havzası'na gerçekleştirilen bu sefer sonrasında tehcir ettirilen bu insanlar ile ilişkili olmalıdır. Menua Kanalı'nın yapılması ve Yukarı Anza'ın inşası bu dönem Van Ovası'ndaki önemli imar faaliyetlerindendir. Bu dönemdeki imar faaliyetleri 4.4.2. numaralı bölümde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

³²⁵ Forbes 1950: 359; Maxwell-Hyslop 1973; Sevin 1979: 89; Stech-Pigott 1986: 39 vd.

³²⁶ Payne 2006: 70–71; Salvini 2008: 192–193.

³²⁷ Payne 2006: 61–62; Salvini 2008: 198–200.

³²⁸ Payne 2006: 64–67; Salvini 2008: 184–189,

³²⁹ Payne 2006: 35–36; Salvini 2008: 131–134.

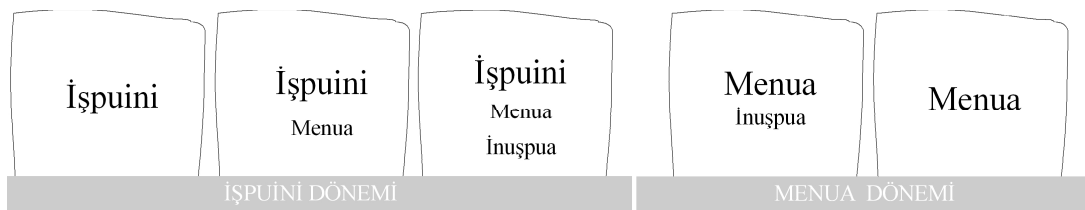
³³⁰ Diakonoff-Kashkai 1981: 34–35; Köroğlu 2001: 718.

³³¹ Çilingiroğlu 1983: 311–317.

Urartu bu dönemde bazı bölgelere kalıcı olmaktan ziyade, ganimet elde etme amacına yönelik seferler de düzenlemiştir. Erzurum Bölgesi'ndeki Yazılıtaş ve Süngütaş yazıtları, Urartuların kuzeye gerçekleştirmiş olduğu bu türden seferlerin kayıtlarını içerir. Menua bu seferlerinde Diauehi Ülkesi'nin başkenti 'Şaşilu'yu ele geçirdiğini söyler. Diauehi kralı 'Utupurşini' yi haraç ödemek koşuluyla bağışladığını söylediği bu yazıtlarda 'Šešetin' ve 'Baltulhi' boyunun ülkesinden ve 'Zua, Utaha, Haldiriu' şehirlerinden de bahsetmektedir³³². Diauehi Ülkesi'nin konumu tartışmalı olmakla birlikte Assur yazıtları yardımıyla güney sınırının en azından Bingöl Dağları ve Murat Vadisi'ne kadar uzanan bir bölgenin söz konusu olabileceğini söyleyebiliriz³³³. Bahsi geçen coğrafi ülkeler Urartu'nun bu dönemde kuzeyde en geniş sınırlarına ulaştığını göstermektedir.

4.4.1. Menua ve İnuşpua Ortak Yazıtları

Menua ve İnuşpua adlarının birlikte kullanıldığı yazıtlar Menua'nın erken dönemlerine ait olmalıdır. Çünkü İşpuini döneminde İşpuini+Menua ve İşpuini+Menua+İnuşpua adlarının birlikte kullanıldığı yazıtlar da vardır. (Bkz. Bölüm 4.3.1. ve 4.3.2.)

Tablo 3: Kuruluş Dönemi Urartu Yazıtları

Torunu İnuşpua'yı görmüş olan³³⁴ İşpuini'nin ölmesinin ardından Menua ve İnuşpua adları bir müddet birlikte kullanılmaya devam etmiştir. Ancak Menua'nın ardından tahta neden İnuşpua'nın geçmediği sorusu ise şimdilik cevapsız kalmaktadır.

³³² Payne 2006: 68–70; Salvini 2008: 189–192.

³³³ Diakonoff-Kashkai 1981: 25–26; Ayrıca Urartu'nun kuzey yayılımı ve Diauehi Ülkesi'nin konumu için Bkz. Köroğlu 2001.

³³⁴ Payne 2006: 32.

Kimi araştırmacılar bu durumu İnüşpua'nın erken bir dönemde ölmüş olabileceği ihtimaline dayandırmaktadır³³⁵. Bir başka görüş ise taht kavgalarının sonucunda İnüşpua'nın ortadan kalktığı yönündedir³³⁶. Bu türden varsayımlar daha da çeşitlendirilebilir, ancak İnüşpua adının babası ile birlikte yazdırılması muhtemelen 4.3. numaralı bölümde detaylı şekilde açıklamaya çalıştığımız gibi, hanedanın devamını teminat altına almaya yönelik bir tutum olmalıdır. İnüşpua'da Menua iktidarının başlarında, tıpkı İşpuini döneminde yazıtlarda Menua adının babasıyla birlikte yazdırılmış olduğu gibi bir müddet yazıtlarda kendine yer bulabilmiştir. Ancak hanedanın devamına ilişkin tehlikenin ortadan kalkması nedeniyle artık yazıtlarda İnüşpua'nın adı belirtilmeye ihtiyaç duyulmamış olmalıdır. İnüşpua prens olarak bazı önemli görevlerde bulunmuş olabilir. Belki de belirli bir bölgede yöneticilik görevini üstlenmiştir. Patnos yakınlarında ve bulunan tunç bir umbo üzerinde bu silahın İnüşpua'ya ait olduğu yazılmıştır³³⁷. Bu buluntu İnüşpua'nın bu bölgede yönetici olarak görev yapan ve kendi adına bazı yazıtlar da yazdırtabilen bir prens olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Menua ve İnüşpua adlarının birlikte kullanıldığı diğer yazıtlardan birisi Karahan yakınlarında, diğer ikisi Tuşpa kentinde bulunmuştur³³⁸. Bu stellerin üçünde de Menua ismi faaliyeti gerçekleştiren kişi olarak vurgulanmıştır. İnüşpua ise yalnızca dilek kalıplarında daha az bir önemde anılmıştır.

4.4.2. İmar Faaliyetleri

Urartu yerleşmeleri Doğu Anadolu'da, Tuşpa ve Van Gölü Havzası merkezli olarak çevresine doğru bir gelişim göstermiştir. Merkezden başlayarak çevreye doğru genişleyerek gerçekleştirilen imar faaliyetlerinden anladığımız kadarıyla bu gelişim son derece planlı bir anlayışın ürünüdür. Bu planlı gelişim Urartuların Doğu Anadolu'nun zor fiziki şartlarına rağmen uzun yıllar bölgesinde etkili olabilmesini sağlamıştır.

³³⁵ Salvini 1978: 174; Kellner 1975/76: 67.

³³⁶ Sevin 1981: 4–5.

³³⁷ Sevin 1981; Payne 2006: 149.

³³⁸ Payne 2006: 147–148.

4.4.2.1. Menua Kanalı

Menua döneminde Tuşpa ve çevresinde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin başında ise daha öncesinde Urartu’da başka örneği olmayan Menua Kanalı’nın inşası gelmektedir. Bu kanalın duvarlarında ve yakın çevresinde bulunan inşa yazıtları sayesinde, yaptıranın Menua olduğunu bilmekteyiz³³⁹.

Menua kanalı ile yaklaşık 55 km. uzaklıktaki Gürpınar İlçesi’nin Yukarı Kaymaz köyünde bulunan kaynaktan su getirilerek kanal boyunca kurulan bağ, bahçe ve köylerin su ihtiyacı karşılanmış olmalıdır. Ancak Menua kanalının geniş Van Ovası’nı sulayabilmek amacıyla yapılıp yapılmadığı ise açık değildir. Kanal daha ziyade bağ bahçelerin sulanması amacıyla yaptırılmış olmalıdır³⁴⁰.

4.4.2.2. Anzaf

Bu dönemde Van Ovası’ndaki bir diğer önemli imar faaliyeti ise Anzaf Kenti’nin inşasıdır. Anzaf Kenti’nde yukarı sitadel’in³⁴¹ kuruluşuna yönelik bir hazırlık evresi olarak algılayabileceğimiz Aşağı Anzaf’ın İşpuini döneminde kurulmaya başlanması ile ilgili olarak 4.3.2.1. numaralı bölümde daha detaylı bilgi verilmiştir.

İşpuini döneminde imarına başlanan Anzaf Kenti³⁴², Menua döneminde inşa edilen Yukarı Sitadel ve diğer kentsel yapılarıyla, mimari üslup ve kapladığı alan itibarıyla belirgin bir gelişme gösterir. Bu gelişmede yukarıda bahsettiğimiz Aras Havzası’ndan veya yazıtlarda bahsedilmemiş olabileceği muhtemel yakın bölgelerden gerçekleştirilen nüfus nakillerinin de etkisi olabilir.

³³⁹ Payne 2006: 77–85; Salvini 2008: 203–208.

³⁴⁰ Bu konudaki fikirlerini benimle paylaşan Kemalettin Köroğlu’na teşekkür ederim.

³⁴¹ Bu güne kadar literatürde ‘Yukarı Anzaf Kalesi’ olarak ifade edilen tanımlamayı ‘Yukarı Sitadel’ ibaresiyle ele alacağız. Dış kentinin varlığı bilinen ve içerisinde barındırdığı tapınak,saray,depo odaları gibi birimleri ile tam bir ‘sitadel’ tanımlamasına uyan Yukarı Anzaf ‘Kale’ olarak tanımlanamaz.

³⁴² Aşağı ve Yukarı Anzaf farklı dönemlerde inşa edilmeye başlanmış olsa da aynı kentin içerisinde bir arada değerlendirilmesi gerekir.

Yukarı Anzaf, yaklaşık 60.000 m² lik sitadel ve 141.000 m² lik aşağı yerleşmeye sahiptir³⁴³. (Bkz. Levha VIII) Sitadel'in en yüksek noktasında tanrı Haldi için yaptırılan bir tapınak yer almaktadır. Ana kaya düzleştirilerek yapılan tapınağın duvarları yaklaşık 2,5 m. kalınlığa sahiptir ve köşeleri rizalitlidir³⁴⁴. Tapınağın kapısı kuzey yöndeki duvarda yer alır. Ortaçağ döneminde yoğun tahribata uğrayan kare planlı bu tapınak, bilinen Urartu tapınaklarının en erken örneklerinden birisidir. (Bkz. Levha VIII)

Yukarı sitadelin kurulduğu tepenin kuzeybatı yamaçlarında bulunan depo odaları, mutfak³⁴⁵, salon ve koridorlarıyla, saray kesimi³⁴⁶ Menua'dan itibaren mimari eklemelere sahne olmuştur. Sur duvarı görünümündeki teras duvarları sitadeli çevrelerken, aşağı yerleşmeyi çeviren kent surlarının bugünkü Dereüstü Köyü'nün güney ve güneydoğusunda uzandığı gözlenmektedir.

Yukarı Anzaf sitadelinin sur duvarları Aşağı Anzaf'tan farklı olarak 'bastiyon' olarak bilinen destek kulelerine sahiptir. 4,5–6 m. arasında değişen bu kule çıktıları Urartu mimarisinde surların mukavemetini artırmak için yapılan yeni bir mimari üslup haline gelmiştir.

Haldi tapınağının batısında yer alan depo odasında bulunan bronz kalkan parçası ise Urartu sanatı için oldukça önemlidir. 12 Urartu tanrısının tasvirlerinin yer aldığı bu kalkan parçasındaki kompozisyonda Urartu tanrıları, sakallı tasvir edilen muhtemelen en önemli rakipleri olan Assur ordusuna karşı savaşmaktadır³⁴⁷.

Yukarı Anzaf'ta ele geçirilen demir ok uçları, bıçak ve kılıç örnekleri, bronz mobilya aksamaları ve çivi yazılı metal kapı halkaları Urartu döneminin önemli buluntuları arasındadır. Urartu'da çok sık görülemeyen çivi yazılı tabletler, ölçek işaretleri bulunan pithoslar, çeşitli kandil örnekleri de Anzaf buluntularından

³⁴³ Belli 1998: 16.

³⁴⁴ Belli 1998: 25 vd.

³⁴⁵ Belli 1999: 512.

³⁴⁶ Belli–Ceylan 2001: 390–391.

³⁴⁷ Belli 1998.

birkaçıdır³⁴⁸. Anlaşıldığı kadarıyla Urartu çanak çömleğinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından oldukça önemli durumdaki Anzaf'ın bu yönde yapılan yayınları ise yetersizdir.

Yukarı Anzaf'ın kurulduğu doğal yükseltinin kuzeybatı ve güneydoğu yamaçlarındaki kayalıklara oyulmuş çeşitli formlarda kaya işaretleri vardır. Diğer birçok Urartu merkezinden de tanıdığımız bu kaya kalıplarının işlevi konusunda son dönemlerde çeşitli varsayımlar öne sürülmüştür³⁴⁹.

4.4.2.3. Aznavurtepe

Urartu, bu dönemde Tuşpa'nın yer aldığı Van Ovası'ndaki imar faaliyetlerinin ardından ilk iş olarak kuzeyde Muradiye ve Patnos ovalarında yeni kentler kurmaya başlamış olmalıdır. Menua'nın gerçekleştirdiği bu faaliyetlerden Patnos yakınlarındaki Aznavurtepe başta gelmektedir³⁵⁰. (Bkz. Levha IX) Süphan dağına görebilen ve deniz seviyesinden yaklaşık 1850 m. yüksekliğe sahip doğal bir yükselti üzerinde kurulan kent sitadeli modern Patnos ilçesinin yaklaşık 1 km. batısında yer alır. Murat nehrinin doğduğu Bulanık ovasına hâkim bir konumda yer alan Aznavurtepe, Murat vadisi aracılığıyla Urartu'nun batıda Elazığ-Malatya Bölgesi'ne, kuzeyde Eleşkirt Ovası aracılığıyla Erzurum Platosuna giden yollarının kesiştiği stratejik bir konuma sahiptir.

Aznavurtepe zirvesinde tapınağı da içerisine alarak güneybatı yönde genişleyen yaklaşık 350x250 m. boyutlarında surlarla çevrili olan sitadel yer almaktadır. (Bkz. Levha X) Sitadelin en yüksek noktasında ise 5x5 m. ölçülerinde cella'sı bulunan bir Urartu tapınağı yer alır. (Bkz. Levha X) Menua döneminde inşa edilen Aznavurtepe tapınağı oldukça özenli bir taş işçiliğine sahiptir. Tapınak duvarlarında kalan boya izlerinden kırmızı ve mavi duvar resimlerinin (fresk) olduğu düşünülmektedir³⁵¹. Ayrıca tapınağın kuzey duvarına paralel durumda ve yaklaşık 2,30 m. kuzeyinde yer alan bir

³⁴⁸ Belli 2003; Belli 2001.

³⁴⁹ Konyar 2007; Konyar 2008.

³⁵⁰ Burney-Lawson 1960; Balkan 1960; Boysal 1961; Balkan 1964; Burney-Lang 1971: 140-141.

³⁵¹ Balkan 1964: 238.

başka kalın duvarın kuzey yüzünde kerpiç zemin üzerine kurban hayvanlarının resmedildiği, açık mavi zemin üzerinde kırmızı ve daha koyu renklerle yapılmış freskoların olduğu belirtilmiştir³⁵². Ancak en erken Urartu tapınaklarından birisi³⁵³ olan Aznavurtepe'deki bu süslemelere dair herhangi bir fotoğraf veya çizime ulaşamamıştır.

Tapınak girişinde bulunan yazıtlar daha ziyade batıya ve Urmiye Bölgesi'ne gerçekleştirilen seferler hakkında bilgi vermektedir³⁵⁴. (Bkz. Levha XI) Menua iktidarının ilk yıllarında olduğu anlaşılan bu seferlerin anlatıldığı yazıtlara bakarak, kentin Urartu'nun Van Ovası'ndan sonra kurmuş olduğu en erken kent olabileceğini söyleyebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz stratejik konumu bu durumu desteklemektedir. Menua döneminde kurulan Aznavurtepe sonraki dönemlerde de Urartu kralları tarafından kullanılmaya devam etmiştir³⁵⁵.

Sitadelin doğu, güney ve batı yamaçlarında yaklaşık 60–70 m. aşağıda aşağı şehir kalıntılarının olduğuda bildirilmektedir³⁵⁶. Daha basit durumdaki bu kerpiç yapıların bir kısmının bugün askeri birimlerin bulunduğu güney-doğu eteklerinde olması muhtemeldir. Kısıtlıda olsa bronz mızrak ucu, demir ve bronz ok uçları, bronz bilezik, mavi taşlı bronz rozet, fritten bir asa başı, çeşitli Urartu mühürleri ve yüzükleri küçük buluntular arasında gösterilebilir³⁵⁷.

4.4.2.4. Körzüt

Menua döneminde Van Gölü'nün kuzeydoğu ucundaki Muradiye Ovası'nın güneydoğu kesiminde, ovaya hâkim bir noktada yer alan Körzüt, Aznavurtepe ile birlikte Menua döneminde inşa edilmeye başlanmış olmalıdır³⁵⁸. Körzüt, Muradiye

³⁵² Balkan 1964: 238.

³⁵³ Burney-Lang 1971: 140.

³⁵⁴ Payne 2006: 73–76; Salvini 2008: 201–203, 227–228; Ayrıca Bkz. Bölüm 4.4.

³⁵⁵ Balkan 1964: 236–237.

³⁵⁶ Balkan 1964: 239.

³⁵⁷ Balkan 1964: 238.

³⁵⁸ Burney 1957: 47–48; Dinçol–Kavaklı 1976: 19–31, 64–69; Tarhan–Sevin 1977: 276–286.

Ovası’ndan Doğubayazıt aracılığıyla Aras Havzası’na ve Bendimahi Vadisi aracılığıyla Urmiye ve İran Bölgesi’ne geçit veren yolun başlangıcındaki stratejik bir noktada yer alır. (Bkz. Levha XII) Bu geçiş güzergâhı, her dönem, seferlerde orduların geçişi için önemini korumaya devam etmiştir³⁵⁹.

Körzüt sitadeli, ova seviyesinden yaklaşık 40–50 m. yüksekliğe sahip doğal bir kayalık üzerine kurulmuştur. Yaklaşık 200x100 m. genişliğe sahip sitadelin kuzeydoğu kesimi diğer yönlerine oranla ulaşımına daha elverişlidir ve muhtemelen sitadel girişi de bu noktada bulunmaktadır³⁶⁰. (Bkz. Levha XIII) Sitadel’in güneybatı kesiminde yer alan bir yükselti üzerinde tapınağın yer alması muhtemeldir³⁶¹.

Sitadel’in güneydoğu, doğu ve kuzeydoğu eteklerinde ise yaklaşık 10 hektarlık bir alana yayılmış olan aşağı şehrin izleri görülmektedir. Düzensiz ve basit işçiliğe sahip taş duvar izlerinin yer aldığı bu kesimlerde, duvarlar ortalama 1 m. kalınlığa sahiptir. Yapı kalıntılarından anlaşılabildiği kadarıyla kapı girişleri ise muhtemelen kuzey yöndeki ovadan esen sert rüzgârlardan korunmak amacıyla güney yöndedir³⁶².

Bu yerleşme yakınlarındaki modern Uluşar Köyü’nde ve çevresinde bulunan yazıtlarda, Menua’nın Aras havzasına düzenlemiş olduğu seferleri anlatılmaktadır³⁶³.

Karahan yazıtlarında Menua tarafından kurulduğu bildirilen ‘Arsuniu’³⁶⁴ isimli şehrin de Körzüt olabileceği iddia edilmektedir³⁶⁵.

³⁵⁹ Osmanlı Döneminde dahi Kanuni Sultan Süleyman’ın da İran seferi sırasında bu yolu kullandığı bilinmektedir. Bkz.; *Nasühü’s – Silahî, Bayân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Hân*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

³⁶⁰ Tarhan–Sevin 1977: 278.

³⁶¹ Tarhan–Sevin 1977: 283.

³⁶² Tarhan–Sevin 1977: 285–286.

³⁶³ Payne 2006: 64–67; Salvini 2008: 184–189.

³⁶⁴ Payne 2006: 47–54; Salvini 2008: 219–221.

³⁶⁵ Salvini 2006: 64.

4.4.2.5. Menuahinili

Menua, Karagündüz ve Karahan'da bulunan yazıtlarında kendi adına '*Menuahinili*' isimli bir kent kurdurttuğunu söylemektedir³⁶⁶. Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde, Başbulak'ta bulunan bir yazıttan yola çıkarak Menuahinili'nin Aras Vadisi'nde olması gerektiği düşünülmektedir³⁶⁷. Sevin, Menuahinili'nin Ağrı Dağı ve Aras nehri arasında yer alan Karakoyunlu ile eşleştirilebileceğini iddia eder³⁶⁸. Ancak Karakoyunlu yerleşmesinin yerel karakterde olduğu ve Urartu krali projelerinden daha ziyade bölgesel yönetim merkezi olarak değerlendirilmesi gerektiği de öne sürülmüştür³⁶⁹.

³⁶⁶ Payne 2006: 87–88, 95–96; Salvini 2008: 215–218.

³⁶⁷ Sevin 2003: 205; Sevin 2005: 75; Salvini 2006: 63; Payne 2006: 95; Salvini 2008: 218.

³⁶⁸ Sevin 2003: 205; Sevin 2005: 75.

³⁶⁹ Köroğlu 2010: 41–42.

5. SONUÇ

Urartu Krallığı Doğu Anadolu, Urmiye Havzası, Aras Havzası ve çevre bölgelerde yaklaşık 200 yıl etkili olmuş ve bu coğrafyalarda önemli değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. Yeni bir kültürel sürecin başlatılmasını sağlayan Urartu'nun kuruluş süreci ise kısmen belirsizlikler taşır. Bu dönem özellikle MÖ 13. yüzyıldan itibaren Assur kaynaklarında geçmeye başlayan 'Uruatri' ve 'Nairi' gibi terimlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak MÖ 13. yüzyıldan Urartu'nun ortaya çıkışına kadar geçen yaklaşık 400 yıl gibi uzunca bir süreyi yazıtlarda geçen belli belirsiz bu türden ifadelerle açıklayabilmek biraz zordur.

Uruatri terimi ilk olarak I. Şalmaneser döneminde Assur yazıtlarında görülmeye başlanır. Uruatri bölgesi içerisinde geçen bu bölgeler daha sonraki kayıtlarda 'Uruatri' adı anılmaksızın başka çerçevelerde de değerlendirilmiştir. Ayrıca bu tarihten itibaren yaklaşık 200 yıl kaynaklarda Uruatri'ye rastlanmaz. Assur-bel-kala döneminde karşımıza yeniden çıkan bu tanımlama yaklaşık 150 yıl daha Assur yazıtlarında görülmez. Kaynaklardaki bu belli belirsiz ifadenin Assur için anlamı ise 'Dağlık Bölge' veya 'Dağlık Ülke' gibi bir çeşit sıfat niteliği taşımaktadır. Assur 'Uruatri' veya 'Uruatri' olarak belirttiği bu bölgeleri coğrafi ortak özellikleri üzerinden tanımlamaktadır. Bu durumun 9. yüzyıldan itibaren değişmeye başladığını görüyoruz. II. Aşurnasirpal ve III. Şalmaneser dönemlerinden itibaren ise 'Urartu' terimi artık 'Aramu' ve 'Seduri' gibi kralların adlarının anılmasıyla birlikte politik bir tanımlamaya dönüşmüştür. Bu değişimde ise bu güçlerin artık birer ciddi rakip olarak Assur'un karşısına çıkmalarının da etkisi vardır.

'Nairi' terimi ise MÖ 13. yüzyıldaki I. Tukulti-Ninurta döneminden itibaren MÖ 8. yüzyıldaki II. Sargon kayıtlarına kadar yaklaşık 550 yıl Assur kayıtlarında kullanılmıştır. Bu terim ise 'Uruatri'den farklı bir niteliğe sahiptir. Nairi'ye ilişkin ilk kayıtlarda Assur 'Nairi Ülkeleri'nin 40 kralı ile savaştım/onlardan tribut kabul ettim' gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ayrıca Assur kralları bu kayıtlarda ünvanları arasında 'Nairi Ülkeleri'nin Kralı/Fatihi' ünvanını da belirtmeye başlamıştır. I. Tiglath-pileser dönemine ait Yoncalı yazıtında ise Nairi'nin kuzey sınırları hakkında da bilgi verilmeye

başlanmıştır. Assur-bel-kala döneminde ise büyük ihtimalle Van Gölü'nün kastedildiği 'Nairi Ülkeleri'nin Yukarı Denizi' ifadesi kullanılmaktadır. Bütün bunlar ise ortak bir tanımlamaya tabi tutulabilecek, yani 'Nairi' olarak değerlendirilebilecek bazı toplumların varlığını gösteriyor olması açısından oldukça önemlidir. Assur kralı II. Aşurnasirpal döneminde Nairi Ülkesi'nin güney sınırının 'Kaşari' (Tur Abdin) Dağları'nı aştıktan sonra başladığı belirtilmiştir. Bu durumda Nairi'nin kuzeyde Erzurum Platosu'ndan, güneyde Yukarı Dicle Bölgesi'ne kadar uzandığını, doğuda da Van Gölünü içerisine alan geniş bir alanı ifade etmiş olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

II. Aşurnasirpal döneminden itibaren Nairi'nin güney sınırını oluşturan Yukarı Dicle Bölgesi'nde Tuşhan, Tidu gibi önemli Assur eyalet merkezleri yeniden organize edilerek bu merkezlerdeki Nairi baskısının bertaraf edildiğini Assur yazıtlarından anlayabilmek mümkündür. Yazıtlardaki bu mücadelenin izlerine bahsi geçen Assur kentlerinde gerçekleştirilen ve bizimde ekip üyesi olarak katıldığımız arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara rastlamaktayız. Yeni Assur öncesi zayıf mimari ve Yivli Çanak Çömlek ile temsil edilen Erken Demir Çağ dönemi, Assur'un yeniden güçlenmesiyle birlikte daha kırsala çekilmek zorunda kalsa bile yok olmamıştır. 'Yivli Çanak Çömlek' literatürde 'Groovy/Grooved Ware' olarak da bilinmektedir. Erken Demir Çağ'da ortaya çıkan bu malzeme ise kuzeyde Aras Havzasından, doğu ve güneydoğuda Urmiye Havzasına, batıda Elazığ-Malatya Bölgesi'nden güneyde Yukarı Dicle Bölgesi'ne kadar oldukça geniş kültür bölgelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Van Gölü Havzasında da görülen bu malzeme geleneği tıpkı Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki süreçle benzer şekilde Erken Demir Çağ döneminde ortaya çıkmış olmasına rağmen Orta Demir Çağ'da yani Urartu Krallığı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte ortadan kalkmamış, kırsalda ve Urartu sitadellerinin dışında kullanılmaya devam etmiştir. Bu durum Urartu Krallığı'nın ortaya çıktığı kültürel çevrenin anlaşılabilmesi açısından bazı ipuçları sunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Doğu Anadolu gibi yerleşik yaşam tarzının zayıf olduğu ve parçalı küçük aşiretlerin hâkim olduğu bu coğrafyada baskın bir yerleşik kültüre sahip krallığın ortaya çıkışı, Yivli Çanak Çömlek kullanan yerel güçlerden ziyade, bölgeye gelerek bu aşiretleri bir şekilde sindirip onlar üzerinde

hâkimiyet kuran yeni bir gücün varlığını göstermektedir. Krallığın kurulmasını sağlayan bu seçkin ve ayrıcalıklı sınıf etkili olduğu bölgelerde güce dayalı bir hâkimiyet kurmuş olmalıdır. Bölgenin yabancı olduğu yeni mimari gelenekler, gelişmiş metal işleme sanatı ve yazı gibi bazı temel unsurları da kendisiyle birlikte getirmiştir. Van Gölü Havzası'nda Urartu öncesi tabakalardan krallığın kuruluşuna işaret edebilecek bir gelişim sürecinin izlerini görebilmek de mümkün değildir.

Urartu Krallığı'nın bünyesinde taşıdığı yerleşik kültür öğelerinin birçoğu güneyli büyük güç Assur'un izlerini taşır. Yazı Assur'dan Urartu'ya ithal edilmiştir ve ilk Urartu yazıtları Assur dili ve yazısıyla yazdırılmıştır. Bu ilk kayıtlarda Urartu Kralı I. Sarduri kendisini 'Nairi Ülkesi'nin Kralı' olarak tanımlamıştır.

Assur kaynaklarına göre Nairi Ülkesi'nin en güneyi durumundaki Yukarı Dicle Bölgesi, Assur'un baskısını sürekli hissettirdiği bir bölge olmuştur. II. Aşurnasirpal döneminden itibaren ise Assur bölgede kontrolü tekrardan ele geçirmeye başlamıştır. Bölgedeki Assur ve Nairi'li halklar arasındaki mücadele ise Assurlu yazmanlar tarafından birçok defa kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlarda ise Nairi'li topluluklarla Assur arasındaki etkileşimin izlerini görebilmek mümkündür. Çivi yazılı bu kayıtların bazılarında Assur, Nairili kralların oğullarını 'yetiştirmek üzere' aldığını belirtmektedir.

Sardurburç yazıtlarında I. Sarduri'nin babası olduğu bildirilen 'Lutupri' ile Nairi seferlerinin anlatıldığı Assur kayıtlarının bazılarında bahsi geçen *Lapturi/Lutupri* arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Assur Lapturi/Lutupri olarak bahsettiği Nairili bu kral/yönetici ile uzun süre mücadele etmiştir. Bu mücadele sonucunda ise Assur'un galip geldiği anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra ise Assur başka bir düşmanı olarak ortaya çıkan Aramu'ya karşı daha önce oğullarını esir olarak aldığı ve etkisiz hale getirdiği anlaşılan bu Nairi'li krallar/aşiretler ile ittifak yapmıştır. Bu ittifak Sultantepe'de bulunan bir tablette açıkça anlatılmaktadır. Bu kayda göre Nairililere Assur'un metal savaş teçhizatlarını verdiğini veya onlara bu savaş teknolojisini öğretmiş olduğunu anlıyoruz. MÖ 856 yılındaki Urartulu Aramu'ya karşı gerçekleştirilen bir seferin kaydedildiği bu tablete göre Assur orduları 'Turuşpa' yani Tuşpa Kenti'ne kadar ulaşmış ve burada konaklayarak tribut kabul etmiştir. Bu

durumda taşlar birer birer yerine oturmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz ‘Uruatri’ ve ‘Urartu’ ifadelerinin politik tanımlamalara dönüşme süreci bu dönemde gerçekleşmiş olmalıdır. Yazıtta anlatıldığı gibi Assur ile ittifak yapan Nairili topluluklar veya aşiretler Assur ordusunun galibiyetine yardım etmiş ve sefer sonunda Assur ile birlikte Turuşpa (Tuşpa) Kenti’ne kadar gelmiştir. Daha önce Yukarı Dicle Bölgesindeki mücadeleler sonucunda mağlup olarak Assur hâkimiyetini tanıyan Nairi’li yöneticilerin ‘oğulları’ ve Nairili kitleler, Assur’dan yazıyı, askeri teknolojiyi, metal işlemeyi ve daha da önemlisi Assur’un zorunlu müttefikliğini kazanmış olmalıdır. Assur’un etkisiyle öğrenilen bu yenilikler ise Turuşpa/Tuşpa da kurulacak olan yeni krallığın ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Assurla birlikte Aramu’ya karşı sefere çıkan Nairili bu kısıtlı askeri güce sahip aşiretlerin Tuşpa’da kalması neticesinde Urartu’nun kurulmuş olabileceği anlaşılmaktadır. Tuşpa’da kalma isteğinin Assur’un baskısıyla mı gerçekleştiği yoksa kendi istekleriyle mi olduğunu ise bilemiyoruz.

I. Sarduri döneminden itibaren Tuşpa’daki yazıtlar yardımıyla varlıklarından haberdar olmaya başladığımız Urartular, Urartuca yazıtlarda kendilerini ‘Biainili Ülkesi’nin kralları olarak tanımlamaktadır. Ancak Asurca kaleme alınan Urartu yazıtlarında ise yukarıda bahsettiğimiz varsayımla paralel olarak ‘Nairi Kralı’ ünvanı kullanılmaya devam edilmektedir. Urartuca ilk yazıtlar İşpuini döneminden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemin akabinde artan Urartu yazıtları yardımıyla birçok yeni gelişmeden haberdar olabilmek mümkündür.

İşpuini dönemi Urartu yazıtları ise Tuşpa dışında gerçekleştirilen yeni imar faaliyetleri hakkında da bilgi vermektedir. Başkentin yaklaşık 12 km. güneyindeki Zivistan, 5 km. kuzeyindeki Kalecik ve 11 km. kuzeydoğusundaki Aşağı Anzaf bu dönemdeki önemli Urartu projelerindendir. Kurulan bu yerleşmeler adeta Tuşpa’ya giden yollar üzerindeki kontrolü sağlamak amacıyla Van Ovası’na ulaşan yollar üzerinde konumlanmaktadır. İşpuini döneminde çeşitlenmeye başlayan Urartu yazıtlarında kral İşpuini, oğlu Menua ve torunu İnüşpua adlarının birlikte kullanıldığı yazıtlar da vardır. Kimi araştırmacılar tarafından bu durum ortak krallık olarak yorumlanmıştır. Ancak yazıtlardaki kral ve veliahtlarının isimlerinin birlikte kullanılmış olması Urartu için erken sayılabilecek İşpuini döneminde, hanedanın devamını

vurgulamaya yönelik bir tutumdur. Benzer bir uygulamaya Assur kayıtlarında da rastlayabilmek mümkündür. *Manna* bölgesi kralının en yaşlı oğlunun tahta geçirileceğini teminat altına aldırma amacıyla Assur, stel yazıtında bunu yazdırttığını söylemektedir. Dolayısıyla bu türden yazıtlarda Urartu kralı İşpuini kendisinden sonra başa geçecek olan veliahtlarını vurgulamak istemiş olmalıdır. Niktekim İşpuini'den itibaren Urartu tahtına Menua geçmiştir.

Menua döneminde ise Urartu Krallığı artık Van ovasındaki faaliyetlerinin dışında oldukça uzak bölgelere de ilgi göstermeye başlamıştır. Batıda Elazığ-Malatya Bölgesi'ne ilerleyen Menua'nın Aznavurtepe ve Palu'daki yazıtlarından bu seferler hakkında bilgi edinebiliyoruz. Ayrıca ilk defa bu bölgeye bir Urartu valisinin atanmış olduğunu da Bağın yazıtından anlıyoruz. Kuzeyde ise Aras Havzası'nda Menuahinili isimli bir kent kurdurduğunu ve bölgeye yönelik birçok yağma seferleri düzenlemiş olduğunu Körzüt ve Karahan'da bulunan yazıtlarından bilmekteyiz. Karagündüz, Aznavurtepe ve Taştepe yazıtları Menua'nın Urmiye Havzası'nda gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Urartu çekirdek bölgesinde gerçekleştirdiği Yukarı Anzaf ve Menua Kanalı en önemli krali projelerden birkaçıdır. Van Gölü'nün kuzeyinde Patnos Aznavurtepe ve kuzeydoğusundaki Körzüt kenti Menua dönemi inşa faaliyetlerinin en önemlilerindendir. Bu krali kentlerin inşası ile Menua bir anlamda kuzeye ve batıya yapılacak seferlerin devamlılığını işaret etmiş ve kuzeyden gelebilecek tehlikeleri de savuşturmuştur.

EK-1
KURULUŞ DÖNEMİ URARTU YAZITLARI

SARDURİ OĞLU İŞPUİNİ YAZITLARI

Buluntu Yeri : Elmalık (Zivistan)
Türü : Yedi Adet Sütun Kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.1-2.1.7
Yazıt : “*Sarduri oğlu İşpuini Bu binayı(veya tapınak) yaptırdı.*” (3X)

Buluntu Yeri : Elmalık (Zivistan)
Türü : Taş bloklardan yapılmış bir duvar yazıtının dört bloğu.
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.8
Yazıt : ‘*Tanrı Quera*’ ya adanmış bir yapının veya anıtın yazıtı olduğu anlaşılmaktadır.

Buluntu Yeri : Elmalık (Zivistan)
Türü : Taş parçası üzerindeki bir yazıtın sonu olarak yer almaktadır.
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.9
Yazıt : “*...İşpuini...*”

Buluntu Yeri : Beşçatak (Veya Zivistan)
Türü : Sütun kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.10
Yazıt : “*Sarduri oğlu İşpuini bu binayı (veya tapınak) yaptırdı.*” (3X)

Buluntu Yeri : Patnos Ziyarettepe
Türü : Bazalt sütun kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.11

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini bu ... yaptırdı. (Burada) bunun gibi kusursuz başka hiçbir şey dikilmemişti. Sarduri oğlu İşpuini bu ... yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Kalecik

Türü : Sütun Kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 2.1.12

Yazıt : “ Sarduri oğlu İşpuini bu tarlayı yaptırdı. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini bu binayı(veya tapınak) yaptırdı. (Burada) bunun gibi kusursuz başka hiçbir şey yapılmamıştı.” (2X)

Buluntu Yeri : Aşağı Anzaf

Türü : Kumtaşı sütun kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 2.1.13

Yazıt : “Tanrı Haldii’nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini bu binayı(veya tapınak) kusursuz bir şekilde yaptırdı..” (2X)

Buluntu Yeri : Hazine Piri Kapısı

Türü : Kayaya oyulmuş dikdörtgen biçimli bir niş içerisinde.

Kaynak : Payne 2006 : 2.1.14

Yazıt : “Sarduri oğlu İşpuini bu bağı kurdu ve bahçeler kurdu. Efendi(si)ne bu yazıtı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Köyü

Türü : Sütun kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 2.1.15

Yazıt : “...Sarduri oğlu...”

Buluntu Yeri : Aşağı Anzaf

Türü : Kireçtaşı Blok
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.16
Yazıt : “*Tanrı Haldii’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Güçlü kral, büyük kral ve Biainili Ülkesi’nin kralıdır.*”

Buluntu Yeri : Aşağı Anzaf
Türü : Kireçtaşı Blok
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.17
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Güçlü kral, büyük kral, Şuruli Ülkesinin kralı ve Biainili Ülkesinin kralıdır.*”

Buluntu Yeri : Aşağı Anzaf
Türü : Kireçtaşı Blok
Kaynak : Payne 2006 : 2.1.18
Yazıt : “*... Sarduri oğlu bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Güçlü kral, büyük kral ve Biainili Ülkesi’nin kralıdır.*”

Buluntu Yeri : Belirsizdir. (Les Arcs, Ebnöther Koleksiyonu)
Türü : Gümüş bakraç üzerinde Asurca yazılmıştır.
Kaynak : Payne 2006 : 2.2.33.
Yazıt : “*Sarduri oğlu İşpuini bunu İnüşpua’ya, büyük babasının iyiliğini istediği için, verdi.*”

SARDURİ OĞLU İŞPUİNİ VE İŞPUİNİ OĞLU MENUA YAZITLARI

Buluntu Yeri : Kalatgah barajı’nın duvarı.
Türü : Taş bloğun bir parçası.
Kaynak : Payne 2006 : 3.1.1

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle ve tanrı Teişeba’nın kudretiyle, Biainili’nin kralı ve Tuşpa şehrinin kahramanı olan Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua, Sapaili Ülkesine doğru gittikleri zaman, ülkeyi aldılar ve kral(ın)ı aldılar. Hem tanrı Haldi hemde tanrı Teişeba için bina (tapınak olabilir) yapturdılar. ... şehrini tanrı haldi için, onun Uişe Şehri olarak ayırdılar. Sapaili ülkesinin ağaçlarını tanrı Teişeba için onun tanrısall ağaçları olarak ayırdılar ... taşıdılar.

Buluntu Yeri : Eski Van Şehri, Surp Pogos Kilisesi

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.1.2

Yazıt : “Efendi Tanrı Haldi’ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Luşa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve Tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua Luşa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’nın önünden gitti. (Onlar,) Luşa ve Katarza boylarını püskürttüler... Anaşe Şehrine doğru ve büyük Kuguru Şehrine doğru ilerlediler. Uiteruhi, Luşa ve Katarza boylarına ... Etiuhi Ülkesi’nin krallarından takviye birlikleri yardıma geldiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla Uiteruhi, Luşa ve Katarza boylarına ve Etiuhi ülkesinin krallarına karşı sefere çıktıç Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua sefere çıktılar, Uiteruhi, Luşa ve Katarza boylarını ve Etiuhi Ülkesi’nin krallarının takviye birliklerini püskürttüler. ... oradan Anaşe Şehrine geldiler. X bin 720 erkek, X bin 670 kadın, X yüz 26 at, 13.540 büyükbaş hayvan, 20.785 ... (2x)

Her kim bu yazıtı karşı suç işlerse, her kim (buradan) çalarsa, her kim gömerse, her kim suya atarsa, her kim yerini değiştirirse, her kim güneşten saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırıp ‘tahrip et’ derse veya her kim değişik bir şey, (yani) ‘Ben yaptım’ derse; tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) bırakmasınlar. Ne adını ne de soyunu, yeryüzünde ...”

Buluntu Yeri :Kasımoğlu
Türü : Stel parçası
Kaynak : Payne 2006 : 3.1.3
Yazıt : “Efendi Tanrı Haldi’ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Luşa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve Tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua Luşa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’nın önünden gitti.

Buluntu Yeri : Şinzir (Ağrı Toprakkale’ye götürülmüştür)
Türü : İri taş blok üzerindeki yazıtın sol üst parçası.
Kaynak : Payne 2006 : 3.1.4.
Yazıt : “Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı.... Tanrı Haldi güçlü, Tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. ... Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua ... Anaşe şehrine kadar ilerlediler ...”

Buluntu Yeri : Karagündüz
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 3.1.5
Yazıt : (Ön Yüzü) “Efendi Tanrı Haldi’ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Meşta şehrini ele geçirdi ve Barşua ülkesini de ele geçirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua, Meşta şehrine karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua da güçlüydü. Ordu da 106 savaş arabası, 9174 süvari ve 2704 piyade(vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua’nın önünden gitti(?). (onlar,) Meşta, Qua, Şaritu ve Nigibi şehirlerini ve Barşua Ülkesinin (şehirlerini) ele geçirdiler. Oradan X.bin 483 eşek, X.bin 460(?) canlı adam, X.onbin 6600 kadın ve çocuk, 1120 at, 1200

büyükbaş hayvan, X.bin 065³⁷⁰ deve, X.on bin 5000 küçükbaş hayvan yola çıktı(?). Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua sefere çıktılar ve bunları götürdüler. Ne var ki (fethedilmiş) kaleleri geride bıraktıkları zaman ülkelere pay ettiklerini³⁷¹ ...

Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Meşta şehrini ele geçirdi ve Barşua ülkesini de ele geçirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağında güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua, Meşta şehrine karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua güçlüydü. Orduda 106 savaş arabası ve 9174 süvari (vardı) ...”

(Arka Yüzü)

“ Efendi Tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Meşta Şehri'ni ele geçirdi ve Barşua ülkesini de ele geçirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağında güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Meşta şehrine karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua da güçlüydü. Ordu da 106 savaş arabası, 9174 süvari ve 2704 piyade(vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua'nın önünden gitti(?). (Onlar,) Meşta, Qua, Şaritu ve Nigibi şehirlerini ve Barşua Ülkesinin (şehirlerini) ele geçirdiler. Oradan X.bin 45(?)3 ... X.onbin 6600 ..., 1120 at, 1200 büyükbaş hayvan, X.bin 065 deve ve X.onbin 5000 küçükbaş hayvan yola çıktı.Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bunları götürdüler. Fethedilmiş kaleleri geride bıraktıkları zaman, ülkelere pay ettiklerini ...”

Buluntu Yeri : İlandağ

Türü : Anakaya

Kaynak : Payne 2006 : 3.1.6

Yazıt : “ Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua Arsinie şehrini ele geçirdi(ler), Arsinie Şehrini yendiler, Ania Şehri'nin Ülkesini ele geçirdiler. ... Puluade ülkesinde Tanrı Haldi için bir yazıt diktiler. Ferman çıkardı:

³⁷⁰ Salvini 1984'e göre X.bin 365.

³⁷¹ Melikşvili UKN: no.24 'te 'Yenilmiş yerlerin ve Yağmanın bölünmesi' diye çevirir, Salvini 1984'te ise 'Ayrıca kaleyi işgal ettiği zaman orduların bıraktıklarını aldılar' şeklinde tercüme eder.

Tanrı Haldi için X koyun ve X boğa kesilsin. Puluade Ülkesi'nde Haldi'nin karısı için 1 inek kesilsin."

Buluntu Yeri : Meher Kapı

Türü : Anıtsal kaya nişi

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.1

Yazıt : “ *Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu kapıyı efendi tanrı Haldi'ye yaptırdılar ve bir ferman çıkardılar: ... Tanrı Haldi'nin, tanrı Teişeba'nın, tanrı Şivini'nin ve bütün tanrıların ...*

Tanrı Haldi'ye 6 oğlak kesilsin; kurban olarak:

Tanrı Haldi'ye 17 boğa ve 34 koyun;

Tanrı Teişeba'ya 6 boğa ve 12 koyun;

Tanrı Şivini'ye 4 boğa ve 8 koyun;

Tanrı Hutuini'ye 2 boğa ve 4 koyun;

Tanrı Turani'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Ua'ya 2 boğa ve 4 koyun;

Tanrı Nalaini'ye 2 boğa ve 4 koyun;

Tanrı Şebitu'ya 2 boğa ve 4 koyun;

Tanrı Arsimela'ya 2 boğa ve 4 koyun;

Tanrı Anapşa'ya 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Diduaini'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Şelardi'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Haldi'nin mızrağına 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Atbini'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Quera'ya 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Elipri'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Tarraini'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Adaruta'ya 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı İrmuşini'ye 1 boğa ve 2 koyun;

...olan tanrıya 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Alaptuşini'ye 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Erina'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Şiniri'ye 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Unina'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Airaini'ye 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Zuzumaru'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Hara'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Araza'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Ziuquni'ye 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Ura'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Arsibedini'ye 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Arni'ye 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin iniraşe'sine 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin büyüklüğüne 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin diruşe'sine 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin ordusuna 2 boğa ve 4 koyun;
Tanrı Teişeba'nın ordusuna 2 boğa ve 4 koyun;
Artu'arasi tanrılarına 2 boğa ve 34 koyun;
Ardini şehri'nin tanrısına 1 boğa ve 2 koyun;
Qumenu şehri'nin tanrısına 1 boğa ve 2 koyun;
Tuşpa şehri'nin tanrısına 1 boğa ve 2 koyun;
Haldi şehri'nin tanrılarına 1 boğa ve 2 koyun;
Arsuniu şehri'nin tanrılarına 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin daşe'sine 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Şuba'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Haldi kapısına 1 boğa ve 2 koyun;
Erida şehrinin Teişeba kapısına 1 boğa ve 2 koyun;
Uişini şehrinin Şivini kapısına 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Elia'a'ya 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin merhametine 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin kudretine 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Haldi'nin susi'sinin tanrılarına 1 boğa ve 2 koyun;
Tanrı Talapura'ya 1 boğa ve 2 koyun;

Tanrı Qilibani'ye 1 boğa ve 2 koyun;
Ülkelerin tanrısına 1 boğa ve 2 koyun;
Dağların(?) tanrısına 1 boğa ve 2 koyun;
Göllerin tanrısına 1 boğa ve 2 koyun;
Kurbanların tanrısına 2 boğa ve 14 koyun;
...2 boğa ve 14 koyun;
Bütün (diğer) tanrılara 4 boğa ve 18 koyun;
Tanrı Haldi'nin sığırlarına(?) 4 koyun;
Niş[i][n]i şehri'nin Ua kapısına 2 koyun;
Dağlara 10 koyun;
Tanrıça 'Arubani'ye 1 inek ve 1 koyun;
Tanrıça Huba'ya 1 inek ve 1 koyun;
Tanrıça Tuşpu'ya 1 inek ve 1 koyun;
Tanrıça Aui'ye 1 inek;
Tanrıça Aia'ya 1 inek;
Tanrıça Sardi'ye 1 inek;
Tanrıça Sinuiardi'ye 2 koyun;
Tanrıça İphari'ye 2 koyun;
Tanrıça Barsia'ya 1 koyun;
Tanrıça Silia'ya 1 koyun;
Tanrıça Ar'a'ya 1 koyun;
Tanrıça Adia'ya 1 koyun;
Tanrıça Uia'ya 1 koyun;
Ai tanrılarına 4 koyun;
Tanrıça Ardi'ye 2 koyun;
İnua tanrıçalarına 17 koyun (sunulsun).
Tanrı Haldi tarafından ve bütün tanrılar tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini
oğlu Minua'ya yaşam verilsin!
Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua der ki: ... ve bütün tanrılar, 3 boğa ve 30
koyun ...
Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua yeni bağlar kurdular. Ayrıca tanrı Haldi'ye
yeni bahçeler kurdular. (Ondan önce) orada hiçbir şey yapılmamıştı. Sarduri oğlu

İşpuini ve İşpuini oğlu Minua yeni tarlalar diktirdiler ve bir ferman çıkardılar: Bağlar ... olduğu zaman, tanrı Haldi'ye 3 koyun ve bütün (öbür) tanrılara 3 koyun kurban edilsin. Bağlar ... olduğu zaman, tanrı Haldi'ye 3 koyun ve bütün (öbür) tanrılara 3 koyun kurban edilsin. Asma ...”(2X)

Buluntu Yeri : Yeşilalıç

Türü : Anakaya

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.2

Yazıt : “ *Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua tanrı Haldi'nin susi'sini Efendi Tanrı Haldi'ye yaptırdılar. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesinin kralı ve Tuşpa şehri'nin kahramanı, bir ferman çıkardı: ... Tanrı haldi için oğlak kesilsin ve Tanrı Haldi'ye, bir boğa kurban edilsin, tanrıça Uarubani'ye bir inek, Haldi kapısına bir koyun ve Haldi silahlarına bir koyun.*” (2X)

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.3

Yazıt : “ *Tanrı Haldi'nin kudretiyle, (ben) İşpuini oğlu Minua, büyük Arsuniu efendi tanrı Haldi'ye bir şehrinde, Haldi kapısı yaptırdım. Bunu Arsuniu şehrinde tanrı Ura'nın ... mızrağına adadım. (Önceden) hiçbir şey yapılmamıştı. İşpuini oğlu Minua hem yeni bir kale hem de bir şehir yaptırdı. Yeni bağlar kurdu tarlalar ve yeni bahçeler de kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Ura tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya yaşam bağışlansın. Tanrı Haldi'nin ve tanrı Ura'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, efendi tanrı Haldi'ye ...*”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.4

Yazıt : “ ... yeni bağlar kurdu ve tarlalar ve yeni bahçeler de kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Ura tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’ya yaşam bağışlansın. Tanrı Haldi’nin ve tanrı Ura’nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun.
Tanrı Haldi’nin kudretiyle ...”

Buluntu Yeri : Orta parça Karahan’da, alt parça Muradiye’de bulunmuştur.

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.5

Yazıt : (ORTA PARÇA) “ Tanrı Ua tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’ya yaşam bağışlansın. Tanrı Haldi’nin ve tanrı Ua’nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua büyük Arsuniu şehrinde bir efendi tanrı Haldi’ye Haldi kapısı yaptırdı ve bunu tanrı Ua’nın ... mızrağına Arsuniu şehrinde adadı. (Önceden) hiçbir şey yapılmamıştı. İşpuini oğlu Minua hem yeni bir kale hem de bir şehir yaptırdı. Yeni bağlar kurdu ve tarlalar ve yeni de bahçeler kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Ua tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’ya yaşam bağışlansın.”

(ALT PARÇA/ÖN YÜZ)

“ Tanrı Haldi’nin ve tanrı Ua’nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun.”

(ALT PARÇA/ARKA YÜZ)

“ İşpuini oğlu Minua der ki: tanrı Haldi’nin eksiksizliğine(?) bir yazıt yazdırdım. Arsuniu şehrinde bir yazıt yazdırdım. Bu steller üzerinde bir yazıt yazdırdım. Her kim tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) dünyanın tanrıları, (onu ve) soyunu yer yüzünden yok etsinler.”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.6

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini büyük Haldi şehrinde efendi tanrı Haldi’ye bir Haldi kapısı yaptırdı. Bunu Haldi (Şehri’nde) tanrı Ua’nın ... mızrağına adadı. Orada (önceden) hiçbir şey yapılmamıştı. Sarduri oğlu İşpuini hem yeni bir kale yaptırdı hem de yeni bağlar kurdu. Tarlalar ve yeni bahçeler kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Ua tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’ya yaşam bağışlansın. Tanrı Haldi’nin ve tanrı Ua’nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini bir efendi tanrı Haldi’ye Haldi kapısı yaptırdı ...”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.7

Yazıt : “ ... şehrinde ... bunu Haldi şehri’nde tanrı Ua’nın ... adadı. Orada (önceden) hiçbir şey yapılmamıştı. Sarduri oğlu İşpuini hem yeni bir kale hem de yeni bir şehir yaptırdı. Yeni bağlar kurdu ve tarlalar ve yeni bahçeler de kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Ua tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’ya yaşam bağışlansın. Tanrı Haldi’nin ve tanrı Ua’nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini, büyük Haldi şehrinde efendi tanrı Haldi’ye bir Haldi kapısı yaptırdı. Bunu Haldi Şehri’nde tanrı Ua’nın ... adadı. Orada (önceden) hiçbir şey yapılmamıştı. Sarduri oğlu İşpuini hem yeni bir kale hem de yeni bir şehir yaptırdı. Yeni bağlar kurdu ve tarlalar ve yeni bahçeler de kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ...”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 3.2.8

Yazıt : (ÖN YÜZ) “ ... diktirdim ... Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Nalaini tarafından Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu

Minua'ya ... olsun. Hem tanrı Haldi'nin hem de tanrı Ua'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun.

Tanrı Haldi ... tanrı Haldi ... İşpuini oğlu Minua, bir Haldi kapısı ... Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Nalaini tarafından Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya ... olsun. Hem tanrı Haldi'nin hem de tanrı Ua'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun."

(ARKA YÜZ)

"... bu stel evini(?) ben yaptırdım. İşpuini oğlu Menua der ki Tanrı Haldi'nin kusursuzluğuna bir yazıt yazdırdım. (o) der ki: Arsunu şehrinde bir yazıt yazdırdım. Bu steller üzerinde bir yazıt yazdırdım. Her kim tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa veya her kim bir başkasına bunu yaptırırsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini ve dünyanın (bütün) tanrıları onu ve ailesini yeryüzünden yok etsinler."

Buluntu Yeri	: Göründü Köyü
Türü	: Taş blok
Kaynak	: Payne 2006 : 3.2.9.
Yazıt	: “ Efendi tanrı Haldi'ye, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua ... bu kapıyı yaptırdılar.” (2X)

Buluntu Yeri	: Kelişin
Türü	: Stel, bir yüzü Assurca, diğer yüzü Urartucadır.
Kaynak	: Payne 2006 : 3.2.10.
Yazıt	: “ Büyük kral ³⁷² , güçlü kral, Şurili ülkesinin kralı, Biainili ³⁷³ ülkesinin kralı ve Tuşpa şehrinin kahramanı olan Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua, Ardini ³⁷⁴ şehrine, tanrı Haldi'nin huzuruna geldikleri zaman, bir tapınak ³⁷⁵ yaptırdılar ve tanrı Haldi'ye bir stel diktirdiler. Tapınağın önünde Sarduri oğlu İşpuini kusursuz mızraklar sundu ³⁷⁶ , çok kaliteli büyükbaş hayvan(?) sundu, bakır ... lar sundu,

³⁷² ‘Büyük Kral’ ifadesi yalnızca Assurca metinde geçmektedir.

³⁷³ Assurca metinde Nairi olarak okunur.

³⁷⁴ Assurca’da Musasir olarak bilinir.

³⁷⁵ Assurca metinde ‘ev’ olarak okunur.

³⁷⁶ Veya ‘bir silah deposu kurdu’

bakır kaplar sundu, ... sundu ve tekrardan birçok büyükbaş hayvan sundu. (Bunları) Haldi kapısına koydu ve hayatımızın sevinci olan efendi tanrı Haldi'ye verdi. 1112 büyükbaş hayvan, 9120³⁷⁷ gönüllü(?) (getirilen) dişi keçi ve kuzu ve 12480 büyük dişi keçiyi, kurban etti. Sarduri oğlu İşpuini, büyük kral³⁷⁸, güçlü kral, Şurili ülkesinin kralı, Biainili³⁷⁹ ülkesinin kralı ve Tuşpa Şehrinin kahramanı, tanrı Haldi huzuruna, Ardini şehrine geldiği zaman, tanrı Haldi'nin kuvvetiyle bu tarla ... Bunlar haldi kapısı önünde yola kondu. Ardini şehrinin Haldi kapısına sığır gönüllü(?) getirsinler. Bir şeyler satın aldıkları zaman, tanrı Haldi huzuruna, Ardini Şehri'ne geldikleri zaman, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua, tanrı Haldi'ye büyükbaş hayvan, kurban olarak sundular ve dediler ki: Her kim Haldi kapısından büyükbaş hayvan götürürse³⁸⁰, o kişi kendi mahvını hiçe sayar. Her kim başka birininkini götürmeye kalkarsa ... (çalmış olanı) koparacak ... Eğer bir kimse Ardini şehrinde bulunursa ve biri başkasının büyükbaş hayvanı Haldi kapısından götürmeye kalktığını duyarsa (ve bunu saklarsa), tanrı Haldi, soyunu dünya üzerinden yok etsin. Her kim bu steli bu yerden sökerse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa ve 'Gel, tahrip et' derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini ve Ardini şehrinin (bütün) tanrıları, soyunu yeryüzünden yok etsinler."

SARDURİ OĞLU İŞPUİNİ, İŞPUİNİ OĞLU MENUA VE MENUA OĞLU İNİŞPUA YAZITLARI

Buluntu Yeri : Van Kalesi, Tebriz kapı

Türü : Anakaya

Kaynak : Payne 2006 : 4.1.1

Yazıt : “ Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini der ki: Ben Sarduri oğlu (İşpuini), İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua (ile birlikte) tanrı Haldi'nin susi'sini yaptırdık ve kusursuz bir şekilde Haldi kapısını ... Tuşpa şehrinin önünde ...

³⁷⁷ Urartuca metince 9020 sayısı verilir.

³⁷⁸ 'Büyük Kral' ifadesi yalnızca Assurca metinde geçer.

³⁷⁹ Assurca metinde 'Nairi' okunur.

³⁸⁰ UKN: no.19 not 82: Melikişvili'ye göre 'tapınaktan çalarsa' anlamına gelir.

yaptırdık. Tanrı Haldi adına, Haldi kapısı adına kurban olsunlar diye büyükbaş ve küçükbaş hayvan (getirdik). Yaşam ve büyüklük Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua'nın olsun.” (3X)

Buluntu Yeri : Patnos
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 4.1.2
Yazıt : “ Tanrı Haldi'nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua tanrı Ua'nın susi'sini kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi adına, tanrı Ua adına ve Ua kapısı adına, yaşam, sevinç ve büyüklük, Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua'nın olsun. Yeni bir yapı(?) olduğu zaman, tanrı Haldi'ye bir boğa, tanrı Ua'ya bir boğa, Ua kapısına bir koyun ... kurban edilsinler ...Tanrı Haldi'nin(?) mızrağına ...”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Haldi tapınağı
Türü : Tunç Halka
Kaynak : Payne 2006 : 4.2.1
Yazıt : “Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua, Amuşa şehrinin ülkesini ele geçirdikleri zaman, efendi tanrı Haldi'ye sundular.”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Haldi tapınağı
Türü : Tunç Halka
Kaynak : Payne 2006 : 4.2.2 – 4.2.4
Yazıt : “ Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua, Amuşa şehrinin ülkesini ele geçirdikleri zaman, efendi tanrı Haldi'ye sundular.”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Haldi tapınağı
Türü : Tunç Halka

Kaynak : Payne 2006 : 4.2.5

Yazıt : “ ... *Amuša şehri'nin ülkesini ... zaman, ...Amuša şehri'nin ülkesini ... Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnışpua ... efendi tanrı Haldi'ye ...*”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Haldi tapınağı

Türü : Tunç Halka

Kaynak : Payne 2006 : 4.2.6

Yazıt : “ ... *Minua ...*”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Haldi tapınağı

Türü : Tunç Halka

Kaynak : Payne 2006 : 4.2.7

Yazıt : “ ... *İşpuini ... efendi tanrı Haldi'ye ...*”

İŞPUİNİ OĞLU MENUA VE MENUA OĞLU İNUŞPUA YAZITLARI

Buluntu Yeri : Eski Van Şehri, Kurşunlu Camii

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 6.1.1

Yazıt : “*İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi'ye diktirdi. Tanrı Haldi tarafından, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnışpua'ya yaşam, sevinç ve büyüklük verilsin. İşpuini oğlu Minua bu steli efendi tanrı Haldi'ye diktirdi.*”

Buluntu Yeri : Eski Van Şehri, Kurşunlu Camii

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 6.1.2

Yazıt : “ İŖpuini oğlu Menua bu steli tanrı Hatuini’ye diktirdi. Tanrı Hatuini tarafından, İŖpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnuŖpua’ya yaŖam, sevinç ve büyüklük verilsin.”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 6.1.3

Yazıt : “ İŖpuini oğlu Minua bu steli tanrı Ŗivini’ye diktirdi. Tanrı Ŗivini tarafından, İŖpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnuŖpua’ya yaŖam, sevinç ve büyüklük verilsin.”

MENUA OĞLU İNUŖPUA’NIN YAZITLARI

Buluntu Yeri : Dizgin Kale

Türü : Tunç Obje

Kaynak : Payne 2006 : 7.1.1

Yazıt : “ İnuŖpua’nın deposuna ait.”

Buluntu Yeri : Doğu Anadolu (Les Arcs, Ebnöther Koleksiyonu)

Türü : Tunç disk, Hiyeroglifli, At koŖum takımına ait

Kaynak : Payne 2006 : 7.1.2

Yazıt : “ İnuŖpua’nın deposuna ait.”

Buluntu Yeri : Doğu Anadolu (Les Arcs, Ebnöther Koleksiyonu)

Türü : Tunç disk, , At koŖum takımına ait

Kaynak : Payne 2006 : 7.1.3

Yazıt : “ İnuŖpua’nın deposuna ait.”

İŞPUİNİ OĞLU MENUA YAZITLARI

Buluntu Yeri : Eski Van Şehri, Surp Pogos Kilisesi

Türü : Üzerinde yuvarlak bir oyuk bulunan bazalt stel.

Kaynak : Payne 2006 : 5.1.1

Yazıt : (Üst Yüzü) *“Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı ve ... ele geçirdi. Tanrı Haldi’in mızrağı güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki: ... Babanahi Ülkesi’ni yaktım. Aynı yıl Qalibilia Şehri’ni, ... dere(?), Ususua Ülkesi’nin Arpuia Şehri’ni Hulmeru Şehri’ni Tusurehi boyu Marma bölgesinden, Eruni Şehri’ni Qirpununi Şehri’ni ve Ulkiba Ülkesi’ni ele geçirdim yaktım. Dirgu Ülkesi’ni İsala Şehri’ni ele geçirdim, ülkesini yaktım ... kadar yolculuk(?) yaptım. Quemenu Bölgesi’nden Asuri Ülkesi’ne kadar ... 155 insan (bu) yılın (esir sayısı)dır. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. Onlardan erkekleri orduya aldım.”*

(Sağ Yüzü)

“Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Mana Ülkesi’ne karşı sefere çıktığım zaman, (bu) ülkeyi yakıp yıktım. Aynı yıl, orduyu çağırdım ve sefere çıktım. Surislini Şehri’nin ülkesini ve Tarhigana Şehri’ni ele geçirdiler. ... Sada’alehi boyu; ... Hati Ülkesi tarafındaki Mele Irmağı’nın kıyısındaki ... Alzi Ülkesi’nin ... bölgesinden, 2.113 insan bu yılın (esir sayısı)dır. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. Onlardan erkek olanları orduya aldım.”

Buluntu Yeri : Taştepe (British Museum)

Türü : Anakayadan koparılmış iki büyük parça üzerindedir.

Kaynak : Payne 2006: 5.1.2

Yazıt : *“Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi yaptırdı. Meşta Şehri’ni ele geçirdi ve oradan Mana Ülkesi’ni de ele geçirdi. Orada canlı erkek bıraktı (?). Piyade ve süvari bıraktı(?). Tanrı Haldi önden gitti.*

Menua der ki: Mana Ülkesi'ni ele geçirdim ve orada tanrı Haldi'nin namına bir yazıt diktirdim. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Menua, güçlü kral, büyük kral ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler..."

Buluntu Yeri : Solagert Kalesi (Berlin Pergamon Museum)

Türü : İri bazalt kaya

Kaynak : Payne 2006: 5.1.3

Yazıt : “Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Erikuahi Ülkesi’ni ele geçirdi ve Luhiuni Şehri’ni ele geçirdi. (Onları) Minua’nın önünde boyun eğdirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti.

Menua der ki: (Tanrı Haldi) Erikuahi Ülkesi’ne geldi. Tanrı Haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği krali şehir Luhiuni’yi İşpuini oğlu Menua’ya verdi. Luhiuni Şehri’ni ele geçirdim. Luhiuni Şehri’ni haraç (ödemesi koşulu) ile bağışladım.

Minua der ki: her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa (veya) her kim değişik bir şey, yani “Ben Luhiuni Şehri’ni ele geçirdim” derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler.”

Buluntu Yeri : Körzüt

Türü : 6 adet bazalt blok

Kaynak : Payne 2006: 5.1.4

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua der ki: Haldi kapısının temellerini açtığım zaman tanrı Haldi’nin huzuruna çıktım ve tanrı Haldi’ye yalvardım. O, Irekua oymağının ülkesine vardı. Irekua oymağına karşı sefere çıktım, Irekua oymağı ülkesinin Luhiuni şehri’ni ele geçirdim ve Etiuni Ülkesi’ni yok ettim.

İşpuini oğlu Menua der ki: Tanrı haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği Irekua oymağının krali şehri Luhiuni'yi İşpuini oğlu Menua'ya verdi ve o, Luhiuni Şehri'ni ele geçirdi. (Menua,) o yıl 50.000,m X bin X yüz X on X kadın ve erkek haraç (olarak ödemesi koşulu) ile Etiuni Ülkesi'ni bıraktı. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. 1.733 at, 7.616 büyükbaş hayvan ve 15.320 küçükbaş hayvan: kral düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların, ülkeyi terk ettikleri zaman aldıkları, ayırdır.

Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Tuşpa Şehri'nin haremine(?) bu kadar çok kadın götürebilen bir kral varsa, gerçekten (o kral) İşpuini oğlu Menua'dır. Luhiuni Şehri'nden ... kadınlar ... Diruii Ülkesi'nin Aelia Şehri Aelia Şehri ... Siad Ülkesi'nin Altuquia Şehri ... Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır."

Buluntu Yeri : Körzüt

Türü : 5 adet bazalt blok

Kaynak : Payne 2006: 5.1.5

Yazıt : *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua der ki: Haldi kapısının temellerini ... yaptırdığım zaman tanrı Haldi'nin huzuruna çıktım ve tanrı Haldi'ye yalvardım. ... Irekua oymağına karşı sefere çıktım, Irekua oymağı ülkesinin Luhiuni şehri'ni ele geçirdim ve Etiuni Ülkesi'ni yok ettim.*

İşpuini oğlu Menua der ki: Tanrı haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği ... krali şehir Luhiuni'yi İşpuini oğlu Menua'ya verdi ... haraç (ödemesi koşulu) ile Etiuni Ülkesi'ni bıraktı. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. 1.733 ... büyükbaş hayvan, kral düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların ...

... İşpuini oğlu Menua der ki: Tuşpa Şehri'nin haremine(?) ... götürebilen bir kral varsa, gerçekten (o kral) İşpuini oğlu Menua'dır. Luhiuni Şehri'nden ... kadınlar ... Diruii Ülkesi'nin Aelia Şehri ... Aelia Şehri ... Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, ..."

Buluntu Yeri : Körzüt

Türü : 3 adet blok üzerindedir.

Kaynak : Payne 2006: 5.1.6

Yazıt : “... Haldi kapısının temellerini açtığım ve Haldi kapısını yaptırdığım zaman ... yalvardım. ... geldi ... Irekua oymağının ülkesinin Luhiuni şehri’ni ele geçirdim ve Etiuni Ülkesi’ni yok ettim.

İşpuini oğlu Menua der ki: Tanrı haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği ... krali şehir Luhiuni’yi ... İşpuini oğlu Menua’ya verdi ... O, Luhiuni Şehrini ele geçirdi. Etiuni Ülkesini, haraç ... deve, 7616 büyükbaş hayvan, kral düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların ... götürebilen bir kral varsa, gerçekten (o kral) İşpuini oğlu Menua’dır. Luhiuni Şehri’nden ... Aelia Şehri ... Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua güçlü kral, büyük kral ...”

Buluntu Yeri : Yazılıtaş

Türü : Anakaya

Kaynak : Payne 2006: 5.1.7

Yazıt : “Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla güçlü bir ülke olan Diauehi’ye karşı sefere çıktı (ve ülkeyi) dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti.

Menua derki: Diauehi Ülkedi’ni ele geçirdim ve Krali şehir Şaşuli’yu, savaşta ele geçirdim. Ülkeyi yıktım, kaleleri (yerle bir ettim). Sasetin Ülkesi’ne ve Zua Şehri’ne kadar ulaştım. Utuha Şehri’ni ... Menua der ki: Diauehi’nin Kralı Utupursini önüme çıktı, ayaklar(ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet(?) gösterdim(?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı(?).

Menua der ki: ... Oradan iki kral, (yani) Baltulhi boyunun ülkesininki ve Haldiriu Şehri’nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim.

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim br başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, (yani) “Ben yaptım” söylerde, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler...”

Buluntu yeri : Süngütaş

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006: 5.1.8

Yazıt : “ Menua der ki: Sasilu Şehri’ni ele geçirdim. Bu steli, bana efendi olan tanrı Haldi’ye diktirdim. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim saklarsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler....”

Buluntu Yeri : Palu Kalesi

Türü : Anakaya

Kaynak : Payne 2006: 5.1.9

Yazıt : “Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Şebeteria Şehri’nin ülkesini ele geçirdi, Huzana Şehri’nin ülkesini ele geçirdi ve Supa Şehri’ni de ele geçirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua sefere çıktı, Şebeteria Şehri’nin ülkesini ele geçirdi ve Supa Bölgesi’ni de ele geçirdi. Hati Ülkesi’ne dek ulaştı.

Tanrı Haldi’ye bu steli diktirdi. Şebeteria Şehri’nde tanrı Haldi’ye bir tapınak(?) yaptırdı. Şebeteria Şehri’nde ... Melitia Şehri kralının hayatrını, haraç (ödemesi koşulu) ile bağışladı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi Kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, tanrı Haldi tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler....”

Buluntu Yeri : Alazlı

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006: 5.1.10

Yazıt : (Parça A) “... Alau[] ... Urmeuhi Ülkesi’ne karşı ... Alau[] ... onları kovaladım ...öldürdüm ... Ursa[] Şehri’ni ... ülkeyi ele geçirdim Urmeuhi Ülkesi’ne karşı Kopardım ... ülkeden ... gittim.

(Parça B sağ yüz)

... 400 şehir... öldürdüm ... yaktırdım ... kaleleri .. Qulmeri Şehri .. kale yaptırdım ...
boyun eğdirdim ... yerine koydum ... ülke ... hayatını bağışladım.

(Parça C sağ yüz)

....kopardım ...

(Parça B arka yüz)

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir
başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, yani “Ben yaptım” derse,
yoksun etsinler, tanrı Haldi, tanrı Teişeba,

(Parça C arka yüz)

Tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından...”

Buluntu Yeri : Muş (Tiblisi Müzesi)

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006: 5.1.11

Yazıt : (Ön yüz) “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua sefere
çıktı. Tanrı Haldi önden gitti.

Minua der ki: ...

(Sağ yüz)

...haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Bir stel diktirdim. Qulmeri Şehri’ni
...dört ülkeyi, oradan ...

(Arka yüz)

... Atau Şehri. Urme Ülkesi’ne karşı sefere çıktım ve Urme Ülkesi’ni ele geçirdim. Bu
steli diktirdim. Arhi Ülkesi üzerine...

(Sol yüz)

... Tanrı haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu ve aile(si)ni güneş
ışığından yoksun etsinler.

Buluntu Yeri : Patnos Aznavurtepe

Türü : İki bazalt blok

Kaynak : Payne 20006: 5.1.12

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bir Haldi kapısı yaptırdı ve Aludiri Şehri’nde kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua, tanrı Haldi’nin buyruğu üzerine babasının tahtına oturduğu zaman, Saturi Ülkesi ayklandı. Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Huradinaku Şehri’ni aldı, Gidimaru Şehri’ni aldı ve Saturi Ülkesi’ni de aldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı, Huradikanu Şehri’ni ve Gidamaru Şehri’ni ele geçirdi. Satiru Ülkesi’ni ve Tarzu’anana Şehri’ni aldı. Bustu Ülkesi’ne ve Malmali Ülkesi’ne doğru ilerledi. Daha önce hiçbir kral Huradinaku Şehri’ni ele geçirememişti, hiç kimse onu yağma edememişti. Tanrı Haldi onu İşpuini oğlu Menua’ya verdi. O, Huradinaku Şehri’ni ele geçirdi ve yerle bir etti.

Aynı yıl Alzi Ülkesi’nde ayaklanma oldu. Tanrı Haldi sefere çıktı. İşpuini oğlu Menua için Qutume Şehri’ni yerle bir etti, Alzi Ülkesi’ni ele geçirdi.

Qutume Şehri’nde bir kale yaptırdı. Tanrı Haldi ... tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) dünyanın tanrıları ... Ekilecek tarlalar ... bağlar ... Surili ülkesinde ... Menua’nın ...”

Buluntu Yeri : Patnos Aznavurtepe

Türü : Bazalt Blok

Kaynak : Payne 2006: 5.1.13

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bir Haldi kapısı yaptırdı ve Aludiri Şehri’nde kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua, tanrı Haldi’nin buyruğu üzerine babasının tahtına oturduğu zaman, Saturi Ülkesi ayklandı. Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Huradinaku Şehri’ni aldı, Gidimaru Şehri’ni aldı ve Saturi Ülkesi’ni de aldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı, Huradikanu Şehri’ni ve Gidamaru Şehri’ni ele geçirdi. Satiru Ülkesi’ni ve Tarzu’anana Şehri’ni aldı. Bustu Ülkesi’ne ve Malmali Ülkesi’ne doğru ilerledi. Daha önce hiçbir kral Huradinaku Şehri’ni ele geçirememişti, hiç kimse onu yağma edememişti. Tanrı Haldi onu İşpuini oğlu Minua’ya verdi. O, Huradinaku Şehri’ni ele geçirdi ve yerle bir etti.

Aynı yıl Alzi Ülkesi'nde ayaklanma oldu. Tanrı Haldi sefere çıktı. İşpuini oğlu Menua için Qutume Şehri'ni yerle bir etti, Alzi Ülkesi'ni ele geçirdi.

Qutume Şehri'nde bir kale yaptırdı. Tanrı Haldi ... tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) dünyanın tanrıları ... Ekilecek tarlalar ... bağlar ... Surili ülkesinde ... Menua'nın ..."

Buluntu Yeri : Parça A:Elazığ Harput; Parça B: Kızılkale(Bağın)

Türü : İki parçalı bazalt stel.

Kaynak : Payne 2006: 5.1.14

Yazıt : (Parça A önyüz) *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi'ye diktirdi. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.*

Menua der ki: Oraya vali (olarak) Titia'yı atadım.

Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli tanrı Haldi'ye diktirdi. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle....

(Parça B)

Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi, 'ye diktirdi.

(Parça A arka yüz)

Oraya Titia'yı vali olarak atadım.

Menua der ki:Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ..."

Buluntu Yeri : Aşağı Kaymaz

Türü : Şamran kanalının sağ kıyısında kaya üzerinde 14 satırlık yazıt.

Kaynak : Payne 2006: 5.2.1

Yazıt : *" Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı 'Menua Kanalı'dır. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, Menua güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.*

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) 'Ben bu kanalı açtım'

derse, Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...”

Buluntu Yeri : Gürpınar Ovası
Türü : Kaya üzerinde 3 satırlık yazıt.
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.2
Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Bakımlı köyü
Türü :Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.3
Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Bakımlı köyü
Türü :Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.4
Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Bakımlı köyü
Türü : Kaya
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.5
Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Kadembastı
Türü :Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.6

Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Kadembastı

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.7

Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Kadembastı

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.8

Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.’*”

Buluntu Yeri : Kadembastı

Türü : Şamran kanalının sağ kıyısında kaya üzerinde yer alır.

Kaynak : Payne 2006: 5.2.9

Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua Kanalı’dır. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, Menua güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.*

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) ‘Ben bu kanalı açtım’ derse, Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...”

Buluntu Yeri : Kadembastı

Türü : Kireçtaşı Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.10

Yazıt : “Bu bağ Menua’nın karısı Tariria’nındır. Adı ‘Taririahinili’dir.”

Buluntu Yeri : Kadembastı

Türü :Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.11

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.

Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) ‘Ben bu kanalı açtım’ derse, Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...”

Buluntu Yeri : Kadembastı

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.12

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.”

Buluntu Yeri : Edremit

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.13

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.”

Buluntu Yeri : Edremit

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.2.14

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua kanalı’dır.”

Buluntu Yeri : Edremit
Türü : Kaya Üzerinde.
Kaynak : Payne 2006: 5.2.15
Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı ‘Menua Kanalı’dır. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, Menua güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır. Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) ‘Ben bu kanalı açtım’ derse, Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...*”

Buluntu Yeri : Muradiye
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006: 5.2.16
Yazıt : “ *... Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, Menua güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır. Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) ‘Ben bu kanalı açtım’ derse, Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...*”

Buluntu Yeri : Tırmıklı Kilisesi
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.17
Yazıt : “ *Tanrı Haldi’nin kudretiyle, efendi Tanrı Haldi’ye, İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.*

Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı ülkede açtı. Onu Ali Şehri'nin yöresinden, Querainili Pınarı'ndan Dainala adlı ırmağa kadar götürdü. ... Menua hem bu kanalı açtı, hem de bir şehir yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Adalak
Türü : Anakaya
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.18
Yazıt : “ *Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu kanalı açtı. Adı 'Menua Kanalı'dır. Menua Vadisi'ne kadar Ulis[] Şehri'ne kadar, ... şehrine kadar götürdü(?) ... Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.”*

Buluntu Yeri : Hotanlı
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.19
Yazıt : “*Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua der ki: (Bu) Kanalı Menizaia Şehri'ne kadar açtım. Adı 'Menua Kanalı'dır. Uqu'a Şehri'ne ve Zuguhe, İrnuni ve Abasi şehirlerine çok faydalı oldu.”*

Buluntu Yeri : Koçaklar
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.20
Yazıt : (Ön Yüz) “*... Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, Minua güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.*

(Arka Yüz)

Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) 'Ben bu kanalı açtım' derse, Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...”

Buluntu Yeri : Akdamar Adası
Türü : İyi biçimlendirilmiş yuvarlak bir taş üstündedir. Bu taş bir stelden biçimlendirilmiş olmalıdır.
Kaynak : Payne 22006 : 5.2.21
Yazıt : (Sağ Yüzü) “*Efendi tanrı Haldi’ye İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua ...*
(Arka Yüz)
...Ahiu Şehri’nin önünde ... Erinu Ülkesi’ne, Menuahinili Şehri’ne; Muna Irmağı’na kadar götürdüm. Aidu Ülkesi’nin bölgesi boyunca(?) kanal açtım. Uisi Şehri’nin bölgesi boyunca(?) kanal açtım.
Menua der ki”

Buluntu Yeri : Karahan
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.2.22
Yazıt : (Ön Yüz) “*Tanrı Haldi’ nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye adadı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral ve Biainili Ülkesi’nin kralıdır.*
(Arka Yüz)
Bu kanalı açtım. Bu şehri surlarla çevirttim ve ‘Menuahinili’ adını verdim. Orada hiçbir şey yapılmamıştı. Ahali’yi sürüp getirdim ve oraya yerleştirdim.
Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa”

Buluntu Yeri : Uluşar
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.1

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Delibaba

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.2

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Hasankale

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.3

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Pirabat

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.4

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Pirabat

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.5

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Kevenli

Türü : Bazalt Blok, Yazıtın ilk üç satırı Assurca, son üç satır Urartuca

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.6

Yazıt : (Assurca) “Efendi tanrı Haldi’ye İşpuini oğlu Menua, tanrı Haldi’nin kulesini yaptırdı. Ura Ülkesi karşısındaki Arsuniu Şehri’nde bir Haldi kapısını ... yaptırdı.
(Urartuca)

Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından İşpuini oğlu Menua’ya yaşam bağışlansın. İşpuini oğlu Menua’nın görkemi ve kudreti olsun.”

Buluntu Yeri : Kevenli

Türü : Sütun Kaidesi parçası

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.7

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua kusursuz bir şekilde bir tulumini ve bir kale yaptırdı. (Onu) ıssız olan bir yerde kurdurdu.”

Buluntu Yeri : Patnos Aznavurtepe

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.8

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle Menua, Aludiri Şehri’nde kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, Aludiri Şehri’nde bir Haldi kapısı yaptırdı ve bir kale kusursuz bir şekilde yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Patnos Aznavurtepe

Türü : Bazalt Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.9

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Köşk

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.10

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu yazıtı efendi tanrı Haldi’ye diktirdi. Haldi kapısı yaptırdığı zaman (ayrıca) kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı (ve ona) ‘Haldi Şehri’ adını verdi. Bu bağı kurdu ve bahçeler kurdu, adı ‘Menua Bağı’dır. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.

Menua der ki: Bağ ... olduğu zaman tanrı Haldi’ye 1 boğa ve 3 koyun kurban olarak sunulsun ve hem Haldi kapısında hem de yazıtın önünde şarap sunulsun(?). yeni bir bağ kurulduğu zaman, Haldi kapısı önünde bir tören tanrıça ‘Arubani için, bir tören tanrı Haldi için düzenlensin.”

Buluntu Yeri : Köşk

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.11

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu binayı efendi tanrı Haldi’ye yaptırdı. Ayrıca bir kale yaptırdı ve (ona) ‘Haldi Şehri’ adını verdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, Menua güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Solagert Kalesi

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.12

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle Menua’nın İrkua Ülkesi’ni [Jtığ zaman, Menua bu yeri yaptırdı. Kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı ve bir kale yaptırdı.

Menua der ki: ... yaptırdım. ... kurdum.”

Buluntu Yeri : Başbulak Kalesi

Türü : Taş Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.13

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua kusursuz bir şekilde bu binayı yaptırdı ve kusursuz bir şekilde efendi tanrı Haldi’ye bir kale yaptırdı. (Oraya) ‘Menuahinili’ adını verdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Karagündüz

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.14

Yazıt : (Ön Yüz) “İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye diktirdi. Ayrıca bir Haldi kapısı yaptırdı ve kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Surili Ülkesi’nin kralı, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.

İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye diktirdi ve kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. ‘Menuahinili’ adını verdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.

(Arka Yüz)

Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına yaptırırsa, tanrı Haldi, onu güneş ışığından yoksun etsin...”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Kalesi

Türü : Kalker Blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.3.15
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, efendi tanrı Haldi’ye bir susi yaptırdı ve bir kale kusursuz bir şekilde yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Kalesi
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.16
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu susi’yi efendi tanrı Haldi’ye yaptırdı ve kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Kalesi
Türü : Kalker Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.17
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu susi’yi efendi tanrı Haldi’ye yaptırdı ve bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Kalesi
Türü : Kalker Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.18
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu barzudibidu’yu yaptırdı. ... kale ... barzudibidu ... Menua.*”

Buluntu Yeri : Malazgirt
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.19
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu susi’yi efendi tanrı Haldi’ye yaptırdı ve kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Surili Ülkesi’nin kralı, Biainili Ülkesi’nin kralı, krallar kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.*”

Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua Bu susi'yi ehfendi tanrı Haldi'ye yaptırdı."

Buluntu Yeri : Sarmaç
Türü : Bazalt Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.20
Yazıt : *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu susi'yi efendi tanrı Haldi'ye yaptırdı, bir Haldi kapısı yaptırdı ve bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı."*

Buluntu Yeri : Bostankaya
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.21
Yazıt : *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu sıvı deposunu yaptırdı. İçi 900 aqarqi hacmindedir. Kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. Güçlü kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır."*

Buluntu Yeri : Uşniye
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.22
Yazıt : *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu barzudibidu'yu yaptırdı. Adı 'Menua Barzudibidu'su'dur. Kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır."*

Buluntu Yeri : Bakraçlı
Türü : Bazalt Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.23
Yazıt : *"İşpuini oğlu Menua, bu şehri yaptırdı ve bu steli diktirdi. İşpuini oğlu Menua, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır."*

Buluntu Yeri : Sarmaç
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.24
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Hasbey’den Akdamar Adası’ndaki manastıra götürülmüştür.
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.25
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Hasbey’den Akdamar Adası’ndaki manastıra götürülmüştür.
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.26
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı yaptırdı. Musuni Şehri ...*”

Buluntu Yeri : İki blok Bostaniçi Köyü’nde, biri ise Karmirvor-Vank’ta bulunmaktadır.
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.27
Yazıt : “*Soldan sağdan (gelen) her kim şölen (yemeğini) yiyecekse, ayrı koysun ve sunsun ve geri kalanı Haldi kapısında yesin! ...*”

Buluntu Yeri : Bostaniçi

Türü : Taş Blok
Kaynak : 5.3.28
Yazıt : (Haldi kapılarına kurban sunulması ve Haldi kapılarından krala yaşam verilmesi ile ilgilidir.)

Buluntu Yeri : Kevenli
Türü : Üçgen bir taşın üstündedir.
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.29
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle Menua, bir Haldi kapısı yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Kevenli
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.30
Yazıt : “*Soldan sağdan (gelen) her kim şölen (yemeğini) yiyecekse, ayrı koysun ve sunsun ve geri kalanı Haldi kapısında yesin! ...*”

Buluntu Yeri : Kevenli
Türü : Bazalt Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.3.31
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, bir Haldi kapısı yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Van Kalesi’nin kuzey tarafında, bir kaya odasının giriş kısmında
Türü : Anakayaya oyulmuş bir pano
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.1
Yazıt : “*İşpuini oğlu Menua bu yeri sirsini olarak yaptırdı. Menua der ki ...*

Menua der ki: Her kim (kurbanlık) boğaları oradan sürerse, her kim bir yere kaldırırsa, her kim büyükbaş hayvanları(?) oradan çalarsa, her kim bu yazıta karşı bir suç işlerse

veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini onu güneş ışığından yoksun etsinler...”

Buluntu Yeri : Van Kalesi
Türü : İç kale duvarında bulunan bir taş
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.2
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu yeri sirsini olarak yaptırdı. Menua der ki: ...”

Buluntu Yeri : Van
Türü : Sütun Kaidesi parçası
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.3
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Kalesi
Türü : Taş Levha
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.4
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı...”

Buluntu Yeri : Beşçatak
Türü : Kumtaşı sütun kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.5
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Van
Türü : Sütun kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.6

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Patnos Ziyarettepe

Türü : Bazalt sütun kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 5.4.7

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Patnos Ziyarettepe

Türü : Bazalt sütun kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 5.4.8

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Patnos Ziyarettepe

Türü : Bazalt sütun kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 5.4.9

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu binayı yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Bakraçlı

Türü : Sütun Kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 5.4.10

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu asihuse’yi yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Van

Türü : Sütun Kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 5.4.11

Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu asihuse’yi yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Dilkaya

Türü : Sütun Kaidesi

Kaynak : Payne 2006 : 5.4.11
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu asihuse’yi yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Dilkaya
Türü : Sütun Kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.12
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu asihuse’yi yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Van kalesi’nin kuzeybatı ucunda, Sardur Burcu’nun yanındadır.
Türü : Anakayaya oyulmuş pano
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.13
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu tahl deposunu yaptırdı. Orada 23.100 kapi (ölçüsü vardır).”

Buluntu Yeri : Değirmen
Türü : Sütun Kaidesi
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.14
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu barzudibidu’yu yaptırdı. Adı ‘ Menua Barzudibidu’su’ dur.”

Buluntu Yeri : Sarmaç
Türü : Bazalt Bloğun üç yan yüzü ve üst yüzündedir.
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.15
Yazıt : (Yan Yüzleri) “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu barzudibidu’yu yaptırdı. Adı ‘ Menua Barzudibidu’su’ dur. Tanrı Haldi güçlü, bütün tanrılardan (daha) güçlüdür. Tanrı Haldi tarafından savaşçı(lar)a bağışlandığı(?) güç, Menua’ya da bağışlanan(?)

(Üst Yüz)

Her kim (bu yazıtı) tahrip ederse, her kim ... her kim yerinden sökerse veya her kim saklarsa, tanrı Haldi onu güneş ışığından yoksun etsin.”

Buluntu Yeri : Bakraçlı
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.16
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu barzudibidu’yu yaptırdı. Adı ‘Menua Barzudibidu’su’ dur. (Orası) Menua’nın konutudur.*”

Buluntu Yeri : Van Kalesi
Türü : Anakayada birbirine benzer üç yazıttır.
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.17, 5.4.18, 5.4.19
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu tarmanili’yi yaptırdı. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır. İşpuini oğlu Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, (yani) ‘Ben yaptım’ derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu güneş ışığından yoksun etsinler ...*”

Buluntu Yeri : Ain-e Rum
Türü : Anakayaya oyulmuş nişin sol ve sağ duvarında bir kere, arka duvarında iki kere tekrarlanmıştır.
Kaynak : Payne 2006 : 5.4.20
Yazıt : “*Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, büyük kral, güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır. Menua bu tarmanili’yi yaptırdı.*”

Buluntu Yeri : Karahan
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.1

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye adadı. İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.

Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua efendi tanrı Haldi’ye ...”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 5.5.2

Yazıt : “Menua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey yaparsa, yani ‘Ben yaptım’ derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler. Bundan böyle, ne burada, ne de başka yerde (yani) her nereye götürülürse, barış içinde yaşamasın.”

Buluntu Yeri : Van

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 5.5.3

Yazıt : “ Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Bakraçlı

Türü : Bazalt Stelin üst parçası üstündedir.

Kaynak : Payne 2006 : 5.5.4

Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye diktirdi. İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Bakraçlı

Türü : Stel

Kaynak : Payne 2006 : 5.5.5
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, efendi tanrı Haldi’ye ...”

Buluntu Yeri : Bakraçlı
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.6
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu steli tanrı Teişeba’ya diktirdi. İşpuini oğlu Menua, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Tırmıklı
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.7
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua bu steli tanrı Elipure’ye diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Kızılkaya
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.8
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye diktirdi. İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Methsopay Vank
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.9
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu steli tanrı Haldi ve tanrı Quera’ya diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Karahan
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.10
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu steli efendi tanrı Haldi’ye diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Eski Van Şehri
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.11
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Karagündüz
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.12
Yazıt : “Menua der ki: Her kim bu steli tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey (yani) ‘Ben yaptım’ derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar, onu ve ailesini güneş ışığından yoksun etsinler.”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Kalesi
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.13
Yazıt : “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır.”

Buluntu Yeri : Karahan
Türü : Stel parçası
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.14
Yazıt : “... İşpuini oğlu Menua ...”

Buluntu Yeri : Malazgirt
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.15
Yazıt : (Ön Yüz) “Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Menua, güçlü kral, büyük kral ...
(Arka Yüz)
...(her kim) sökerse ... her kim bir başkasına .. her kim değişik bir şey ...”

Buluntu Yeri : Bostaniçi
Türü : Stel
Kaynak : Payne 2006 : 5.5.16
Yazıt : (Ön yüz) “Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Bu yerden Menua’nın bindiği Arsibini adlı at 22 1-U sıçradı.
(Arka yüz)
Menua der ki: Her kim bu steli yerinden sökerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini onu, ailesini ve soyunu güneş ışığından yoksun etsinler.”

Buluntu Yeri : Van Kalesi
Türü : 15 kumtaşı blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.6.1 - 5.6.15
Yazıt : (Çevirileri yapılamaz durumdadır.)

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Tapınak Alanı
Türü : Taş Blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.6.16

Yazıt : “ ... kusursuz bir şekilde yaptırdı. ”

Buluntu Yeri : Değirmendüzü (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Türü : Stel yuvası olan kare biçimli taş altlığın üzerindedir.

Kaynak : Payne 2006 : 5.6.17

Yazıt : “*Minua der ki: Her kim bu steli tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa*”

Buluntu Yeri : Karahan

Türü : Taş blok.

Kaynak : Payne 2006 : 5.6.18

Yazıt : “*Minua ... der ki: ... kurdum*”

Buluntu Yeri : Eski Van Şehri

Türü : Taş parçası üzerindedir.

Kaynak : Payne 2006 : 5.6.19

Yazıt : “*Minua ... kral ...*”

Buluntu Yeri : Elmalık (Zivistan)

Türü : Taş blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.6.20

Yazıt : “*Minua ... olsun ...*”

Buluntu Yeri : Dağönü

Türü : Taş blok

Kaynak : Payne 2006 : 5.6.21

Yazıt : “*İşpuini oğlu Minua der ki: ... diktirdiğim steldir ki ...*”

Buluntu Yeri : Yukarı Anzaf Tapınağı

Türü : Taş blok
Kaynak : Payne 2006 : 5.6.22
Yazıt : “İşpuini oğlu Minua, ... kusursuz bir şekilde efendi tanrı Haldi’ye yaptırdı.”

Buluntu Yeri : Patnos Aznavurtepe
Türü : Tunç Şamdan
Kaynak : Payne 2006 : 5.7.1
Yazıt : “İşpuini oğlu Menua bu şamdanı efendi tanrı Haldi’ye adadı. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Menua, güçlü kral ve Biainili Ülkesi’nin kralıdır.”

Buluntu Yeri : Karmir-Blur
Türü : Tunç Tas
Kaynak : Payne 2006 : 5.7.2 – 5.7.7
Yazıt : “Menua’nın deposuna ait.”

Buluntu Yeri : Doğu Anadolu
Türü : Tunç Tas
Kaynak : Payne 2006 : 5.7.8
Yazıt : “Menua’nın deposuna ait.”

Buluntu Yeri : Doğu Anadolu
Türü : Tunç Tas
Kaynak : Payne 2006 : 5.7.9
Yazıt : “Menua’nın deposuna ait.”

Buluntu Yeri : Van
Türü : Tunç zırh
Kaynak : Payne 2006 : 5.7.10

Yazıt : “*Minua’nın eşyası*”

Buluntu Yeri : Burmageçit

Türü : Tunç miğfer

Kaynak : Payne 2006 : 5.7.13

Yazıt : “*Minua ...*”

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Türü : Koşum takımı parçası yuvarlak obje üzerinde

Kaynak : Payne 2006 : 5.7.18

Yazıt : “*Minua’nın eşyası.*”

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Türü : Tunç at gemi

Kaynak : Payne 2006 : 5.7.20

Yazıt : “*Minua’ya ait.*”

Buluntu Yeri : Patnos

Türü : Tunç at gemi

Kaynak : Payne 2006 : 5.7.22 – 5.7.23

Yazıt : “*Minua’nın eşyası.*”

EK-2

URARTU KURULUŞ DÖNEMİNE İLİŞKİN ASSUR YAZITLARI

Kaynaklar:

Luckenbill 1926 (ARAB I) – Luckenbill 1927 (ARAB II)

Grayson 1972 (ARI I) – Grayson 1976 (ARI II)

Grayson 1991 (AR I) – Grayson 1996 (AR II)

Türkçe çeviriler ‘Sivas 1991’den alınmıştır.

I. ŞALMANESER DÖNEMİ:

ARI. I. No:527

Kol. I.

“ ...O zamanda (tahta) geçiş yılımda(benim rahipliğimin başlangıcında)Uruatri ülkesi bana karşı ayaklandı (benden yabancılaştı ve düşmanlık gösterdi). Tanrı Assur ve yüce tanrılara, efendilerime dua ettim. Askerlerimi topladım (ve) onların yalçın dağlardaki üslerine (onların dağ kalelerine karşı yürüdüm) yürüdüm. Himme, Uatgun, Maşgun, Salua, Halila, Luha, Nilipahri ve Zingun ülkelerini, 8 ülkeyi ve onların savaşan güçlerini fethettim; onların 51 şehrini(41 şehrini) tahrip ettim, yaktım (ve) onların halkını ve mallarını götürdüm.

Kol. II.

“ Uruatri ülkesinin tümüne 3 gün içinde efendim Aşşur’un ayakları dibinde boyun eğdirdim. Onların genç adamlarından seçtiklerimi aldım, onları benim hizmetime girmeleri için seçtim. Onları (fethedilen bölgeleri) sonsuza dek dağların ağır tributunu ödemekle yükümlü kıldım. ”

I. TUKULTİ-NİNURTA DÖNEMİ:

ARI. I. No:689a

“ ...(Tahta) geçiş yılımda Uq(umenu) ’ların ülkesine yürüdüm. Qutu’ların ülkesinin tümünü tufanın yaratmış olduğu harabe tepelerine çevirdim ve onların

ordusunu kum fırtınasının çemberi ile çevreledim. O zamanda onlar kayalık ve dağlık arazide benim orduma karşı birleştiler. Cesur bir şekilde savaş pozisyonu aldılar. Aşşur ve yüce tanrılara efendilerime güvenerek çarpıştım ve onları bozguna uğrattım. Dağların vadilerini ve derelerini onların cesetleri ile doldurdum... (böylece) Qutu'ların geniş ülkesinin efendisi oldum..."

ARI. I. No:690

" İ(lhuria) ülkesi uzak (dağlar), patikaları oldukça güç olan ve arazisi (...) benim ordumun hareketi için ... (...), onlar (sakinler) benim mücadelemın vahşiliğinden korktular ve ayaklarına kapandılar. Onlara tribut ve angarya işlerle yükümlü kıldım.

ARI. I. No:691

" O zamanda Şarnida ülkesine, Me(hru) ülkesine yürüdüm. Aşşur ve yüce tanrıların bana vermiş olduğu Qutu'ların ülkesinin ordusunun yardımı ile Mehru ülkesinin büyük kerestelerini kestim (ve onları) şehrim Aşşur'a getirdim. Benim sevdiğim krali sarayı Mehru ülkesinden getirilen direklerle destekledim."

ARI. I. No.692

" O yıl içinde, barışın hakim olduğu sanılan dönemde benim halkımı alıp götüren Kadmuğu ülkesinin tahkimli beş şehrini, kuvvetli başkentlerini zamanı gelince fethettim. Deprem gibi onların tapınaklarını salladım. Esir (ve) mallar aldım. (ve) onları şehrim Aşşur'a getirdim."

ARI. I. No:693

"... Evvelce babam kainatın kralı Şalmaneser'in saltanatı döneminde ayaklanmış olan ve tribut ödemeyi kesen Subaru'ların tüm ülkesi, Alzu ülkesine kadar Kaşiyari dağının tümü, bir kumanda altında birleşti. Tanrı Aşşur'a ve yüce tanrılara, efendilerime dua ettim ve Kaşiyari dağına çıktım. Subaru'ların ülkesini, Alzu ülkesini ve onlara müttefik olan kralları bir daire içine hapsettim. Purulumzu ülkesinin büyük kült merkezini fethettim. Onları(o yerin sakinlerini) canlı canlı yaktım (ve) onların

ordusundan arta kalanları esir olarak aldım. Alzu ülkesinin kralı Ehli-Teşup'un güçlü dört başkentini (ve) Amadanu ülkesinin altı tahkimli şehrini fethettim. Onlardan esirler (ve) mallar aldım(ve) şehrim Aşşur'a getirdim. Alzu ülkesinin kralı Ehli-Teşup benim haşmetim karşısında dayanamadı ve saray mnsuplarını ve oğullarını alarak ülkesini tamamen terk etti(ve) gizlice Nairi hududuna, bilinmeyen ülkeye gitti. Benim savaşımın şiddetinden korkarak muharebenin ortasında kaçan onların ordusundan arta kalanlar hayatlarını kurtarmak için kayalık dağlara kaçtılar. Onların 180 tahkimli şehrini tahrip ettim, yıktım, yaktım (ve) harabe yığınlarına çevirdim. Alzu, Amadanu, Nihamu, Alaya, Tepurzu ve Purulimzu ülkelerinin topraklarını ülkeme kattım. Onlardan rehineler aldım, onlara ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim, onları angarya işlerle yükümlü kıldım.”

ARI. I. No:694

“ O zamanda Tulsina (ve) Laşgu dağından Aşağı Zab'ın karşı kıyısında, Şaşıla şehri ile Maşhat-şarri şehri arasındaki (bölgeden), Zuguşku (ve) Lallar dağından – Qutu'ların geniş ülkesinin bir bölgesi-Lullumuların ülkesinin tamamı, Paphu'ların ülkesinden Kadmuğu ülkesine kadar (ve) Subaruların tüm ülkesini, Kaşiyari dağının tamamını, Nairi'nin ve Mekan ülkesinin sınırına kadar bu bölgeleri tanrılar bana verdiler. Bütün düşmanlarımı bir idare altında topladım...”

ARI. I. No:701

“ O zamanda, Aşağı Zab'ın karşı kıyısındaki Şaşıla şehri(ve) Maşhat-Şarri şehrinin arasındaki bölge Tulsina ve Laşgu dağından, Zuquşku dağından ve Lallar dağından-geniş Qutu ülkesinin bölgesi, Uqumanu'ların ülkesi ve Ethunia ülkesinden Şarnida'ya, Mehru ülkesine, Paphu'ların ülkesine, Kadmuğu ülkesine, Buşşu ülkesine, Mummu ülkesine ve Kaşiyari dağının tümüne, Alzu ülkesine, Mallanu ülkesine, Nihanu ülkesine, Alaya ülkesine, (Tep)urzu ülkesine ve Pu(rulumzu) ülkesine, geniş Subaru ülkesinin tümüne Nairi'nin ve Mekan ülkesinin sınırına, Fırat'a kadar... bölgesini – bu bölgeleri tanrı Aşşur bana verdi. Bütün düşmanlar(ımı) ben bir idare altına soktum...”

ARI. I. No:710

“ – Boşluk-

(onların/onun) tamamını, kral (...) dehşetli isteği (...) geçilebilir ve dağların zirvesi (...) tanrı Aşşur’un desteği ile o muzafferbir şekilde onları düzenli olarak aştı ve (...) o Aşşur’da Nairi ülkelerinin 40 kralının ve (Yukarı) Denizin kıyısındaki ülkelerin düzenli tributunu kabul etti (...) ; ...”

ARI. I. No:713

“ *Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, Aşşur’un kralı, (dünyanın) dört bölgesinin kralı, bütün insanların güneş(tanrısı), güçlü kral, Karduniaş kralı, Sümer ve Akkad kralı, Yukarı ve Aşağı denizlerin kralı, geniş dağların ve ovaların kralı, Subaruların, Qutu’ların kralı ve bütün Nairi ülkelerinin kralı, tanrıların arzuladığı zaferlere ulaşmasına yardım ettiği ve dehşetli gücü ile dört bölgeye çobanlık eden kral, ben; evrenin kralı, Aşşur’un kralı, Şalmaneser’in oğlu; evrenin kralı (ve) Aşşur’un kralı olmuş Adad-Nirari’nin oğlu:”*

ARI. I. No:714

“*Tahta geçiş yılımda saltanatımın başlangıcında Qutu’ların ülkesini, Uqumanu’ların ülkesini, Elhunیا, Sarnida ve Mehru ülkelerini fethettim. Onların ülkelerinin tributunu ve dağlarının ürününü(zenginliğini) düzenli olarak her yıl şehrim Aşşur’da kabul ettim.”*

ARI. I. No:715

“ *O zamanda Paphu’ların ülkesini, Kadmuğu ülkesini, Buşşu ülkesini, Mumu ülkesini, Alzu ülkesini, Madanu ülkesini, Nihanu ülkesini, Alaya ülkesini, Tepurzu ülkesini, Purulumzu ülkesini, (ve) Subaru’ların geniş ülkesinin tümünü bir daire içine hapsettim(ateşe verdim). Krallara onların yöneticilerine, ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim. Ve (onlara) angarya işler yükledim. Üstün gücümün kudreti ile yollarını hiçbir kralın bilmediği aşılmaz kayalık dağları defalarca aştım. Nairi ülkelerinin 40 kralı (43 kralı) cesurca karşı durup savaş pozisyonu aldılar. Onlarla savaştım (ve)*

onları mağlup ettim. Onların kanlarını dağların vadilerine ve derelerine akıttım. (Kanları ile dağların vadilerini ve dere yataklarını sel gibi doldurdum). (Böylece) ben onların bütün ülkelerinin efendisi oldum ve onları sonsuza dek tribut ve vergi ödemekle yükümlü kıldım.”

ARI I. No:721

“ Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral, Aşşur’un kralı, isyankarların fatihi-bu kişiler ona itaat etmezler ve tanrı Aşşur’a düşmandırlar-Uqumanu ve Paphu’ların ülkesindeki bütün isyankarları mağlup eden, Kadmuğu ülkesini ve Qutu ordusunu-güç dağlık (bölgeleri) –ezen, Subaru’ların ülkesinin askeri güçlerini tamamen dağıtan, Alzu ve Purulumzu ülkelerinin boyun eğmeyenlerinin hepsini çiğneyen, tanrı Aşşur ve yüce tanrıların desteği ile dünyanın dört köşesine yürüyen ve ne güçlü düşmanı ne de rakibi olan meşru kral, yukarıdaki ve aşağıdaki düşman bölgelerini ele geçiren, güçlü kral, savaşçı kral, Nairi ülkelerinin tümünü egemenliği altına alan ve 40 krala (43 kral) onların komutanlarına ayaklarının dibinde boyun eğdiren Azalzi ve Şepardi ülkelerini kendi topraklarına katan, Sümer ve Akkad’ı mağlup eden ve orada sonsuza dek gücünü kuran, Kassit kralı Kastiliaşı ele geçiren; Aşşur kralı Şalmaneser’in oğlu; Aşşur kralı Adad-Nirari’nin oğlu:”

ARI I. No:736

“ Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral, Aşşur’un kralı, efendilerin efendisi, yöneticilerin yöneticisi, prens, herkesin efendisi, isyankarların fatihi-ki onlar ona itaat etmezler ve Aşşur’a düşmandır- Qutu’ların prenslerini, Mehru ülkesine kadar mağlup eden, Subaru’ların ülkesinin ve uzak Nairi ülkelerinin askeri güçlerini Mekan sınırına kadar püskürten savaşçı kral, tanrı Şamaş’ın peşinde dünyanın dört köşesine çobanlık eden ben; evrenin kralı, Aşşur kralı Şalmaneser’in oğlu; evrenin kralı ve Aşşur kralı Adad-Nirari’nin oğlu:”

“ Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral Aşşur’un kralı, efendilerin efendisi, yöneticilerin yöneticisi, prens, herkesin efendisi isyankarların fatihi-ki onlar ona itaat etmezler ve Aşşur’a düşmandır- Qutu’ların prenslerini Mehru ülkesine kadar mağlup eden, Subaru’ların ülkesinin ve uzak Nairi ülkelerinin askeri güçlerini Mekan sınırına

kadar püskürten savaşçı kral, tanrı Şamaş'ın peşinde dünyanın dört köşesine çobanlık eden ben; evrenin kralı, Aşşur'un kralı Şalmaneser'in oğlu; evrenin kralı ve Aşşur'un kralı Adad-Nirari'nin oğlu."

ARI I. No:750

"Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral Assur'un kralı, efendilerin efendisi, yöneticilerin yöneticisi, prens, herkesin efendisi isyankârların fatihi-ki onlar (ona) itaat etmezler (ve) Assur'a düşmandır- Outu'ların prenslerini Mehru ülkesine kadar mağlup eden, Subarulann ülkesinin ve uzak Nairi ülkelerinin askeri güçlerini Mekan sınırına Kadar püskürten savaşçı kral, tanrı Samas'inpeşinde dünyanın dört köşesine çobanlık eden ben; evrenin kralı, Assur'un kralı Salmanassar'ın oğlu; evrenin kralı (ve) Assur'un kralı Adad-Nirari'nin oğlu."

ARI I. No:760

"Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral, Assur'un kralı, isyankârların fatihi-ki onlar ona itaat etmeyen (ve) tanrı Assur'a düşmandır-Uqumanu ve Paphu ülkelerinin boyun eğmeyen isyankârlarını mağlup eden, Kadmuhu ülkesini ve Qutuların ülkesinin ordusunu-güç dağlık bölgeleri-ezen, Subaru'ların ülkesinin askeri güçlerinin tamamını dağıtan, Alzu ve Purulumzu ülkelerinin boyun eğmeyenlerinin tümünü yok eden yüce tanrı Assur ve yüce tanrıların desteği ile dört bölgede yürüyen ne muhalifi ne de rakibi olan meşru kral. Yukarıdaki ve aşağıdaki düşman bölgelerini ele geçiren güçlü kral, savaşçı (kral) tüm Nairi ülkelerinin idaresini ele geçiren ve 40 krala, onların komutanlarına ayaklarının dibinde boyun eğdiren Azalzi ve Separdi ülkelerini kendi topraklarına katan; Assur kralı Salmanassar'ın oğlu; Assur'a krallık yapmış olan Adad-Nirari'nin oğlu."

ARI I. No:773

"Tahta geçtiğim yıl, saltanatımın başlangıcında 20.800 Hate'liyi Suriye'den (Fırat'ın gerisinden) çıkardım ve (onları) benim ülkeme getirdim. Paphu (ve) Uqumanu'ların ülkesini Sarnida (ve) Mehru'ya kadar ele geçirdim. Her yıl düzenli

olarak onların ülkelerinin tributunu ve dağlarının ürününü aldım. Kadmuhu. Bussu, Alzu, Madanu, Nihanu, Alaya, Tepurzu, Purulumzu ülkelerini (ve) Subaru'lann geniş ülkesinin tümünü bir daire içine hapsettim. Krallara, onların liderlerine ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim ve onlara angarya işler yükledim. Üstün gücümün kudreti ile patikalarını hiçbir kralın bilmediği yalçın dağları (ve) oldukça yorucu bölgeleri, defalarca geçtim. Dağlarını bakır kazmalarla kestim (ve) geçilmez yollarını genişlettim. Nairi ülkelerinin 40 kralı ile savaştım (ve) onların ordusunu mağlup ettim. (Böylece) onların tüm ülkelerinin efendisi oldum. Nairi ülkelerinin aynı krallarının boyunlarına bronz zincirler bağladım (ve) onları ekur'a, büyük dağa, beni himaye eden tapınağa, efendim tanrı Assur'un huzuruna getirdim. Onlara, gökyüzünün (ve) yeraltının büyük tanrılarının önünde yemin ettirdim (ve) onları sonsuza dek tribut ve vergi ödemekle yükümlü kıldım.”

ARI I. No:782

“ - Boşluk -

...dikkatli Prens [.....], tanrı Ea [...] kralların kralı ... [...] tanrı Adad, [.....] güçlü kral, Assur'un kralı ve Kardunias'ın kralı, Sümer ve Akkad kralı. Sippar ve Babil'in kralı, Tilmun ve Meluhha'nın kralı. Yukarı ve Aşağı denizlerin kralı, geniş bir alana yayılan dağların ve ovaların kralı, Subaru (ve) Qutu'ların ülkelerinin kralı ve bütün Nairi ülkelerinin kralı, tanrılara itaat eden kral, dünyanın dört bölgesinden Assur'da değerli ganimetler kabul eden (kişi); evrenin kralı, Assur'un kralı Salmanassar'ın oğlu; evrenin kralı (ve) Assur'un kralı Adad-Nirari'nin oğlu.”

ARI I. No:783

“Tahta geçtiğim yıl Suriye'den (Fırat'ın ötesinden) 28.800 Hate'li yi yerlerinden çıkardım ve onları benim ülkeme getirdim. Qutu, Uqumanuların ülkelerini Elhunia ve Sarnida ülkelerini, Mehru ülkesini fethettim. Paphuların geniş ordusunu savaşla mağlup ettim. Kadmuhu, Alzu, Madanu, Nihanu, Alaya, Tepurzu, Purulumzu ülkelerinin ve Subaruların geniş ülkesinin tümünün efendisi oldum. Nairi ülkelerinin kayalık dağlarının arasından ip gibi dümdüz kesip geçtim. 40 krala ve onların askerlerine ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim.”

ARI I. No:795

“Tanrı Assur [beni] [Nairi] ülkelerine [ve Yukarı] denizin kıyısındaki ülkelere gönderdiği [zaman]; ben dehşetli mücadele ile (herşeyi) silip sùpürdüğüm zaman; tüm Nairi [ülkelerini] ve Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeleri fethettiğim (zaman); onların 40 kralının efendisi olduğum (zaman), [onlara] ayaklarımın dibinde [boyun eğdirdim] ve (onlara) angarya işler yükledim. O zaman;- Boşluk -....

ARI I. No:798

“[Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral, Assur'un kralı, kralların kralı, efendilerin efendisi, dört bölgenin kralı, [isyankarların-ona boyun eymeyen (ve) tanrı Assur'a düşman olanlar fatihi, Uqumanu ve Paphu'lar[ın ülkelerini güç dağlık (bölgeleri)- ezen, Outu'ların hükümdarlarını Mehru ülkesine kadar bozguna uğratan] [Subaru'ların ülkesinin tamamının] askeri güçlerini [uzak Nairi ülkeleri ile birlikte Mekan'ın] sınırına kadar dağıtan [yukarıdaki ve aşağıdaki dört bölgeyi ele geçiren; Assur kralı Salmanassar'm oğlu] Assur kralı olmuş olan Adad-Nirari'nin oğlu.”

ARI I. No:803

*...-Boşluk -...
[onların ülkesinin tributunu ve] dağlarının [ürünlerini düzenli olarak kabul eden], [.....] Kadmuhi, Bussu,[Alzu], Madanu, [Nihanu, Alaya, Tepurzu. Purulumzu ülkelerini (ve) Subaru'ların geniş ülkesinin tamamını bir daire içine hapseden ve krallara onların komutanlarına ayaklarının dibinde [boyun eğdiren] [.....efendisi olan ve Nairi ülkelerinin 40 Kralı ile savaşan, onların ordusunu mağlup eden, Nairi ülkelerinin aynı krallarının boyunlarına bronz halkalar geçiren ve [onları] [tanrı Assur'un] huzuruna [getiren] [Paphu'ların geniş ordusunu] savaşta [mağlup eden] [.....] tümünün [efendisi olan]
...-Boşluk -...*

ARI I. No:806

“[Assur, efendim....] beni tayin ettiği [zaman] ve [... Tulsina (ve) Lasqu dağından, Aşağı [Zab’ın] karşı kıyısındaki Sasila sehri (ve) Maşhat-şarri şehirlerinin arasındaki (Bölge), Zuq [usku] (dağı) [ve Lal]lar [dağı]ndan - [Qutu’ların geniş bölgesi- Uqumanuların ülkesi ve Elhunia ülkesinden Sarnida (ve) Mehru ülkesine], Paphu’ların ülkesi, Kadmuhi ülkesi, Bussu ülkesi, Mummu ülkesi, [ve Kasiari dağının tümü, Alzu ülkesi, Madanu ülkesi, Nihanu ülkesi, Alaya ülkesi, Tepurzu ülkesi ve Purulumzu ülkesi, Subaru’ların [geniş] ülkesinin tamamına, Nairi’nin sınırına ve Mekan sınırına...] (bu bölgeleri) fethettiğim (zaman) [.....]”

I. TİGLATPİLESER DÖNEMİ:

ARI II. No:30

"O zaman efendim tanrı Assur'ungücü, savaşçı tanrı Samas'ın kesin (tanrısallık) onayı, yüce tanrıların yardımı ile (dünyanın) dört köşesini adil bir şekilde yöneten ve savaşta ne rakibi ne de eşdeğeri bulunan ben, efendi(m) tanrı Assur'un emri altında, Yukarı Deniz'in kıyısındaki itaat etmeyi bilmeyen uzaktaki kralların ülkesine yürüdüm. İç kısımlarını Önceki hiçbir kralın bilmediği engebeli patikalara ve tehlikeli geçitlere, kapalı izlere (ve) açılmamış ücra ülkelere ilerledim. Elama, Amadanu, Elhis, Serabeli, Tarhuna, Terkahuli, Kisra, Tarhanabe, Elula, Hastarae, Sahisara, Ubera, Miliadruni. Sulianzi, Nubanase ve Sese, onaltı yalçın dağ-arazinin düzgün olduğu yerde arabama bindim (ve) arazinin bozuk olduğu yerde sivri bakır baltalarla yol açtım. Dağlarda yetişen Urumu-ağaçlarını kestim, (orada) ordumun geçmesi için büyük köprüler kurdum, (ve) Fırat'ı geçtim. Tummü ülkesinin kralı, Tunubu ülkesinin kralı, Tualu ülkesinin kralı, Dardaru ülkesinin kralı Uzula ülkesinin kralı, Unzamunu ülkesinin kralı, Andiabu ülkesinin kralı, Piladarnu ülkesinin kralı, Adurginu ülkesinin kralı, Kulibarzinu ülkesinin kralı, Sinibirnu ülkesinin kralı, Himua ülkesinin kralı, Paiteru ülkesinin kralı, Uiram ülkesinin kralı, Sururia ülkesinin kralı, Abaenu ülkesinin kralı, Adaenu ülkesinin kralı, Kirinu ülkesinin kralı, Albaya ülkesinin kralı, Ugina ülkesinin kralı. Nazabia ülkesinin kralı, Abarsiunu ülkesinin kralı, Dayenu ülkesinin kralı, Nairi ülkelerinin 23 kralı hep birlikte ülkelerinde, arabalarını ve ordularını topladılar (ve)

savaşmak ve çarpışmak üzere ilerlediler. Korkunç silahlarımın şiddetli saldırısı ile onlara yaklaştım (ve) onların geniş ordusunu fırtına tanrısı Adad gibi tahrib ettim. Onların savaşçılarının gövdelerini hububat yığınları gibi açık araziye, dağların düzlüklerine ve onların şehirlerinin etrafına yığdım. Muharebede onların techizatlı 120 arabasını ele geçirdim. Nairi ülkelerinin 60 kralını onların yardımına gelenlerle birlikte okumun ucunda Yukarı denize kadar kovaladım. Onların büyük kült merkezlerini fethettim/ (ve) onların ganimetlerini, mallarını (ve) eşyalarını ortaya çıkardım. Onların şehirlerini yaktım, temelinden yıktım (ve) tahrib ettim (ve) onlara harabe yığınlarına çevirdim. Büyük at, katır (ve) eşek sürülerini-onların otlaklarındaki hayvanlarını-alıp götürdüm. Nairi ülkelerinin bütün krallarını canlı olarak ele geçirdim. Bu krallara merhamet gösterdim ve hayatlarını bağışladım. Efendim, tanrı Samas'ın huzurunda onları bağlarından ve zincirlerinden kurtardım ve onlara benim yüce tanrılarım sonsuza kadar vasal kalacaklarına dair yemin ettirdim. Onların soylu, kralî oğullarını rehin olarak aldım. Onları, 1200 at (ve) 2000 sığırı, tribut olarak ödemekle yükümlü kıldım. Onların ülkelerine dönmelerine izin verdim.

ARI II. No:31

"Efendim tanrı Assur'a itaat etmeyen Dayenu ülkesinin kralı Seni'yi bağ ve zincirler içinde şehrim Assur'a getirdim. Ona merhamet ettim ve yüce tanrıların şanını göstermek için onun şehrim Assur'u terketmesine izin verdim. (Böylece) geniş Nairi ülkelerinin tümünün efendisi oldum. Onların bütün krallarına ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim.

ARI II. No:57

"O zaman efendim tanrı Assur'un desteği ile fethettiğim, Nairi ülkelerinin dağlarından haltu-taşı ve hematit getirdim (onları) sonsuza kadar efendim tanrı Adad'ın hamru-tapınağına koydum."

ARI II. No:69

“Efendim tanrı Assur’un yardımı ile geniş Nairi ülkelerini Tummı ülkesinden Dayaenu ülkesine ve batıda Yukarı Deniz kadar fethettim. Onların 30 kralına ayaklarımın önünde boyun eğdirdim. Öküzler gibi onların boyunlarına ipler geçirdim ve onları şehrim Assur’a götürdüm. Onlardan tutsaklar aldım. Onların tribut ve vergi ödemekle yükümlü kıldım.”

ARI II. No. 80

“Efendim tanrı Assur’un emri ile Aşağı Zab’ın diğer kıyısından batıda Yukarı Denize kadar fethettim. Üçüncü kez Nairi ülkelerine yürüdüm ve geniş Nairi ülkelerini Tummı’dan Dayaenu, Himua ve Paiteru ülkelerine kadar fethettim. Nairi ülkelerinin 30 kralına ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim. Onlardan rehineler aldım, koşum takımı donatılmış at sürülerinden oluşan tributlarını kabul ettim ve onların vergi ve tribut ödemekle yükümlü kıldım.”

ARI II. No. 89

“Tiglatpileser, güçlü kral, evrenin kralı, [Assur’un kralı] Savaşçı tanrı Samas’ın emri ile Akkad ülkesinin Babil’nden, Amurru ülkesinin Yukarı Denizi’ne ve Nairi ülkelerinin denizine kadar fetheden ve hepsinin efendisi olan”

ARI II. No. 142

“...Boşluk... [Üçüncü kez] Nairi ülkelerine yürüdüm (ve) [Tumme’dan Dayaenu ülkesine (.....) kadar fethettim.]”

ARI II. No. 152

“Tanrı Assur, Samas (ve) Adad’ın, yüce tanrıların, efendilerimin yardımı ile ben, Assur kralı Assur-resa-isi’nin oğlu, Assur kralı Mutakkil-Nusku’nun oğlu, Amurru ülkelerinin Büyük Denizi’nden Nairi ülke(lerinin) Denizi’ne kadar fetheden Tiglatpileser; üçüncü kez Nairi ülke(lerine) yürüdüm.”

ARI II. No. 155 (Yoncalı Yazıtı)

“Tiglatpileser, güçlü kral, Assur'un kralı 4 bölgenin kralı, Tummü ülkesinden Dayenu ülkesine kadar Nairi ülkelerinin fatihi, Büyük Denize kadar Habhu ülkesinin fatihi.”

ASSUR-BEL-KALA DÖNEMİ:

ARI II. No. 212

“Assur-bel-kal[a, yüce kral] evrenin [kralı] Assur'un kralı, rakipsiz kral, [dört bölgenin kralı] [Akka]d [ülkesinde Babil'den Amurru ülkesindeki] yukarı Deniz'e [Nairi ülkelerinin denizine kadar] bütün halkı fetheden”

ARI II. No. 216

“Tahta çıktığım yıl ve birinci saltanat yılımda tanrı Assur'un yüce gücü ile Sağ yanımda yürüyen tanrı Adad'ın savaşçı gücü ile tahta çıktıktan sonra savaş arabalarımı ve ordularımı topladım. Arabalarımın ve ordularımın ... geçişine uygun olmayan, engellerini gökyüzünün kanatlıkuşlarının aşamadığı, engelleri arasından benden önceki hiçbir kralın veya prensin geçemediği ... yolla çıktım. Hini ... ve Yatkun dağlarını, onların engebeli patikalarını ve güç yollarını, dağların tepelerini ve bronz baltalarla kesip arabamın geçmesi için güzel bir yol açtım. Bu dağların arasından ilerledim. ... ubduvve Samanunu nehirlerimi geçtim. Uruatri ülkesine girdim.”

ARI II. No. 248

“... Tanrı Ninurta ve Palil, ona yüksek dağlarda avlanmasını emrettiler, soğuk, don ve buzun olduğu zaman Sirius yükselip erimiş bakır gibi kırmızı rengi aldığı zaman Assur'un dağları, Ebih, Urase, Azameri, Ankurna, Pizitta, Pizagis, Kaşari dağlarında nayalu geyiği (ve) ayalu geyiklerinden sürüler meydana gelirdi. Lullumu ülkesinin bölgesindeki Hanu dağı; ve Nairi ülkelerinin dağlarında (onları) besledi ve koyunlar gibi onların da çoğalmalarını sağladı...”

ARI II. No. 249

“... O Akkad [ülkesindeki] Babil'den Amurru ülkesinin [Yukarı Denizi'ne] [ve Nairi Ülkelerinin Denizine] kadar [bütün insanların] ülkelerini [fethetti].” ... Boşluk-...

II. ADAD-NİRARİ DÖNEMİ:

ARI II. No. 419

“Efendisi tanrı Assur'un desteği ile Aşağı Zab'ın diğer kıyısından, Lullumuların ülkesinin havalisinden Habhu (ve) Zamua ülkelerinden Namru ülkesinin geçitlerine kadar yürüyen ve Qumanuların geniş ülkesinden Mehru, Salua ve Uratru ülkesine kadar ayaklarının dibinde boyun eğdiren yiğit adam.”

ARI II. No. 421

“Dördüncü kez Nairi ülkelerine yürüyen ve Habhu ülkesinin iç kısmını Nahur ve Asnaku şehirlerini fetheden; devamlı olarak yalçın dağları aşan; Natbu ülkesinin şehirlerini fetheden; ben Alzu ülkesini tamamen tahrib eden kişiyim; (böylece o) şiddetli sel baskınının neden olduğu harabe yığınınına (benzedi); Ben onlardan rehineler alan (ve) onları tribut ve vergi ödemekle yükümlü kılan kişiyim; Ben, Ahlamu Aramileri mağlub eden kişiyim; (Ben), Suhu'lardan tribut alan kişiyim.”

Millard, 1970 : 170 vd.

“Kahraman savaşçı, ki o efendisi Assur'un yardımı ile Aşağı Zab'ın en uzak kısmından, Lulume, Habni, Zamua topraklarından, Namri'nin içlerine kadar gitti ve geniş Qumani'den Mehri, Salua ve Uratri'ye kadar itaat altına aldı... gittim önünde kurbanlar sundum..... ülkesinin geri kalanını zorla zaptettim.... Bağımlı”

II. TUKULTİ-NİNURTA DÖNEMİ:

ARI II. No. 464

“Nairi ülkelerinin dağlarına [girdim]. Su atnu dağını aştım.[Yönü] değiştirdim (ve) Nairi ülkelerinden dönüşümde Ki [...] şehrini [yaktım].Onun oğullarını,kızlarını,eşlerini,sarayının mallarını (ve) atlarını [yerlerinden çıkardım ve onları şehrim Assur'a getirdim].”

ARI II. No. 467

“... o zaman bana yazdı: “Tahkimli Nairi ülkelerine [.....] kalbi, onların dağlarını aşarak saldırmak...” [Efendim Assur'un] desteği ile Sivan ayında İlimku'nun eponiminin ilk gününde Ninive'den ayrıldım, Subnat nehrindeki Nairi ülkelerine yürüdüm, Kasıarı dağını aştım. Bit-Zamanili [Amme-ba al e ait olan....] Tiskun şehrine yaklaştım. On gün içinde şehrin içinde kurdum. [Efendim] Assur'un terör ve ihtişamı [onları ezdi]. Onun civarındaki iki şehri tahrib ettim. Ülkesinin ürün ve otunu, demir, bronz, [.....] halkını alıp götürdüm, onları mağlub ettim. Oğullarını [.....] çoğunu kılıçtan geçirdim. Ona merhamet gösterdim....[.....] hayatını kurtarmak için ayaklarım kapandı (ve) ben ona karşı merhametli oldum. [.....] içine memurlarımı getirdim. Rehineler [.....] bronz, kalay, demir, kaplar, [.....] memurlarımın önüne atlar, katırlar [.....] kendim için götürdüm. Bit-Zamani'li Amme-baa'le karşı merhametli oldum. Onları uygun şehirlere yerleştirdim (ve) onların barış içinde yaşamalarını sağladım. [Efendim] Assur'un heykeli önünde, ona, Assur'a, efendime yemin ettirdim: "Şayet sen benim düşmanlarıma (ve) rakiplerime atlar verirsen tanrı Adad"O zamanda Tukulti-Ninurta inşa etti, güçlü, azametli, ben.... tapınakta [.....] tanrı N[un]namnir'in ana avlusunun duvarlarında tanrı Enpi'nin kapısında diktim, Nairi ülkelerinin gümüşü Bit-Zamani'li Amme-baal'in, kendi fetihlerimden elde ettiğimin üçte ikisini tanrı Adad'a verdim (ve) üçte birini sarayıma yerleştirdim. O zamanda, efendim Assur'a 60 ördek (ve) yabani boğa [kurban ettim].”

ARI II. No. 477

“Assur, tanrı samas. tanrı [...] Subaru'ların ülkesinden Gilzanu ve Nairi ülkelerine, yüksek dağlara kadar almış olduğum [...] vergiler gücümün ögüncü. Hepsi 2702 at [ve araba], öncekilerin hepsinden daha fazlasını, ülkemin askeri güçlerine kattım....”

ARI II. No. 498

“Tukulti-Ninurta'nın sarayı (nın eşyası), [evrenin kralı, Assur'un kralı, Adad-Nirari'nin oğlu....]. Dicle'nin diğer kıyısından Hatti ülkesine [.....] Nairi ülkelerinin tümünü, Şuhu ülkesinden [Rapiqu şehrine...] Kiruru dağının [geçitlerinden] Gilzanu ülkesine, Hubuskia şehrinin kralı Apa [.....] o ele geçirdi. Babilu dağının geçitlerinden [....]'e kadar Aşağı Zab'dan Til-Bari şehrine, Hirimu (ve) Harutu ülkelerini, [Kar]dunias kalelerini, Dicle'nin üst kısmındaki Susu şehrinden [....]'e, Dur-Karigalzu'dan Samas'ın Sippar'ı (ve) [.....] Sippar şehrine kadar o fethetti.”

II. AŞURNASİRPAL DÖNEMİ:**ARI II. No. 550**

“Nirbu ülkesinden hareket ederek Tusha şehrine yaklaştım. Tusha'yı yeniledim. Eski duvarını kaldırdım, arazisini temizledim temeline ulaştım (ve) tepeden tırnağa kusursuz yeni bir duvar inşa ettim (ve) bitirdim. İçine kralî ikâmetgâhım için bir saray inşa ettim. Kapılar yaptım (ve) (onları) kapı geçitlerine yerleştirdim. Bu sarayı inşa ettim (ve) tepeden tırnağa kadar tamamladım. Beyaz kireç taşından kendi tasvirimi yaptım (ve) üzerine görkemli gücümün övüncünü ve Nairi ülkelerinde yapmış olduğum kahramanca hareketi yazdım. (Onu) Tusha şehrinin içinde diktim. Stelimi yazdım (ve) (onu) duvarın içine yerleştirdim. Açlık ve yoksulluk nedeni ile diğer ülkelere, Supre ülkesine gitmiş olan fakır Assur'luları geri getirdim. Onları Tusha şehrine yerleştirdim, O şehri kendime aldım (ve) Nirbu ülkesinin hububat ve samanını orada depoladım. Benim silahlarımın önünden kaçmış olan Nirbu ülkesinin geride kalan (ahalisi) (dağlardan) benim yanıma indiler (ve) ayaklarıma kapandılar, Onları, oturmaya elverişli şehir ve evlerine yerleştirdim. Onları öncekilerden daha ağır tribut ve vergi ödemekle yükümlü kıldım, atlar, katırlar, öküzler, koyunlar, şarap, bronz kaplar (ve) angarya işler. Onların oğullarını rehine olarak aldım.”

ARI II. No. 551

"Tusha şehrinde kaldığım sırada Bit-Zamani'li Amme-baala'dan , Subria'lı İli-hite'den, Nirdun ülkesinden Tupusu'nun oğlu Labturu'dan tribut aldım ve Urumu ülkesinin iç kısımlarından (ve) Nairi ülkelerinin kralları-arabaları, atları, katırları, gümüşü, altını, bronz kapları, öküzleri, koyunları (ve) şarabı-tribut (olarak) kabul ettim. Nairi ülkelerine angarya işler yükledim."

ARI II. No. 552

"Nairi ülkelerinden dönüşümde, Kasiyari dağında bulunan Nirbü ülkesi ayaklandı. Onlar dokuz şehri terk ettiler (ve) tahkimli şehirleri İspilipria'ya ve yalçın dağa güvendiler. Fakat ben, dağ doruklarını kuşattım (ve) fethettim. Yalçın dağın ortasında onları katlettim. Onların kanı ile kırmızı yün gibi dağı kırmızıya boyadım (ve) geride kalanlarını dağın dere ve sel yatakları yuttu. Onlardan tutsaklar (ve) mallar aldım. Onların savaşçıların başlarını kestim (ve) orada şehirlerinin önüne (onlardan) bir kule inşa ettim. Onların buluş çağındaki erkek ve kız çocuklarını yaktım."

ARI II. No. 569

"Kasiyari dağını aştıktan sonra ikinci kez Nairi ülkelerine indim. Sigisu şehrinde kamp kurdum ve geceyi geçirdim. Sigisu'dan hareket ederek Tupusu'nun oğlu Labturu'nun tahkimli şehri Madara'ya yaklaştım. Şehir çok iyi tahkim edilmişti; 4 sur ile çevrili idi. Şehri kuşattım. Onlar benim güçlü silahlarımın karşısında korktular ve onlardan mallarını, eşyalarını (ve) memur (olarak yetiştirilmek üzere) oğullarını aldım, Onların hayatlarını bağışladım. Onlara tribut, vergi ve tahsildarlar koydum. Şehri temelinden yıktım (ve) tahrib ettim (ve) onu harabe yığınlarına çevirdim."

ARI II. No. 570

"Madara şehrinden hareket ederek Tusha şehrine girdim. Tusha'da bir saray açtım. Tusha şehrinde Nirdun ülkesinin tributunu - atları katırları bronz-kapları, bronz zırhları, öküzleri, koyunları (ve) şarabı - kabul ettim. Kasiyari dağının eteğinde yer alan Tupusu'nun oğlu Labturu (tarafından yönetilen) 60 şehri, kuvvetli kaleyi temelinden yıktım, tahrib ettim (ve) harabe yığınlarına çevirdim,"

ARI II. No. 571

"Pitura (60) şehrinden hareket ederek Habhu ülkesinin iç kısmında yeralan Arbakku şehrine indim. Onlar benim kralı görkemim karşısında korktular ve şehirlerini (ve) surlarını terk ettiler. Hayatlarını kurtarmak için yalçın Matnu dağına tırmandılar. Onların arkasından gittim. Onların silahlı adamlarından 1000'ini kayalık dağda kılıçtan geçirdim, onların kanları ile dağı kırmızıya boyadım (ve) Dağın dere ve sel yataklarını onların cesetleri ile doldurdum. 200 askeri sağ olarak yakaladım (ve) onların kollarını kestim. Onlardan 2000 tutsak alıp götürdüm. Arbakku şehrinin tahkimli şehirleri İyaya (ve) Salanibe şehirlerini fethettim. Onları kılıçtan geçirdim, tutsaklar alıp götürdüm. Nairi ülkelerinin iyi tahkim edilmiş 250 şehrini temelinden yıktım, tahrib ettim (ve) harabe yığınlarına çevirdim. Onların ülkesinin mahsulünü topladım (ve) arpa ve samanı Tusha şehrinde depoladım."

ARI II. No. 575

"Assurnasirpal, yüce kral; güçlü kral, evrenin kralı, Assur'un kralı, Tukulti-Ninurta'nın oğlu Dicle'nin karşı kıyısından Lübnan dağına ve Büyük Denize (kadar uzanan topraklara), Laqu ülkesinin tamamına Rapigu şehrini de kapsayan Şuhu ülkesine ayakları dibinde boyun eğdiren kral. O, Subnat nehrinin kaynağından Nıribu ülkesinin Kirriru dağının geçidinden Gilzanu ülkesine kadar (uzanan toprakları), Aşağı Zab'ın karşı kıyısından, Zaban ülkesinin yukarı kısmındaki Til-Bari şehrine, Til-sa-Abtani şehrinden Til-sa-Zabdani şehrine kadar ve Kardunias'ın kaleleri Hirimu (ve) Harutu şehirlerini benim ülkemin sınırları içine kattım. Son olarak geniş Nairi ülkelerinin tamamı üzerinde egemenliğimi kurdum."

ARI II. No. 587

"Samas-nuri'nin eponiminde, yüce efendi, efendim Assur'un emri ile lyyar ayının 13. günü Kalah şehrinden hareket ettim. Dicle'yi geçtikten sonra Qipanu ülkesine indim, Huzirina şehrinde Qipanu ülkesinin şehir yöneticilerinden tribut aldım. Huziri'na şehrinde iken Zalla'lı İtti'den (ve) Assa'lı Giridadi'den gümüş, altın, Öküz (ve)

koyunlardan (oluşan) tributu kabul ettim. O zamanda Kummuhu'lu Qatazili'den sedir ağacı, gümüş (ve) altından (oluşan) tribut aldım. Huzirina şehrinden hareket ederek Fırat'ın kıyılarına-akıntıya karşı ilerledim. Kubbu dağına aştım ve Hatti ülkesinden önceki Assa (ve) Habhu ülkelerinin şehirlerinin arasına indim. Adanu ülkesinin içinde yer alan tahkimli şehirler Umaliu (ve) Hiranu'yu fethettim. Onların (ahalisinin) birçoğunu kılıçtan geçirdim (ve) onlardan sayısız tutsaklar alıp götürdüm. Şehirleri temelinden yıktım (ve) tahrib ettim. Onların civarındaki 150 şehri yaktım. Karania şehrinden hareket ederek Amadanu dağına geçidine girdim (ve) Dırru'nun şehirlerinin ortasına indim. Amadanu (ve) Arqania dağlarının arasında yer alan şehirleri yaktım. Arqania dağındaki Mallanu ülkesini kendim için elde tuttum. Mallanu ülkesinden hareket ederek yolumun üzerindeki Zamba ülkesinin şehirlerini yaktım. Şua nehrini geçtikten sonra Dicle'nin kıyısında Kamp kurdum. Arkania dağında Dicle'nin bu kıyısında ve diğer kıyısında yer alan şehirleri harabe yığınlarına çevirdim. Habhu ülkesinin tümü korktu ve ayaklanma kapandı. Onlardan rehineler aldım (ve) başlarına kendi yöneticimi getirdim. Amadanu dağına geçidinden Barzanıstun şehrine çıktım. Bit-Zamani'li İlanu'nun tahkimli şehri Damdammusa'ya yaklaştım Şehri kuşattım. Askerlerim kuş(lar) gibi onların üzerine uçtu. Onların savaşçılarından 600'ünü kılıçla yere serdim (ve) onların başlarını kestim. Askerlerinden 400'ünü sağ olarak yakaladım. Onlardan 3000 tutsak aldım. O şehri kendime aldım. Sağ askerleri (ve) (kesik) başları onun krali şehri Amedu'ya getirdim (ve) onun kapısının önünde başlardan bir sütun yaptım. Sağ askerleri şehrinin etrafındaki kazıklara astım. Şehir kapısının içinde dövüştüm (ve) yemiş bahçelerini kestim. Allabria şehrinde atalarımın hiç bir kralın ayak basmadığı Kasiyari dağı geçidine girdim, Tupusu'nun oğlu Labturu'nun tahkimli şehri Udu'ya yaklaştım. Şehri kuşattım (ve) tüneller, muhasara kuleleri (ve) koç başları aracılığı ile onu feth ettim. Onların [savaşan] adamlarından 1400 [.....] kılıçla yere serdim. 780 askeri sağ olarak ele geçirdim. Onlardan 3000 tutsak aldım. Sağ askerleri onun şehri'nin etrafını çeviren kazıklara geçirdim. Bir kısmının gözlerini oydum (ve) geride kalanları yerlerinden çıkardım (ve) Assur'a getirdim. Şehri [kendim için] elde tuttum."

“.... Assur acımasız silahını güçlü kollarıma yerleştirdiği zaman ben Lullumu’nun kalabalık askerlerini kılıçtan geçirdim. Beni destekleyen tanrı Şamaş ve Adad’ın yardımlarıyla mahvedici tanrı Adad gibi Nairi Ülkelerini, Habnu’nun, Subaru’ların ve Nirbu ülkesini askerleri üzerine gürledim. Dicle’nin karşı kıyısından Lübnan dağına ve ‘Büyük Denize’ kadar uzanan topraklara, Laqu ülkesinin tamamını ve Rapiqu şehrini de kapsayan Suhu ülkesine ayakları dibinde boyun eğdiren kral, o, Subnat nehrini kaynağından Nirib ülkesinin içlerine kadar fethetti. Ben Kiriru dağı geçidinden Gilzanu ülkesine kadar (uzanan toprakları), Aşağı Zab’ın karşı kıyısından Zaban ülkesinin yukarı kısmındaki Til-Bari şehrine, Til-sa-Zabdani ve Til-sa-Abtani şehirlerine kadar, Kardunias’ın kaleleri Hirimu, Harutu’yu ülkemin sınırları içine kattım, Babitu şehrinin geçidinden Hasmar ülkesine kadar (halkı) ülkemin halkı olarak kabul ettim. Egemenliğim altına aldığım ülkelere daima kendi yöneticilerimi tayin ettim. Onlar esaret altına girdiler (ve) onlara angarya işler yükledim.”

ARI II. No. 636 (Kurkh Monoliti)

"Kasiyari dağı geçtikten sonra ikinci kez Nairî ülkelerine indim. Sigisu şehrinde kamp kurdum (ve) geceyi geçirdim. Sigisudan hareket ederek Tupusu'nun oğlu Labturu'nun tahkimli şehri Madara şehrine yaklaştım. Şehir iyi tahkim edilmişti; 4 sur ile [çevrili idi]. Şehri kuşattım. Onlar, güçlü silahlarım karşısında korktular ve (ben) onlardan mallarını, eşyalarını (ve) memur [olarak yetiştirilmek] üzere oğullarını aldım. Onların hayatlarını bağışladım (fakat) onlara tribut, vergi (ve) tahsildarlar koydum. Şehri temelinden yıktım (ve) tahrib ettim (ve) (onu) harabe yığınlarına çevirdim."

ARI II. No. 637 (Kurkh Monoliti)

"Madara şehrinden hareket ederek Tusha şehrine girdim, Tusha'da bir saray açtım. Tusha'da [N]irdun [ülkesinden] vergi (ve) tribut - atlar, katırlar, kaplar, zırh, öküz, koyun (ve) şarap - aldım. Kasiari dağının eteğindeki Tupusu'nun oğlu Labturu (tarafından yönetilen) iyi tahkim edilmiş [60] şehri temelinden yıktım, tahrib ettim (ve) harabe yığınlarına çevirdim."

ARI II. No. 640 (Kurkh Monoliti)

"Pidara şehrinden hareket ederek Habhu ülkesinin iç kısmındaki Arbakku şehrine indim. Onlar benim krali görkemim karşısında korktular ve iyi tahkim edilmiş şehirlerini terk ettiler. Hayatlarını kurtarmak için yalçın Matnu dağına tırmandılar. Onların arkasından gittim. Onların zırhlı süvari askerlerinden 1000'ini yalçın dağın içinde öldürdüm, kanları ile dağı kırmızıya boyadım (ve) dağın dere (ve) sel yataklarını onların cesetleri ile doldurdum, 200 askeri sağ olarak yakaladım (ve) kollarını kestim. Onlardan 2000 tutsak, çok sayıda öküz (ve) koyun alıp götürdüm. Arbakku şehrinin tahkimli şehirleri lyaya (ve) Salanibe şehirlerini fethettim, (Onları) kılıçtan geçirdim, (ve) tutsaklar alıp götürdüm. Nairi ülke(leri)nin iyi tahkim edilmiş 250 şehrini temelinden yıktım, tahrib ettim (ve) harabe yığınlarına çevirdim. Onların ülkesinin mahsulünü topladım (ve) arpa ve samanı Tusha şehrinde depoladım."

ARI II. No. 641 (Kurkh Monoliti)

"Bit-Zamani'li Amme-baala'nın soyluları ayaklandı ve onu öldürdü. Amme-baala'nın öcünü almaya gittim. Onlar benim silahlarımın parlaklığından (ve) egemenliğimin görkeminden korktular (ve) ben koşum takımları ile donatılmış 40 araba, askerler (ve) atlar için teçhizat, eyere alıştırılmış 460 at, 2 talent altın, 100 talent kalay, 200 talent bronz, 300 talent demir, 1000 (adet) bronz tencere, 2000 adet bronz kap, kase, bronz kutu, 1000 (adet) çok renkli, süslü keten elbise, tabaklar, sandıklar, altın kakmalı fildişi yataklar, sarayının hazinesini, (ayrıca) 2000 öküz, 5000 koyun, zengin çeyizi ile birlikte kızkardeşini, zengin çeyizleri ile birlikte soylularının kızlarını aldım. Suçlu Burramanu'nun derisin yüzdüm (ve) Sinabu şehrinin duvarına gerdim. Erkek kardeşi İlanu'yu yönetimin başına getirdim. Onu 2 mina altın, 13 mina gümüş, 100 koyun (ve) 2000 (ölçek) arpa yıllık tribut ödemekle yükümlü kıldım, Sinabu (ve) Tidu şehirlerine - benden önceki kral, Assur kralı Salmanassar'ın asker yerleştirdiği ve Aramelerin zor kullanarak ele geçirdikleri Nairi ülke(leri)nün sınırı üzerindeki kalelere-tekrar sahip oldum, Arame'lerin zapt ettiği Nairi ülke(leri)ndeki Assur kalelerini ellerinde tutan Assur'luları, (oturmaya) elverişli şehirlere ve evlere yerleştirdim. Onları huzurlu yerlere oturttum. Bit-Zamanlı Amme-baala'ya ait 1500 Ahlamû Arame'li askeri yerlerinden ayırdım (ve) (onları) Assur'a getrdim. Nairi ülke(leri)nün mahsulünü

topladım ve (onu) ülkemin beslenmesi için Tusha, Damdammusa, Sinabu (ve) Tidu şehirlerinde depoladım."

ARI II. No. 642 (Kurkh Monoliti)

"Nirdun, Luluta ülkelerinin şehirlerini, Dirra şehirlerini, Aggunu, Ulliba, Arbakku (ve) Nirbu ülkelerini feth ettim. Onların (ahalisini) kılıçtan-geçirdim, onlardan tutsaklar alıp götürdüm (ve) şehirlerini temelinden yıktım, tahrib ettim (ve) harabe yığınlarına çevirdim. Nairi ülke(leri)ne feodal görevler, angarya işler, (ve) tahsildarlar koydum. Başlarına kendi seçtiğim yöneticileri getirdim. Onlar esaret altına girdiler. Silahlarımın parlaklığını (ve) egemenliğimin görkemini Nairi ülke(leri)'nin üzerine saldı. Damdammusa şehrinde Subru ülkesinden tribut-gümüş, altın, bronz, kalay, demir, zırh, kaplar, öküzler, koyunlar (ve) atlar - aldım."

ARI II. No. 643 (Kurkh Monoliti)

"Nairi ülkelerinden dönüşümde Hanigalbat ülkesinin Suru şehrini fethettim. Onların savaşan adamlarından 900'ünü kılıçtan geçirdim. Onlardan 2000 tutsak alıp götürdüm. Suru şehrini kendime aldım."

ARI II. No. 651

"Assur acımasız silahını güçlü kollarıma yerleştirdiği zaman ben Lullumu'nun kalabalık askerlerini kılıçtan geçirdim. Beni destekleyen tanrı Samas ve Adad'ın yardımı ile mahvedici tanrı Adad gibi Nairi ülkelerinin, Habhu'nun, Subaru'ların ve Nirbu ülkesinin askerleri üzerine gürledim, Dicle'nin karşı kıyısından Lübnan dağına ve "Büyük Denize" kadar uzanan topraklara, Laqu ülkesinin tamamına (ve) Rapiqu şehrini de kapsayan Şuhu ülkesine ayakları dibinde boyun eğdiren kral, O, Subnat nehrinin kaynağından Urartu ülkesine kadar fethetti. Kirruru dağının geçidinden Gilzanu ülkesine kadar (uzanan toprakları), Aşağı Zab'ın karşı kıyısından. Zaban ülkesi'nin yukarı kısmındaki Til-Bari şehrine, Til-sa Abtani şehrinden Til-sa-Zabdani şehrine kadar, Karduniaş'ın kaleleri Hirimu, Harutu şehirlerini ülkemin sınırları içine kattım. Babitu dağının geçidinden Hasmar dağına kadar (ahaliyi) benim ülkemin halkı olarak

kabul ettim. Egemenliğim altına aldığım ülkelerin başına daima kendi yöneticilerini tayin ettim. Onlar esarete girdiler (oldular)."

ARI II. No. 676

"Assur'un rahibi, tanrı Enlil ve Ninurta'nın gözdesi, tanrı An ve Dagan'ın sevdiği, yüce tanrıların tahripkar silahı, güçlü kral, evrenin kralı, Assur'un kralı, Tukulti-Ninurta'nın oğlu O, Dicle'nin karşı kıyısından Lübnan dağına ve Büyük Denize kadar (uzanan topraklara), Laqu ülkesinin tamamına (ve) Rapiqu şehrini de kapsayan Şuhu ülkesine ayaklarının dibinde boyun eğdiren kral; O, Subnat nehrinin kaynağından Urartu ülkesine kadar fethetti; Kurruru dağı geçidinden Gilzanu ülkesine kadar (uzanan toprakları), Aşağı Zab'ın karşı kıyısından Zaban ülkesinin yukarı kısmındaki Til-Bari şehrine, Til-sa-Abtan'i şehrinden Til-sa-Zabdani şehrine kadar, Kardunias'ın kaleleri Hirimu, Harutu şehirlerini ülkemin sınırları içine kattım. Babitu şehrinin geçidinden Hasmar dağına kadar (ahaliyi) ülkemin halkı olarak kabul ettim."

ARI II. No. 682

"Kalah sarayını açınca ülkemin her bir bölgesinden davet edilen 47.074 erkek ve kadına, Şuhu, Hindanu, Patinu, Hatti. Tyre, Sidon, Gurgumu, Malidu, Hubuskia, Gilzanu, Kumu (ve) Musasiru ülkelerinden 5000 yüksek memur ve elçiye, Kalah'dan 16.000 kişiye, sarayımdan 1500 zariqu'ya hepsine -bütün ülkelerden gelenler ve Kalah halkı toplam 69.574 kişiye 10 gün boyunca ziyafet verdim, içki verdim, yıkanmalarını sağladım, eğlendirdim. (Böylece) onları onurlandırdım (ve) neşe (ve) barış içinde ülkelerine gönderdim."

ARI II. No. 716

"Dicle'nin karşı kıyısından Lübnan dağına ve batıda Amurru ülkesinin Büyük Denizine kadar (uzanan toprakların) fatihi, tüm Hatti ülkesini fetheden, Subnat nehrinin kaynağından geniş Urumu ülkesine ve tüm Nairi ülkelerine kadar (uzanan toprakları) egemenliği altına alan (kişiyim); tüm Laqu ülkesini fethettim; Rapiqu ülkesini de içine alan Şuhu ülkesini ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim; Kurruru dağı geçidinden

Gilzanu ülkesine (ve) Babitu şehrinin geçidinden Namru ülkesine kadar (uzanan toprakların) ahalisini kendi ülkemin halkı kabul ettim; Aşağı Zap'ın karşı kıyısından Zaban ülkesinin yukarı kısmındaki Til-Bari şehrine, Til-sa-Zabdani ve Til-[s a]-Abtani şehrine kadar (uzanan toprakları), Kardunias'ın kaleleri Hirimu (ve) Harutu şehirlerini ülkemin sınırları içine kattım."

ARI II. No. 729

"Assurnasirpal, Assur kralı, yüce kral, güçlü kral, evrenin rakipsiz kralı Dicle'nin karşı kıyısından [Lübnan dağına] ve Amurru ülkesinin Büyük Denizi'ne kadar fetheden güçlü kral; [S]ubnat nehrinin kaynağından Nirib ülkesinin içlerine kadar, (uzanan toprakları) geniş Nairi ülkelerini, tüm Laqu ülkesini (ve) Rapiqu'yu da içine atan [Su]hu ülkesini, Kurruru dağı geçidinden Gilzanu ülkesine, [Babitu geçidinden] Hasmar dağına kadar, (uzanan toprakları) [tüm Zamua ülkesini], Aşağı Zab'ın karşı kıyısı [ndan], [Zaban ülkesinin yukarı kısmında yer alan] Ti[l-Bari(ve) Til-sa-Ab]tani'ye kadar uzanan toprakları. [Kar]duni[as]'m kaleleri Hirimu (ve) Har[utu]'yu ülkemin sınırları içine kattım; egemenliğim altına giren bütün ülkelere ve [dağlık bölgelere] [daima kendi yöneticilerimi tayin ettim]; onlar esaret altına girdiler (ve) [onlara] tributu, vergiyi ve angarya işleri [yükümlü kıldım]."

ARI II. No. 766

"Yüce kral, güçlü kral Assur'un kralı Tukulti-Ninurta'nın oğlu, evrenin kralı (ve) Assur'un kralı olmuş olan Adad-Nirari'nin oğlu, yüce kral, güçlü kral, evrenin kralı, Assur'un kralı Assurnasirpal'in sarayının malıdır;(O) Kurruru dağının geçidinden Gilzanu ülkesine kadar Nairi ülkelerini_tümüyle fetheden (kişidir); O. Subnat nehrinin kaynağından Subru ülkesine Kadar fethetti. Hem Dicle'nin karşı kıyısından Hate ülkesine (kadar uzanan) toprakları bütün Laqu ülkesini (ve) Rapiqu şehrinin de dahil olduğu Şuhu ülkesini Babitu geçidinden Hasmar geçidine, tüm Zamua ülkesini, Aşağı Zab'ın karşı kıyısından Zaban ülkesinin yukarı kısmındaki Tlt-Abari'ye, Til-sa-Abatani'ye Til-sa-Abatani'den Til-sa-Zabtani'ye (kadar uzanan toprakları); Kardunias"ın kaleleri olan Hirimu (ve) Harutu şehirlerini ülkemin sınırları içine kattım."

Egemenliğim altına aldığım ülkeler ve dağlık bölgelere daima kendi yöneticilerimi tayin ettim. Onlar esarete girdiler (oldular)."

ARI II. No. 866

-Boşluk - (.....) nın zamanından beri Tıglat-Pitleser adını taşıyan heykel (....) Nairi ülkelerine yürüdüm. Barzanistu[un)] şehrini (fethettimeşyalarını) mallarını, öküzleri, koyunları (alıp götürdüm) (ve) (onu) harabe yığınlarına çevirdim. (Onların askerlerinin başlarını [kestim]. Nairi ülkelerinin [...] atlarını, katırları [...] yaktım, temelinden yıktım, tahrib ettim (ve) harabe yığınlarına [çevirdim]."

III. ŞALMANESER DÖNEMİ:

ARAB I. No:632

" onların yağmalarını götürdüm.[Aridu'dan ayrıldım], Hubuskia'ya geldim. [Hubuşkiayı] civarındaki 100 şehirle birlikte [yaktım]. Hubuskia kralı Kaki benim muhteşem silahlarımın dehşeti karşısında korktu ve dağı kalesi yaptı. Dağa tırmandım, dağda korkunç bir savaş yaptım. Onların geride kalan mallarını dağlardan aşağı indirdim. Hubuskia'dan ayrıldım. Nairi Denizi'ne yürüdüm. Denizde silahlarımı yıkadım ve tanrılarımı kurbanlar sundum. Denizden dönüşümde Gilzâni'li Azû'dan tribut aldım. Onu şehrim Assur'agötürdüm."

ARAB I. No:598

"O zamanda krallığımın başlangıcında saltanatımın ilk yılını krali tahtıma-merasimle oturduğum zaman savaş arabalarım ve ordularımı topladım, Simesi geçitlerine girdim; Ninni'nin krali şehri Aridi'ye yaklaştım. Şehre hücum ettim (ve) ele geçirdim. Askerlerinin büyük bir bölümünü öldürdüm. Ganimetleri taşıdım. Şehrinin önüne kesik başlardan oluşan bir piramit diktim. Onların gençlerini ve kızlarını alevler içinde yaktım. Aridi'de otururken Harge'lilerin Harmase'lilerin, Simese'liler Simere'lerin, Sirese'lilerin. Ulmane'lilerin -at, sığır, koyun şaraptan oluşan tributlarını kabul ettim. Aridi'den yola çıktım. 'Engabeli yolları, zirveleri demir bir hançerin bıçağı

gibi gökyüzünü delen sarp dağları bronz ve bakır kazmalarla açıp geçtim. Arabaları ve askerleri (buralardan) geçirdim. Hubuskia'ya yaklaştım. Hubuskia'yı civarındaki 100 şehir ile birlikte yaktım. Nairi ülkesinin kralı Kakia ve ordularından arta kalanlar benim korkunç silahlarımdan (silahlarımın vahşetinden) korktular ve yüksek dağlara çıktılar. Onların arkasından dağa tırmandım, dağların ortasında şiddetli savaşa tutuştum. Onların üzerine kesin bir darbe indirdim. Dağlardan savaş arabalarını, askerleri, atları geri getirdim. Efendim Assur'un dehşet verici korkusu onların hakkından geldi. Aşağıya indiler ve ayaklarına kapandılar. Onları tribut ve vergiyle yükümlü kıldım. Hübuskia'dan yola çıktım. Urartu'lu Arame'nin krali şehri Sugunia'ya yaklaştım. Şehre saldırdım (ve) zaptettim. Çok sayıda askerini öldürdüm. Ganimetlerini götürdüm. Şehrinin kapısının önüne başlardan oluşan bir piramit (sütun) diktim. Civarındaki 14 şehri yaktım. Sugunia'dan yola çıktım. Nairi Ülkesinin Denizine indim. Denizde silahlarımı yıkadım, Tanrılara kurbanlar sundum, O zamanda kendimin bir tasvirini yaptım; üzerine yüce efendi Assur'un şerefini ve kudretim gücünü yazdım; onu denizin kenarına diktim. Denizden dönüşümde Guzanite (Guzana'lı) Asû'nun, -at, sığır, koyun, şarap, iki hörgüçlü 2 deveden oluşan tributunu kabul ettim; onları şehrim Assur'a götürdüm."

ARAB I. No:605

"Urartu'lu Arrame'nin krali şehri Arzasku'ya yaklaştım. Urartulu Arramu, benim güçlü, dehşet saçan silahlarımdan savaş gücümünden korktu ve şehrini terketti. Adduri dağına çıktı. Arkasından ben de dağa tırmandım; dağların ortasında korkunç bir savaş yaptım; askerlerinin 3400'ünü kılıçtan geçirdim, Adad gibi onların üzerine dehşet yağdırdım. Onların kanı ile [dağı] yün boyar gibi boyadım. Karargâhını ele geçirdim. Savaş arabalarını, süvarilerini, atlarını, katırlarını taylarını (?) mallarını ganimetlerini, eşyalarını dağdan indirdin Arramu, hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı. Ben bütün gücümle vahşi bir boğa gibi onun ülkesini ayaklarımın altında çiğnedim. Onun şehirlerini çöle çevirdim. Arzasku'yu civarındaki şehirlerle birlikte yıktım, tahrib ettim, (yaktım) Kapısı'nın önüne başlardan oluşan dört piramit (sütun) diktim (İnsanlarının) bazılarını canlı olarak bu piramitlere bağladım, diğerlerini piramitlerin çevresindeki kazıklara astım Arzasku'dan yola çıktım."

ARAB I. No:606

"[Eritia dağına tırmandım]. Kralı kişiliğimin kahramanlığın gösteren bir heykelimi yaptım. Üzerine efendim Assur'un şanını, Urartu ülkesinde gösterdiğim gücümün kudretini yazdım. Onu Eritia dağına dıktım. Eritia dağından yola çıktım Aramale şehrine yaklaştım. Şehirlerini tahrib ettim yıktım, yaktım. Aramale'[den] yola çıktım. Zanziuna'ya [yaklaştım.]..... O korktu ve ayaklarıma kapandı. Tribut olarak ondan at, sığır ve koyun aldım. Ona merhamet gösterdim,... [Yürüyüşüm sırasında] Nairi Ülkesinin Denizi'ne indim. Assur'un dehşet verici silahlarını denizde yıkadım. Kurbanlar (sundum. Kralı kişiliğimin tasvirini yaptım). Üzerine, yüce efendi, efendim Assur'un şanını, kahramanlıklarımı, cesaretini [yazdım. Sahilden ayrıldım].

ARAB I. No:641

"Yukarı Deniz, Nairi Denizi ve Güneşin Battığı Büyük Deniz'den Amanus (Hamani) dağına kadar fetheden kişi- Hate ülkesini en uzak sınırına kadar egemenliğim altına aldım. Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına kadar ellerim fethetti. Enzite'den Suhni'ye, Sühni'den Melidi'ye. Melidi'den Daiaeni'ye Daiaeni'den Arzaskun'a. Arzaskun'dan Gilzani'ye. Gilzani'den Hubuskia'ya, Namri ülkesinden "Acı Deniz" olarak isimlendirdikleri Kaldu Denizine kadar bütün ülkeleri) istila ettim, (böylece onlar) sel baskınından geride kalan toprak yığını gibi oldular.

ARAB I. No:648

"Saltanatımın 7. yılında Til-abni şehriden Habini'nin şehirlerine doğru yürüdüm. Onun müstahkem kalesi Til-abni'yi civarındaki şehirlerle birlikte ele geçirdim [onları] ateşle yaktım Til-abni'den ayrıldım. Dicle'nin başına, suyun çıktığı yere yürüdüm. Kurbanlar sundum. Assur'a boyun eğmeyen şehirleri kılıçla kestim. Nairi ülkelerinden tribut aldım."

ARAB I. No:651

“ Saltanatımın 10 yılında sekizinci kez Fırat’ı geçtim. Kargamış’lı Sangar’ın şehirlerini tahrip ettim, yıktım yaktım. Kargamış’lıların şehirlerinden yola çıktım. Arame’nin şehirlerine yaklaştım. Krali şehri Arne’yi zaptettim. Civarındaki yüz şehir ile birlikte tahrib ettim ettim, yıktım, yaktım. Sakinlerini öldürdüm, mallarını götürdüm.”

ARAB I. No:653

"Saltanatımın 11. yılında Ninive'den ayrıldım. Fırat'ı taşıdığı yerden geçtim. Sangar'ın 97 şehrini ele geçirdim. Arame'nin 100 şehrini ele geçirdim, tahrib ettim, yıktım, yaktım. Amanus dağının kenarından geçtim, Iaraku dağını aştım ve Hamat'ın şehirlerine indim. Astarraku şehrini daha küçük 99 şehirle birlikte ele geçirdim, sakinlerini öldürdüm, mallarını alıp götürdüm."

ARAB I. No:655

"Dönüş yürüyüşümde Arame'nin müstahkem kalesi Apparazu'yu ele geçirdim. Aynı zamanda Hattina'lı Kelparundi'den - gümüş, altın, kurşun, at, sığır, koyun, (yün) elbiseler, keten elbiseleri - tribut aldım."

ARAB I. No:660

"Saltanatımın 15. yılında, Nairi ülkesine karşı yürüyüşe geçtim. Dicle'nin kaynağında, dağın kayalık kısmında, (suyun) aktığı yerde krali tasvirimi oydu. Üzerine gücümün şanını, kudretim zafetlerini yazdım."

ARAB I. No:661

“Tunibuni ülkesinin geçitlerine girdim. Urartu'lu Arame'nin şehirlerini Fırat'ın kaynağına kadar tahrib ettim, yıktım, yaktım.”

ARAB I. No:662

"Fırat'ın kaynağına ilerledim. Tanrılarımı kurbanlar sundum. Assur'un silahlarını orada yıkadım. Daianu'nun kralı Asia ayaklarıma kapandı. Ondan vergi ve tribut aldım. Krali tasvirimi yaptım ve onu şehrinin ortasına diktim."

ARAB I. No:560

"Saltanatımın 3. yılında Adini'nin oğlu Ahuni, benim güçlü silahlarımdan korktu ve kralî şehri Til-barsip'i terketti. Fırat'ı geçtim. Hate halkının Pitru olarak isimlendirdiği Fırat'ın diğer tarafında Sagur nehri üzerinde yer alan Ana-Assur-utir-asbat şehrini kendim için gaspettim. Dönüş yolumda Alzi üikesinin geçitlerine girdim; Alzi,[Suhni], Daiaeni, Tumme ülkelerini Urartu (kralı Arame)'nin kralî şehri Arzaskun'u Gilzanu (ve Hubuskia'yı (fethettim)."

ARAB I. No:567

"Saltanatımın 10. yılında, sekizinci kez Fırat'ı geçtim. Kargamış'lı Sangara'nın şehirlerini fethettim. Arame'nin şehirlerine yaklaştım. Onun krali şehri Arne ile biriikte 100 küçük şehrini ele geçirdim."

ARAB I. No:584

*"Saltanatımın 27. yılında savaş arabalarımı ve birliklerimi topladım; turtanu Daian-Assur'u büyük ordularımın başkomutanını, ordularımın başında Urartu'ya karşı gönderdim. Bit-Zamani'ye indi, Ammas geçitlerinden girdi ve Arzania nehrini geçti. Urartu'lu **Seduri** bunu öğrendi ve askerlerinin gücüne güvenerek bana karşı ilerledi, savaş teklif etti. Onunla savaştım, onu yendim. Geniş ovayı onun askerlerinin cesetleriyle doldurdum." (İlk Urartu Kralı I. Sarduri'den bahsetmektedir.)*

ARAB I. No:588

"Saltanatımın 31. yılında, ikinci defa yüzümü Assur ve Adad'a çevirdim (?) Aynı dönemde ben Kalah'da kalırken Turtan Daian-Assur'u (benim) büyük ordumun başına başkomutan olarak getirdim ve (onu) askerlerimin ve karargâhımın başında sefere gönderdim. O Hubuskia'lı Data (Datana)'nın şehirlerine yaklaştı. Ondan tribut aldım."

Musasir ülkesinin kalesi Şapparia'ya ilerledim. Musasir'in 46 şehri ile birlikte Sapparia'yı ele geçirdim. Urartuların müstahkem şehirlerine doğru ilerledim. Onların şehirlerinden 50 tanesini tahrib ettim, yıktım, yaktım. Gilzânu'ya indim"

ARAB I. No:614 (Balavat Kapı Yazıtları)

Bant I, üst bölüm. "Nairi Denzinin kıyısına tasvirimi diktim; tanrılarım kurbanlar sundum."

Bant I, alt bölüm. "Urartu'lu Arame'nin şehri Sugunia'yı fethettim."

Bant II, üst bölüm. "Urartu ülkesine (.....) indirilen darbe."

Bant VII, üst bölüm. "Urartu'lu Arame'nin şehrini fethettim."

Bant VIII, üst bölüm. "Supria'lı Anhiti'nin şehri Ubume'yı fethettim."

Bant XII, üst bölüm. "Arame'nin şehri Arne'yi fethettim."

Bant XII. alt bölüm. "Gusi'nin oğlu Arame'nin şehri -agdâ'yı fethettim."

ARAB I. No:619

"Enzite'den Daiaeni'ye, Daiaeni'den Urartulu Arame'nin krali şehri Arzaskun'u fethettim, yıktım, tahrib ettim, yaktım. Ben Arzaskun'da kalırken Urartulu Aramu askerlerinin sayısın güvendi ve bütün ordularını topladı. Benimle savaşma niyetiyle bana karşı ilerledi. Onu mağlub ettim, askerlerini gücünü kırdım, 3000 savaşçısını kılıçtan geçirdim. Geniş owayı, askerlerinin kanı ile doldurdum. Savaş aletlerini, kral hazinesini, süvarilerini ele geçirdim. Hayatını kurtarmak içi yalçın bir dağa kaçtı. Kute kabilesinin geniş ülkesini (veba, kötülük tanrısı) Girra gibi tahrib ettim. Arzaskun'dan Gilzani'ye, Gilzani'den Hubuskia'ya (uzanan topraklar) üzerine fırtına tanrısı Adad gibi gürledim. Urartu üzerine merhametsiz egemenliğimi kurdum."

Sivas 1991: 89. (P. Hulin, Iraq XXV, 1963)

".... Saltanatımın 13. yılında Fırat'ı onuncu kez geçtim. Egemenliğimin ihtişamını Hata, Mesri, Tyre, Sidon ve Hanigalbat ülkelerinin üzerine yaydım. Enzi ülkesinden Daiani ülkesine kadar, Suhni ülkesini fethettim ve yaktım. Urartu'lu Aramu'nun müstahkem kalesi Arzaşkunı civarındaki şehirlerle birlikte tahrib ettim;

(onların duvarlarını) yıktım ve onları yaktım. Aramu hayatını kurtarmak için yalçın dağa çıktı; onu takip ettim, (ve) dağda -şiddetli bir savaş yaptım; onun savaşçılarından 13.500'ünü kılıcımla kestim; ondan savaş arabalarını, süvarilerini, atlarını, katırlarını, binek eşeklerini, savaş teçhizatını, kralî hazinesini ve karargahını aldım. Egemenliğimin ihtişamını geniş Qute ülkesinin üzerine yaydım. Enzi ülkesinin geçitlerinden girdim; Arbela'ya çıktım. Güneşin battığı denize doğru yürüdüm, denizde silahlarımı yıkadım (ve) tanrılarımı koyun kurban ettim. Bunisa ülkesinden Anare (ve) İda ülkesinden Nikdiara efendim Assur'un şiddetli parıltısıyla mağlub edildiler ve hayatlarını kurtarmak için dağa çıktılar. Ben onları izleyerek dağa çıktım. Onların askerlerini ezdim(ve) dağdan onların yağmalarını taşıdım; askerlerinden arta kalanlar sazdan kayıklara bindiler ve göle indiler. (Ben) kral, geride kalmadım (fakat onların arkalarından deri kayıklara binerek kükredim, onun askerlerini kılıçtan geçirdim, gölün yüzünü onların cesetleriyle kapladım (ve) gölden onların yağmalarını taşıdım. Supre ülkesine yürüdüm. Supreli Anhiti hayatını kurtarmak için başkenti Hasmetu'yu terketti (ve) Ibume şehrine gitti. Onu şehrine hapsettim; onun oğullarını, kızlarını, tributuyla birlikte ondan aldım. "

Sivas 1991: 90. (J. Laessoe, Iraq XXI, 1959)

"(.,.,} Anum-hirbe'nin heykelinin dikildiği yere yürüdüm; heykelimi onun heykeli ile birlikte yerleştirdim. Dicle'nin kaynağındaki (ülkelerden) Fırat'ın kaynağına kadar fethettim. Fırat üzerindeki Melida ülkesinden, onun şehrinin (?) önünde tribut aldım. Üçüncü kez Nairi ülkesine yürüdüm. Daiani, ülkesinin [kralı] Asia ayaklanma kapandı, onun şehrinin ortasına krali tasvirimi diktim. Enzi ülkesinden [...]e kadar (...)." "

ARAB I. No:680

"Salmanassar, yüce kral, haşmetli kral, (dünyanın) dört bölgesinin kralı, Enzi, Gilzanu (ve) [Hubuskia], [Urartu] fatihi-onların yıkımına sebep oldum ve ateş gibi onların üzerini sardım. Adini'nin oğlu Ahuni'den, tanrılarını, ordularını, ülkesini, evinin eşyalarını ülkemin halkı için aldım. "

ARAB I. No:685

"Salmanassar, yüce kral, güçlü kral, evrenin kralı, Assur'un kralı, tüm büyük ulusların kralı, Samas ve Adad'ın, tanrılarının, onun yardımcılarının yardımı ile güçlü bir şekilde yürüyen ve güneşin doğduğu yerden battığı yete kadar güçlü dağlık (bölgeleri) hakimiyeti altına alan; güçlü-merhametsiz kral, düşmanlarını takip eden ve akarsuları, sarp dağları, tufanın ardında bıraktığı bir yıkıntı (tepe) gibi ayaklarının altında ezen (kral); Assur kralı Assurnasirpal'in oğlu, Assur kralı Tukulti-Ninurta'nın (torunu), Nairi ülkesinin Denizinden Güneşin Battığı Büyük Denize kadar uzanan (toprakların) fatihi."

ARAB I. No:686

"Hate ülkesini en uzak sınırına kadar, [Melidi] ülkesini, Daiani (ve) Suhme ülkelerini, [Urartu'lu Arame'nin] kralı şehri Arzaşkun'u, Gilzanu ve Hubuskia ülkelerini Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına (uzanan toprakları), Zamua Ülkesinin Ortasındaki Deniz'den Kaldu Ülkesinin Denizi'ne (uzanan toprakları) [ayaklarımın dibinde] baş eğdirdim. Babil'e ilerledim. Orada kurbanlar sundum ve Kaldu ülkesine indim."

ARAB I. No:687

"Benim krallığımdan memnun olan, benim ismimi yücelten Assur, Sin, Samas, Adad (ve) İstar'a yüce tanrılara; Salmanassar, evrenin kralı, Assur'un kralı, [Assur kralı] Assurnasirpal'in oğlu, Assur kralı Tukulti-Ninurta'nın torunu; Nairi ülkesinin Denizinden, Güneşin Battığı [Büyük Denize] kadar uzanan toprakların fatihi."

ARAB I. No:688

"Hate ülkesini tamamen fethettim ve Enzite ülkesinin geçitlerine [girdim], Suhme, Daiani (ve) Urartu ülkelerini tamamen fethettim. Gilzanu'ya karşı ilerledim. Gilzanu halkının tributunu kabul ettim. 3. kez Nairi ülkesine karşı yürüdüm. Dicle'nin kaynağına adımı yazdım."

ARAB I. No:690

"[Nairi ülkesinin Denizinden Güneşin Battığı Büyük Denize kadar] uzanan toprakların fatihi, Hate ülkesinin tamamını, Melidi, Daiani, Suhme, [Urartu'lu Arame'nin] krali şehri Arazaskun'u, [Gilzâni ülkesini], Hubuskia şehrini, Urartu ülkesini, [Dicle'nin kaynağından] Fırat'ın kaynağına [kadar], Zamua ülkesinin ortasındaki denizden Kaldû ülkesinin denizine kadar olan toprakları ayaklarının dibinde boyun eğdiren kral"

ARAB I. No:692

"Benim krallığımdan memnun kalan, güç ve kudretin simgesi olarak benim ismimi onurlandıran Assur, Adad, Sin, Samas ve İstar'a, yüce krallara: Salmanassar bütün ulusların kralı, Assur'un yardımcısı, güçlü kral, Assur'un kralı; evrenin kralı, Assur'un kralı Assurnasirpal'in oğlu, evrenin kralı Assur'un kralı Tukuitti-Ninurta'nın (torunu). Nairi ülkesinin denizinden güneşin battığı denize kadar uzanan toprakların fatihi. Hate ülkesinin tamamını fethettim. [Enzite ülkesinin geçitlerine girdim.] Suhme, Daiani (ve) Urartu'yu fethettim. İkinci kez Gilzânu'dan tribut aldım. Üçüncü kez Nairi ülkesine karşı yürüdüm. Dicle'nin kaynağında ismimi yazdım."

Sivas 1991: 93-94. (J.V. Kinnier Wilson, Iraq XXIV-XXV, 1962)

"Gökyüzünün ve yeryüzünün bekçisi, evrenin yüce efendisi Adad'a, bütün kralların en güçlüsü, yüce tanrıların Sakkanakkusu, Assur kralı Assurnasirpal'in oğlu, Assur kralı Tukuitti-Ninurta'nın torunu, Nairi'nin yukarı ve aşağı Denizleri'nin ve güneşin battığı Büyük Denizin fatihi Salmanassar konuşuyor: Dağlık Amanus'tan Lübnan dağlarına kadar Hate ülkesini en uzak noktalarına kadar yönetiyorum. Hakimiyetim Dicle nehri'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına, Enzi, Suhni, Melidi, Tumme, Dayani ve Urartulu Arame'nin krali şehri Arzaskun'a kadar uzanmaktadır. Gilzanu ve Hubuskia'yı tufan gibi süpürdüm. Kullar dağından Munna, Parsua, Allabria, Abdadani, Namri ve Haban ülkelerinin arasından Tugliasa kadar Girru'nun kızgınlığıyla yakılmış gibi yaktım."

V. ŞAMŞI-ADAD DÖNEMİ:

ARAB I. No:716

"Nairi'ye karşı düzenlediğim birinci askeri seferimde Nairi'nin bütün krallarından eyere alıştırılmış atlardan (oluşan) tribut aldım. O zaman Nairi'yi en uzak sınırına kadar ağ ile yakalamış gibi ele geçirdim. Assur'un toprakları (sınırı) Nairi ülkesindeki Paddira'dan Kargamış'ın karşındaki Kar-Salmanassar'a Akkad sınırı üzerindeki Zaddi'den, Enzi'ye ve Aridi'den Suhni ülkesine kadar-tanrı Assur, Samas, Adad ve İstar'ın, benim müttefiklerimin emri ile ayaklarına kapandılar."

ARAB I. No:717

*"İkinci seferimde akıllı, tecrübeli asker, sağduyu sahibi Rabsake Mutarris-Assur'u ordum ve karargâhım ile birlikte Nairi'ye gönderdim. O, Güneşin Battığı Yukarı Deniz'e kadar ilerledi. Mektiaara'nın oğlu Sarsina (Hirsina)'nın 300 şehrini **Uspina**'nın 200 (küçük) şehri ile birlikte 11 güçlü şehrini ele geçirdi. Onların halkına şiddetli bir darbe indirdi, onların ganimetlerini, mallarını, eşyalarını, tanrılarını, oğullarını, kızlarını alıp götürdü. Şehirlerini tahrib etti yıktı, ateş ile yaktı. Dönüş yolunda Sunbai halkına şiddetli bir darbe indirdi Nairi'nin bütün krallarından eyere alıştırılmış atlardan oluşan tribut aldı.*

ARAB I. No:718

"Üçüncü seferimde Zaban nehrini geçtim, Kullar dağına aştım ve Nairi'ye çıktım. Hubuskia'lı Dadi'den, Mekdiara'nın oğlu Sarsina'dan, Sunbai, Mannai, Parsuai, Taurlai ülkelerinden eyere alıştırılmış atlardan oluşan tribut aldım. Mesa'ları Efendim Assur'un müthiş ihtişamı onları yendi. Benim güçlü silahlarımın müthiş parlaltısı karşısında korktular ve şehirlerin terk ettiler. Yalçın dağlara çıktılar. Gökyüzünde bulut gibi sallanan hiçbir kuşun uğramadığı üç zirveyi kale olarak kullandılar. Onları takip ettim, o dağ zirvelerini kuşattım. Bir gün içinde bir kartal gibi onların üzerine saldırdım onları büyük bir bölümünü öldürdüm, onların mallarını-eşyalarını, hayvanlarını, eşeklerini, hayvan sürülerini, eyere alıştırılmış atlarını, çok sayıda iki hörgüçlü develerini dağlardan indirdim. Civarındaki 500 şehri tahrib ettim, yıktım, yaktım."

ARAB I. No:719

"Gizilbunda'ya yürüdüm. Kinaki şehrini ele geçirdim, yıktım tahrib ettim, ateş ile yaktım, Bisbizida-taşı dağını geçtim. Sasiasulu Titamaska'nın Karsibutu'lu Kiara'nın eyere alıştırılmış atlardan (oluşan) tributunu aldım. Gizilbunda'nın tümünü ele geçirdim ve onlar şehirlerinin birçoğunu terk ettiler. Kaleleri Uras'a girdiler. O şehri ele geçirdim. Onların askerlerinin kanıyla şehirlerinin meydanlarını yün boyar gibi boyadım. Onların 6000'ini öldürdüm. Kralları Pirisati'yi 1200 savaşçısıyla birlikte ele geçirdim. Onların mallarını-eşyalarını sığırlarını, hayvan sürülerini, atlarını, gümüş kaplarını, çok sayıda altın ve bakırlarını götürdüm. (Onların şehirlerini tahrib ettim, yıktım, yaktım. Sibarü'lu Engur'dan tribut aldım. Büyük boy krali tasvirimi yaptım. Efendim Assur'un gücünü, şanımı, cesaretimi, ellerimin Nairi'de yapmış olduğu bütün işleri üzerine yazdım. Onu Gizilbundu ülkesindeki tahkimli şehirleri Sibarü'ya diktim."

ARAB I. No:722

"O zamanda Babarura ülkesinden Sirasme, Harmesandu şehrinden Amahar, Parsanu ülkesinden Zarisu, Hunduru şehrinden Zarisu, Kipabarutaku ülkesinden Sanasu, Ustassu ülkesinden Ardara, Kinuku ülkesinden Suma, Gingibiru ülkesinden Tatai, Aramu ülkesinden Bisirain, Kibarusu ülkesinden Parusta Uilu ülkesinden Aspastatauk, Kingistilenzah ülkesinden Amamas, Masıraus ülkesinden Tarsihu, Luksu ülkesinden Mamanis, Dimamu ülkesinden Zanzar, Simguru ülkesinden Sirasu, Abdanu ülkesinden Gista, Asatu ülkesinden Adadanu, Ginhuhtu ülkesinden Ursi, Ginzinu ülkesinden Bara, Kindutaus ülkesinden Arua, Kibru ülkesinden Kirnakus, Zazaruru ülkesinden Zabanu, Gingirdu ülkesinden İrtisali, Taurlu ülkesinden Barzuta, Nari- ülkesinden Şua, Satiriaı Artasiraru, Nairi kralları, hepsine tanrı Assur, Samas (ve) Adad'ın, benim müttefiklerimin emri ile tribut ve eyere alıştırılmış atlardan oluşan hediyeleri her zaman için onlara yükümlü kıldım. Kullar dağından yüce dağdan, güneşin battığı denize kadar fırtına (tanrısı) Adad gibi onların üzerine gürledim. Onların üzerine terör estirdim."

III. ADAD-NİRARİ DÖNEMİ:

ARAB I. No:739

"Adad-Nirari'nin sarayı, yüce kral, evrenin Kralı, Assur'un kralı. O, güneşin doğduğu Siluna dağından Saban (?), Ellipi, Harhar, Araziag, Mesu, Madai ülkelerini, Gizilbunda'nın tümünü, Munna, Parsua, Allabria, Abdadana, Nairi'yi en uzak sınırlarına kadar, daha uzakta yer alan Andiu'yu dağ yamacını (?) en uzak sınırlarına, güneşin doğduğu büyük denize kadar fetheden kişi; Fırat'ın yukarısından - Hatti, Amurru'nun tamamı, Tyre, Sidon, Humrî (Omriland, İsrail), Edom, Palastu güneşin battığı denize kadar bu ülkelere ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim. Onları tribut ve vergi ödemekle yükümlü kıldım."

Sivas 1991: 99–100 (S. Page, Iraq XXX, 1968)

"Ben Adad-Nirari, haşmetli kral, dünyanın kralı, Assur'un kralı, Samsi-Adad'ın varisi, dört bölgenin kralı, Salmanassar'ın varisi, arabaları, askerleri ve karargahları topladım ve Hatti ülkesine karşı bir askeri sefer emri verdim. İlk yılımda, Amurru ve Hatti ülkelerinin tamamının ayaklarına kapanmasını sağladım; onları gelecek günler için tribut ve düzenli vergi ödemekle yükümlü kıldım. Güneşin battığı büyük denize (doğru) yürüdüm ve denizin ortasındaki Arvad şehrinde bir krali (tasvirimi) stelimi diktim. Lübnan dağlarına çıktım ve kereste kestim; sarayım ve tapmaklarım için gerekli olan 100 adet olgun Sedir ağacı Nairi ülkesinin bütün krallarından tribut aldım. O zamanda Rasapa, Lake, Sirqu(?), Anat, Suhi ile X yöneticisi Nergaleres'e, Dur-inanna ile 12 şehrini (köyünü), Kar-Sin ile 10 şehrini, Dur-EN-X ile 33 şehrini. Dur-Assur ile 20 şehrini Dur-Nergal-eres ile 33 şehrini, Dur-Marduk ile 40 şehrini, Tell(?)-Adad-Nirari ile 15 şehrini, Ouatni bölgesindeki Adad şehri ile 14 şehrini, Nergal-eres'in efendisinin adına kurdu ve inşa ettiği toplam 331 şehri için emir verdim."

EK-3

YERLEŞME KATALOĞU

Adı Aşağı Anzaf	Eski Adı	Türü Kent
İli Van	İlçe Merkez	Gidilen Tarih
Bölgesi	GPS	
Yeri Van-Özalp karayolunun hemen kuzeyinde ve Yukarı Anzaf'ın yaklaşık 1 km. kuzeyinde yer alır.		
Dönemi İşpuini	Boyutları 62x98 m.	

Urartu Kriterleri	
Yazıt ☐ İnsitu ☐ İnsitu Değil ☐ İnşaa ☐ Sefer ☐ Stel ☐ Ana Kaya ☐ Tablet ☐ Hiyeroglif ☐ Yazıtlı Madeni Buluntu	Mimari ☐ Tapınak ☐ Saray ☐ Depo ☐ Kabartma ☒ Döşeme ☐ Kanalizasyon ☐ Körpencere ☐ Fresko ☐ Andezit/Bazalt Taş İşçiliği ☐ Hendek ☐ Büyük Sarnıç
Kaya Mezarı ☐ İki Odalı ☐ Üç Odalı ☐ Çok Odalı ☐ Niş ☐ Çukur ☐ Seki ☐ Patika/Yol/Basamak	

Yorumlanabilir Öğeler ve Diğer Veriler	
☐ Kırmızı Astarlı ÇÇ ☒ Yivli ÇÇ ☒ Diğer ÇÇ ☐ Bronz İğne ☐ Demir İğne ☐ Bronz H-bula ☐ Demir Fibula ☐ Taş Kap ☐ Kazan ☐ Taş Boncuk ☐ Fayans Boncuk ☐ Bronz Boncuk ☐ Bronz Bilezik ☐ Uemir Bilezik ☐ Küpe ☐ Halhal	☐ Bezemeli Kemer ☐ At Koşum Takımı ☐ Miğfer ☐ Kalkan ☐ Kılıç ☐ Uemir Hançer/Bıçak ☐ Ok ucu: Söğüt Yaprağı ☐ Ok ucu: Mahmuzlu ☐ Mızrak Ucu ☐ Silindir Mühür ☐ Damga Mühür ☐ Bulla ☐ Rhyton ☐ Hıldışı ☐ Mobilya Aksamı ☐ Heykel
Gömü Tipleri ☐ Oda Mezar ☐ İki Odalı Mezar ☐ Sandık Mezar ☐ Urne Gömü ☐ Kremasyon ☐ Basit Toprak Mezar	
Sitadel Dışı Yerleşme Güneyinde olabileceği düşünülmektedir.	
Göçlemler	
Urartu Öncesi Kalıntıları	
Urartu Sonrası Kalıntıları İki evreli Ortaçağ tabakası vardır.	
Tek Odalı Kaya Mezarı	
Basamaklı Tünel	
Kaynaklar Burney 1957; Burney 1960; Salvini 1973; Belli-Ceylan 2001; Belli 1992-1993-1994-1995-1996-1998-1999-2000-2001-2003-2004-2005-2006-2009;	

Adı	Zivistan(Elmalık)	Eski Adı		Türü	Kent
İli	Van	İlçe	Merkez	Gidilen Tarih	
Bölgesi				GPS	
Yeri	Van Ovası'nın güneye ve Gürpınar Ovası'na açıldığı noktada Tuşpa'yı görebilen bir noktada bulunmaktadır.				
Dönemi	İşpuini			Boyutları	150x75 (Yaklaşık)

Urartu Kriterleri	
Yazı ☒ İnsitu ☐ Tablet ☒ İnsitu Değil ☐ İliyeroglif ☒ İnşaa ☐ Yazıtlı Madeni Buluntu ☐ Sefer ☐ Stel ☒ Ana Kaya	Mimari ☐ Tapınak ☐ Körpencere ☐ Saray ☐ Fresko ☐ Depo ☐ Andezit/Bazalt Taş İşçiliği ☐ Kabartma ☐ Hendek ☐ Döşeme ☐ Büyük Sarnıç ☐ Kanalizasyon
Kaya Mezarı ☐ İki Odalı ☐ Çukur ☐ Üç Odalı ☐ Seki ☐ Çok Odalı ☐ Patika/Yol/Basamak ☐ Niş	

Yorumlanabilir Öğeler ve Diğer Veriler	
☐ Kırmızı Astarlı ÇÇ ☐ Kazan ☐ Yivli ÇÇ ☐ Taş Boncuk ☐ Diğer ÇÇ ☐ Fayans Boncuk ☐ Bronz İğne ☐ Bronz Boncuk ☐ Demir İğne ☐ Bronz Bilezik ☐ Bronz Fibula ☐ Demir Bilezik ☐ Demir Fibula ☐ Küpe ☐ Taş Kap ☐ Halhal	☐ Bezemeli Kemer ☐ Mızrak Ucu ☐ At Koşum Takımı ☐ Silindir Mühür ☐ Miğfer ☐ Damga Mühür ☐ Kalkan ☐ Bulla ☐ Kılıç ☐ Rhyton ☐ Demir Hançer/Bıçak ☐ Fildişi ☐ Ok ucu: Söğüt Yaprağı ☐ Mobilya Aksamı ☐ Ok ucu: Mahmuzlu ☐ Heykel
Gömü Tipleri ☐ Oda Mezar ☐ Sandık Mezar ☐ Kremasyon ☐ İki Odalı Mezar ☐ Urne Gömü ☐ Basit Toprak Mezar	
Sitadel Dışı Yerleşme Sitadel eteklerinde olabileceği düşünülmektedir.	
Göçlemler	
Urartu Öncesi Kalıntılar	
Urartu Sonrası Kalıntılar	
Tek Odalı Kaya Mezarı	Basamaklı Tünel
Kaynaklar Burney 1957; Burney-Lawson 1960; Kleiss-Hauptmann 1976.	

Adı Kalecik	Eski Adı	Türü Korunaklı Kale
İli Van	İlçe Merkez.	Gidilen Tarih
Bölgesi		GPS
Yeri Van Ovası'na kuzeyden ve batıdan giriş noktası ve Tuşpa'yı görebilen bir konumda yer alır.		Boyutları
Dönemi İşpuni		

Urartu Kriterleri	
Yazı ☒ İnsitu ☐ Tablet ☒ İnsitu Değil ☐ İliyeroglif ☒ İnşaa ☐ Yazıtlı Madeni Buluntu ☐ Sefer ☐ Stel ☐ Ana Kaya	Mimari ☐ Tapınak ☐ Körpencere ☐ Saray ☐ Fresko ☐ Depo ☐ Andezit/Bazalt Taş İşçiliği ☐ Kabartma ☐ Hendek ☐ Döşeme ☐ Büyük Sarnıç ☐ Kanalizasyon
Kaya Mezarı ☐ İki Odalı ☐ Çukur ☐ Üç Odalı ☐ Seki ☐ Çok Odalı ☐ Patika/Yol/Basamak ☐ Niş	

Yorumlanabilir Öğeler ve Diğer Veriler	
☒ Kırmızı Astarlı ÇÇ ☐ Kazan ☐ Yivli ÇÇ ☒ Taş Boncuk ☒ Diğer ÇÇ ☒ Fayans Boncuk ☒ Bronz İğne ☐ Bronz Boncuk ☒ Demir İğne ☒ Bronz Bilezik ☐ Bronz Fibula ☐ Demir Bilezik ☐ Demir Fibula ☒ Küpe ☐ Taş Kap ☐ Halhal	☐ Bezemeli Kemer ☐ At Koşum Takımı ☐ Miğfer ☒ Kalkan ☒ Kılıç ☒ Demir Hançer/Bıçak ☐ Ok ucu: Söğüt Yaprağı ☐ Ok ucu: Mahmuzlu ☒ Mızrak Ucu ☐ Silindir Mühür ☐ Damga Mühür ☐ Bulla ☐ Rhyton ☐ Fildişi ☐ Mobilya Aksamı ☐ Heykel
Gömü Tipleri ☒ Oda Mezar ☐ Sandık Mezar ☒ Kremasyon ☐ İki Odalı Mezar ☒ Urne Gömü ☐ Basit Toprak Mezar	
Sitadel Dışı Yerleşme Kayalığın güney ve güneydoğu eteklerindeki Kalecik köyünün bulunduğu noktalarda olması muhtemeldir.	
Göçlemler	
Urartu Öncesi Kalıntılar	
Urartu Sonrası Kalıntılar Dikilitaşlar ve yuvarlak planlı yapılar geç dönem olabilir.	
Tek Odalı Kaya Mezarı Basamaklı Tünel	
Kaynaklar Burney 1957; Kleiss-Hauptmann 1976; Çavuşoğlu-Biber 2005; Biber 2006; Çavuşoğlu-Biber 2006; Çavuşoğlu-Biber 2008.	

Adı Yukarı Anzaf	Eski Adı	Türü Kent
İli Van	İlçe Merkez.	Gidilen Tarih
Bölgesi		GPS
Yeri Van Ovası'nın doğu yönünden girişinde yer alır.		Boyutları Aşağı şehirle birlikte yaklaşık 200.000 metrekare
Dönemi Menua ve sonrası		

Urartu Kriterleri		
Yazı ☒ İnsitu ☒ İnsitu Değil ☒ İnşaa ☐ Sefer ☐ Stel ☐ Ana Kaya	☒ Tablet ☒ İliyeroglif ☒ Yazıtlı Madeni Buluntu	Mimari ☒ Tapınak ☒ Garay ☒ Depo ☐ Kabartma ☒ Döşeme ☒ Kanalizasyon
Kaya Mezarı ☐ İki Odalı ☐ Üç Odalı ☐ Çok Odalı ☐ Niş ☐ Çukur ☐ Seki ☐ Patika/Yol/Basamak		

Yorumlanabilir Öğeler ve Diğer Veriler				
☒ Kırmızı Astarlı ÇÇ ☒ Yivli ÇÇ ☒ Diğer ÇÇ ☐ Bronz İğne ☐ Demir İğne ☐ Bronz Fibula ☐ Demir Fibula ☒ Taş Kap	☐ Kazan ☐ Taş Boncuk ☐ Fayans Boncuk ☐ Bronz Boncuk ☐ Bronz Bilezik ☐ Demir Bilezik ☐ Küpe ☐ Halhal	☐ Bezemeli Kemer ☒ At Koşum Takımı ☐ Miğfer ☒ Kalkan ☒ Kılıç ☒ Demir Hançeri/Bıçak ☐ Ok ucu: Söğüt Yaprağı ☒ Ok ucu: Mahmuzlu	☐ Mızrak Ucu ☐ Silindir Mühür ☐ Damga Mühür ☐ Bulla ☒ Rhyton ☒ Fildişi ☒ Mobilya Aksamı ☐ Heykel	☒ Sur ☒ Bastiyon/Kule ☒ Kaya Kalıbı ☐ Madalyon ☒ Pithos ☒ Üçgen Bezemeli Pithos
Gömü Tipleri ☐ Oda Mezar ☐ İki Odalı Mezar ☐ Sandık Mezar ☐ Urne Gömü ☐ Kremasyon ☐ Basit Toprak Mezar				
Sitadel Dışı Yerleşme Yaklaşık 140.000 metrekarelik Sitadel dışı yerleşme olduğu belirtilmektedir.				
Göçlemler				
Urartu Öncesi Kalıntılar				
Urartu Sonrası Kalıntılar Ortaçağ tabakaları da vardır.				
Tek Odalı Kaya Mezarı		Basamaklı Tünel		
Kaynaklar Burney 1957; Burney 1960; Salvini 1973; Belli-Ceylan 2001; Belli 1992-1993-1994-1995-1996-1998-1999-2000-2001-2003-2004-2005-2006-2009;				

Adı Aznavurtepe	Eski Adı	Türü Kent
İli Ağrı	İlçe Patnos	Gidilen Tarih
Bölgesi		GPS
Yeri Urartu'nun batı ve kuzeye giden yollarının kesiştiği bir noktada yer alır.		Boyutları Sitadel: (Yaklaşık) 350x250 m.
Dönemi Menua ve sonrası.		

Urartu Kriterleri	
Yazı ☒ İnsitu ☐ Tablet ☒ İnsitu Değil ☐ İliyeroglif ☒ İnşaa ☐ Yazıtlı Madeni Buluntu ☒ Sefer ☐ Stel ☐ Ana Kaya	Mimari ☒ Tapınak ☐ Körpencere ☒ Garay ☐ Fresko ☒ Depo ☐ Andezit/Bazalt Taş İşçiliği ☐ Kabartma ☐ Hendek ☐ Döşeme ☐ Büyük Sarnıç ☐ Kanalizasyon
Kaya Mezarı ☐ İki Odalı ☐ Çukur ☐ Üç Odalı ☐ Seki ☐ Çok Odalı ☐ Patika/Yol/Basamak ☐ Niş	

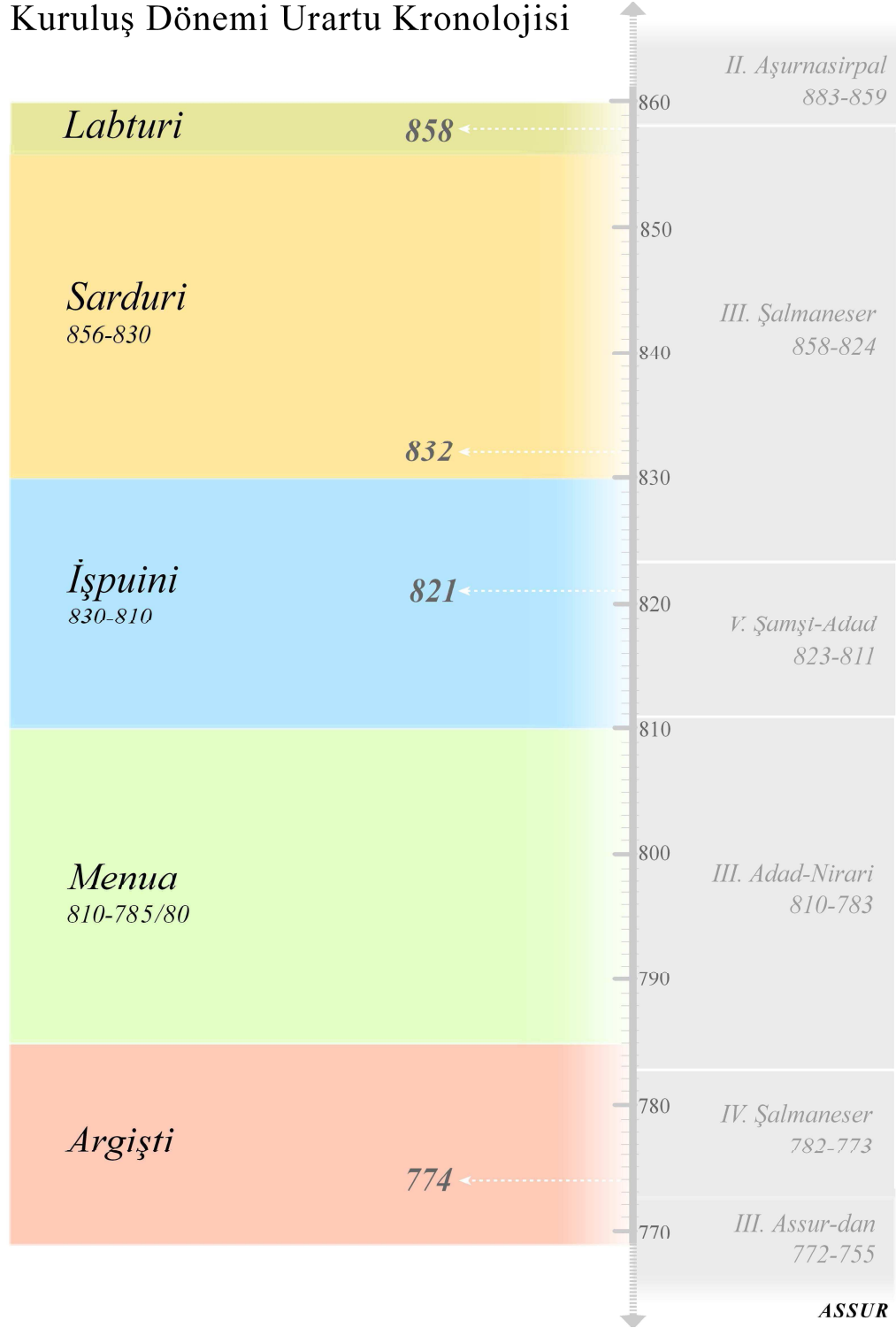
Yorumlanabilir Öğeler ve Diğer Veriler	
☒ Kırmızı Astarlı ÇÇ ☐ Kazan ☐ Yivli ÇÇ ☐ Taş Boncuk ☒ Diğer ÇÇ ☐ Fayans Boncuk ☐ Bronz İğne ☐ Bronz Boncuk ☐ Demir İğne ☒ Bronz Bilezik ☐ Bronz Fibula ☐ Demir Bilezik ☐ Demir Fibula ☐ Küpe ☐ Taş Kap ☐ Halhal	☐ Bezemeli Kemer ☐ At Koşum Takımı ☐ Miğfer ☐ Kalkan ☐ Kılıç ☐ Demir Hançer/Bıçak ☒ Ok ucu: Söğüt Yaprağı ☐ Ok ucu: Mahmuzlu ☐ Mızrak Ucu ☐ Silindir Mühür ☒ Damga Mühür ☐ Bulla ☐ Rhyton ☐ Fildişi ☒ Mobilya Aksamı ☐ Heykel
Gömü Tipleri ☐ Oda Mezar ☐ Sandık Mezar ☐ Kremasyon ☐ İki Odalı Mezar ☐ Urne Gömü ☐ Basit Toprak Mezar	
Sitadel Dışı Yerleşme Sitadel'in doğu, batı ve güney eteklerinde daha basit yapı kalıntıları vardır.	
Göçlemler	
Urartu Öncesi Kalıntılar	
Urartu Sonrası Kalıntılar	
Tek Odalı Kaya Mezarı	Basamaklı Tünel
Kaynaklar Balkan 1960; Burney 1960; Boysal 1961; Burney-Lang 1971.	

Adı	Körzüt	Eski Adı		Türü	Kent
İli	Van	İlçe	Muradiye	Gidilen Tarih	
Bölgesi				GPS	
Yeri	Urartu'nun Urmiye ve Aras Havzasına ulaşan yolu üzerindeki Muradiye Ovasına hakim bir noktada yer alır.				
Dönemi	Menua ve sonrası.			Boyutları	Sitadel: (Yaklaşık)200x100 m.

Urartu Kriterleri	
Yazı ☐ İnsitu ☐ Tablet ☐ İnsitu Değil ☐ İliyeroglif ☐ İnşaa ☐ Yazıtlı Madeni Buluntu ☐ Sefer ☐ Stel ☐ Ana Kaya	Mimari ☐ Tapınak ☐ Körpencere ☐ Garay ☐ Fresko ☐ Depo ☐ Andezit/Bazalt Taş İşçiliği ☐ Kabartma ☐ Hendek ☐ Döşeme ☐ Büyük Sarnıç ☐ Kanalizasyon
Kaya Mezarı ☐ İki Odalı ☐ Çukur ☐ Üç Odalı ☐ Seki ☐ Çok Odalı ☐ Patika/Yol/Basamak ☐ Niş	

Yorumlanabilir Öğeler ve Diğer Veriler				
☐ Kırmızı Astarlı ÇÇ ☐ Yivli ÇÇ ☐ Diğer ÇÇ ☐ Bronz İğne ☐ Demir İğne ☐ Bronz Fibula ☐ Demir Fibula ☐ Taş Kap	☐ Kazan ☐ Taş Boncuk ☐ Fayans Boncuk ☐ Bronz Boncuk ☐ Bronz Bilezik ☐ Demir Bilezik ☐ Küpe ☐ Halhal	☐ Bezemeli Kemer ☐ At Koşum Takımı ☐ Miğfer ☐ Kalkan ☐ Kılıç ☐ Demir Hançer/Bıçak ☐ Ok ucu: Söğüt Yaprağı ☐ Ok ucu: Mahmuzlu	☐ Mızrak Ucu ☐ Silindir Mühür ☐ Damga Mühür ☐ Bulla ☐ Rhyton ☐ Fildişi ☐ Mobilya Aksamı ☐ Heykel	☐ Sur ☐ Bastiyon/Kule ☐ Kaya Kalıbı ☐ Madalyon ☐ Pithos ☐ Üçgen Bezemeli Pithos
Gömü Tipleri ☐ Oda Mezar ☐ Sandık Mezar ☐ Kremasyon ☐ İki Odalı Mezar ☐ Urne Gömü ☐ Basit Toprak Mezar				
Sitadel Dışı Yerleşme Sitadel'in doğu, güneydoğu ve kuzeydoğu eteklerinde yaklaşık 10 hektarlık bir alanda aşağı şehir olabileceği düşünülmektedir.				
Göçlemler				
Urartu Öncesi Kalıntılar				
Urartu Sonrası Kalıntılar				
Tek Odalı Kaya Mezarı		Basamaklı Tünel		
Kaynaklar Burney 1957; Burney 1971; Dinçol 1976; Tarhan-Sevin 1977.				

TABLO 4:
Kuruluş Dönemi Urartu Kronolojisi

Kaynaklar: Pitrovsky 1969; Parpola 1990; Grayson 1991; Grayson 1996; Salvini 2006.

LEVHA I

Res. 1: Tuşpa Sitadeli'nin Kuzeybatı'dan Görünümü (Foto: Erkan Konyar)

Res. 2: Tuşpa Sitadeli'nin Güneybatı'dan Görünümü (Foto: Erkan Konyar)

LEVHA II

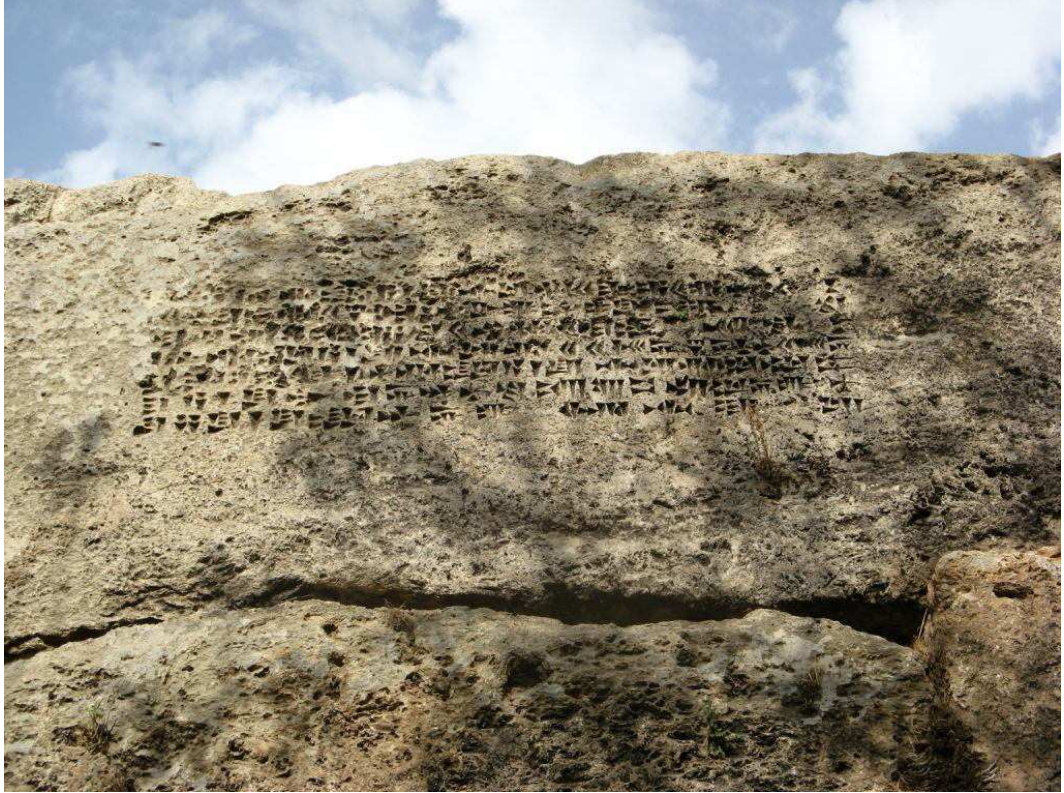

Res. 3: Tuşpa Sitadeli'nin Batı'dan Görünümü (Foto: Erkan Konyar)

LEVHA III

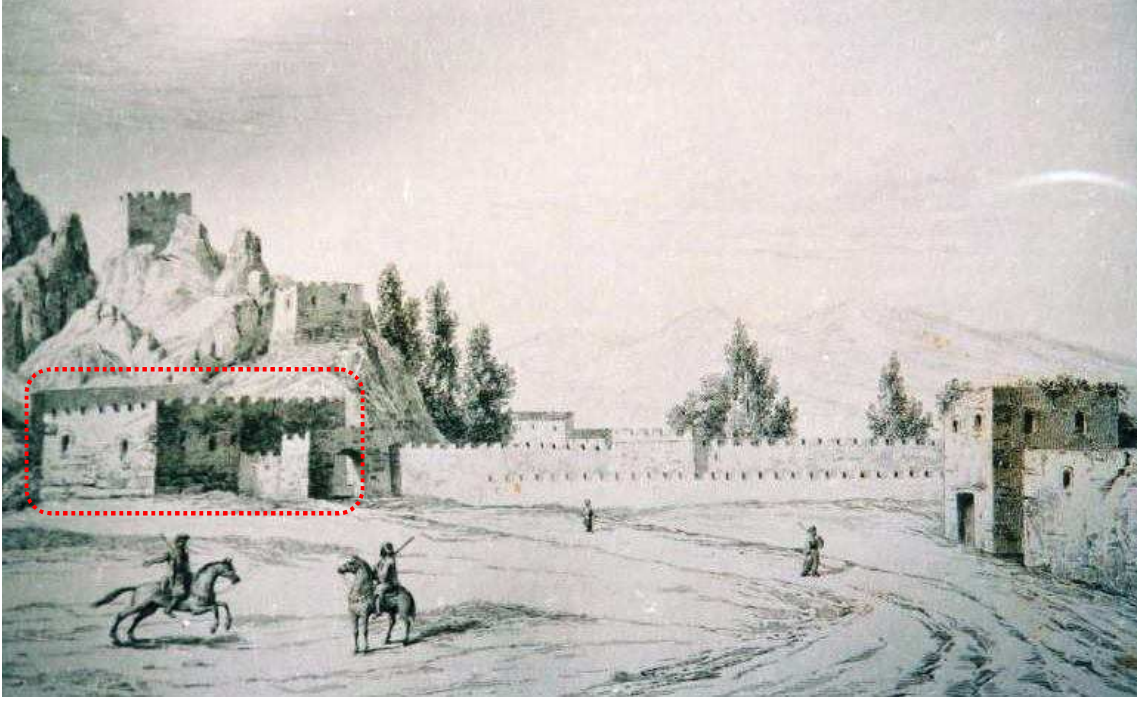

Res. 4: Sardurburç Genel Görünüm

Res. 5: I. Sarduri'nin Assurca Yazıtından Detay

LEVHA IV

Res. 6: Texier'in Sardurburç Gravürü (Texier 1842)

Res. 7: Sardurburç Detay

LEVHA V

Res. 8: Zivistan(Elmalık) Genel Görünüm (Foto: Erkan Konyar)

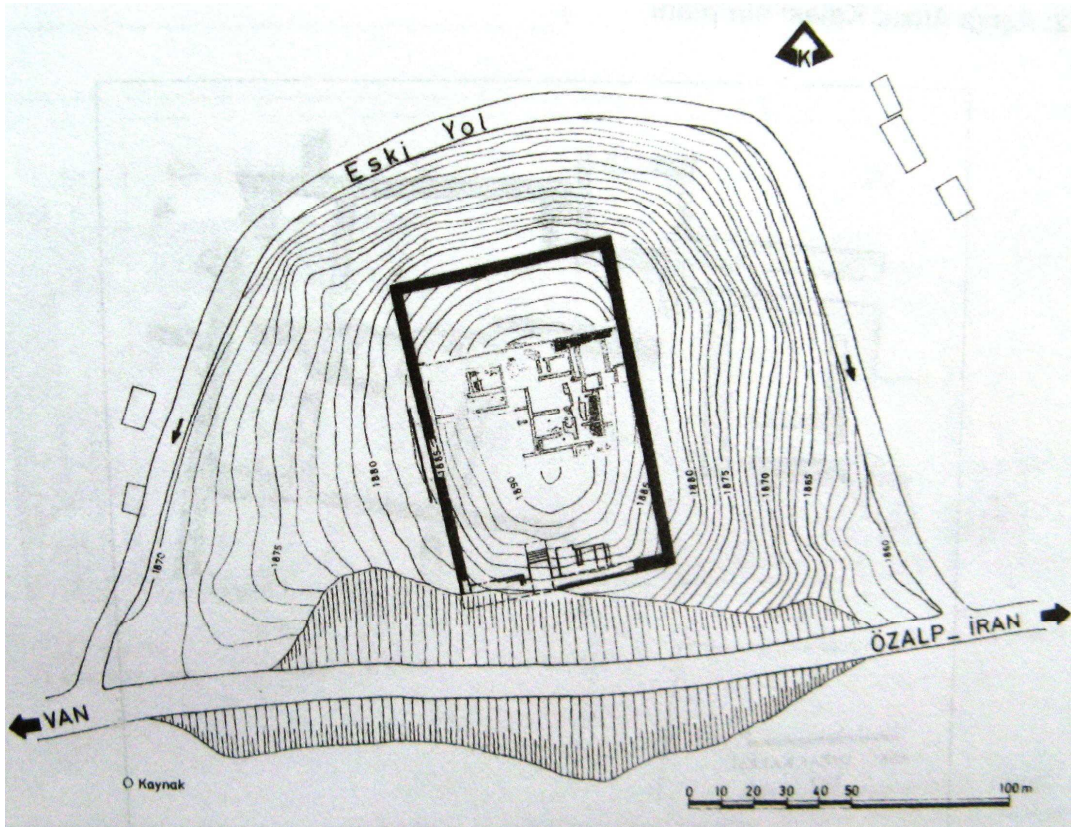

Res. 9: Hazine Piri Kapısı (Foto: Erkan Konyar)

LEVHA VI

Res. 10: Aşağı Anzaf Yapısı (Batıdan)

Plan 1: Aşağı Anzaf Topografik Planı (Belli 2003)

LEVHA VII

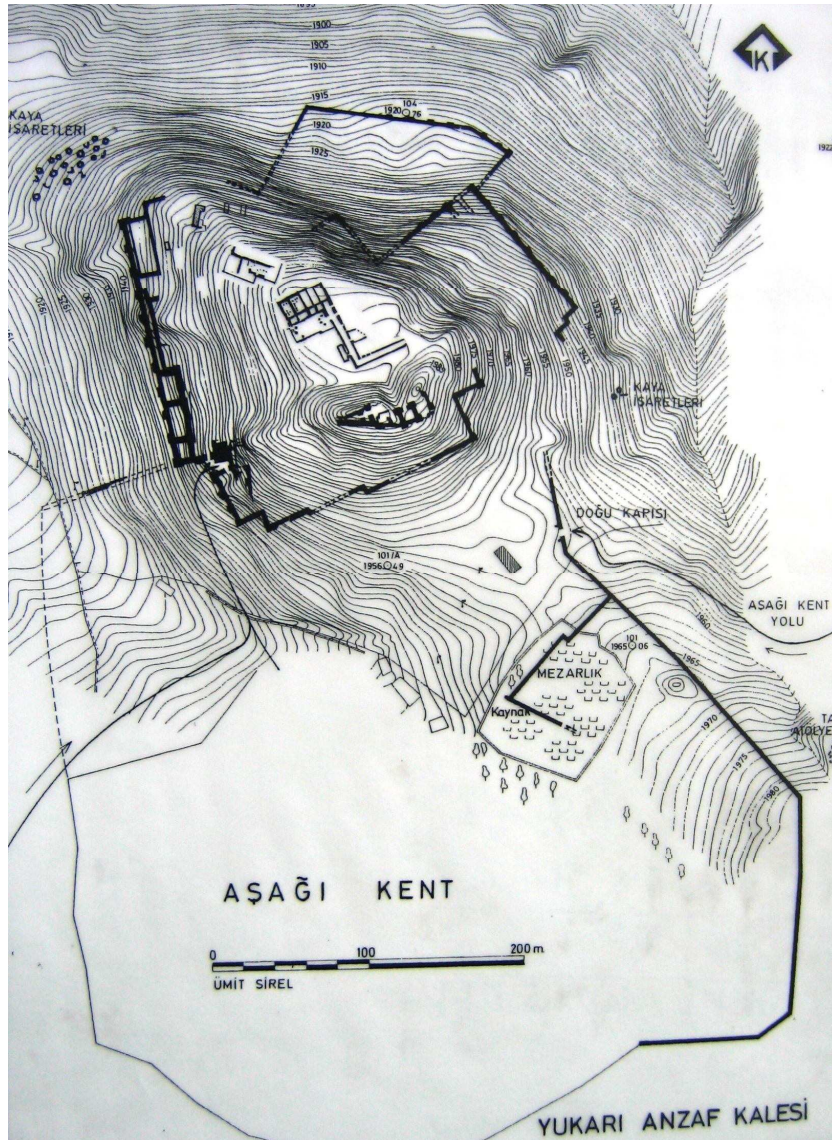

Res. 11: Yukarı Anzaf Sitadel Genel Görünümü (Belli 1998)

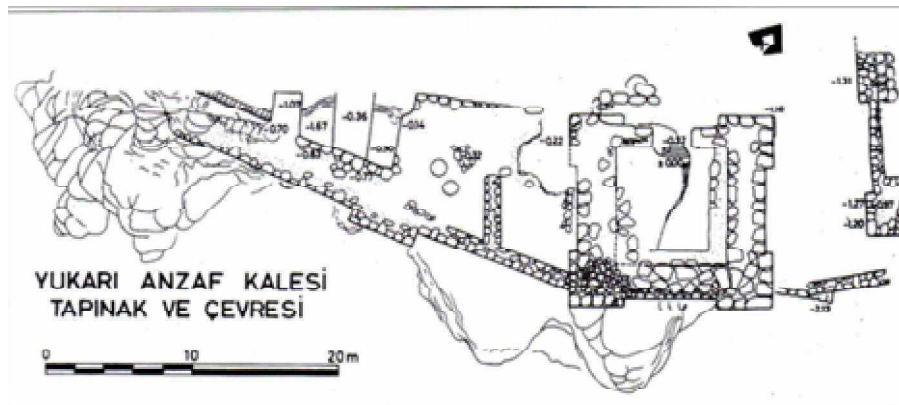

Res. 12: Yukarı Anzaf Tapınak Yazıtı (Van Müzesi)

LEVHA VIII

Plan 2: Yukarı Anzaf Topografik Plan (Belli 2006)

Plan 3: Yukarı Anzaf Tapınak Planı (Belli 2006)

LEVHA IX

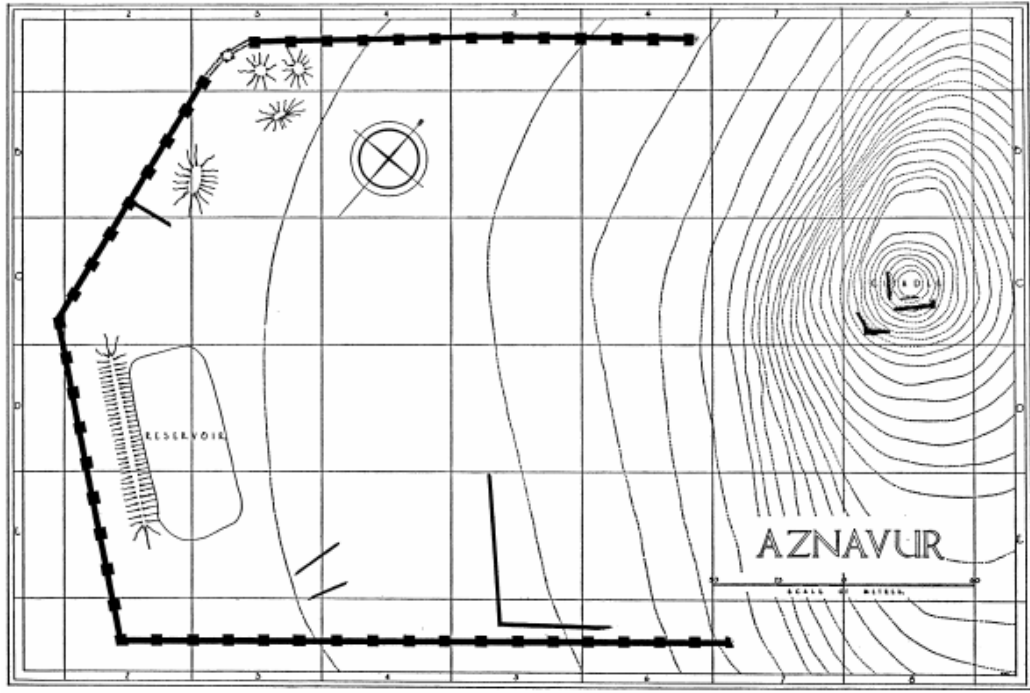

Res. 13: Aznavurtepe Genel Görünüm - 2009 (Foto: Erkan Konyar)

Res. 14: Aznavurtepe Sitadel Genel Görünüm – 2009 (Foto: Erkan Konyar)

LEVHA X

Plan 4: Aznavurtepe Sitadel Planı (Burney-Lawson 1960)

Res. 15: Aznavurtepe Tapınak ve Çevresinin Durumu -2009 (Foto: Erkan Konyar)

LEVHA XI

Res. 16: Aznavurtepe Tapınağının Durumu ve Zirvedeki Beton Yapı - 2009

Res. 17: Aznavurtepe Tapınağı'nın Yazıtlarından Geriye Kalan Parça - 2009

LEVHA XII

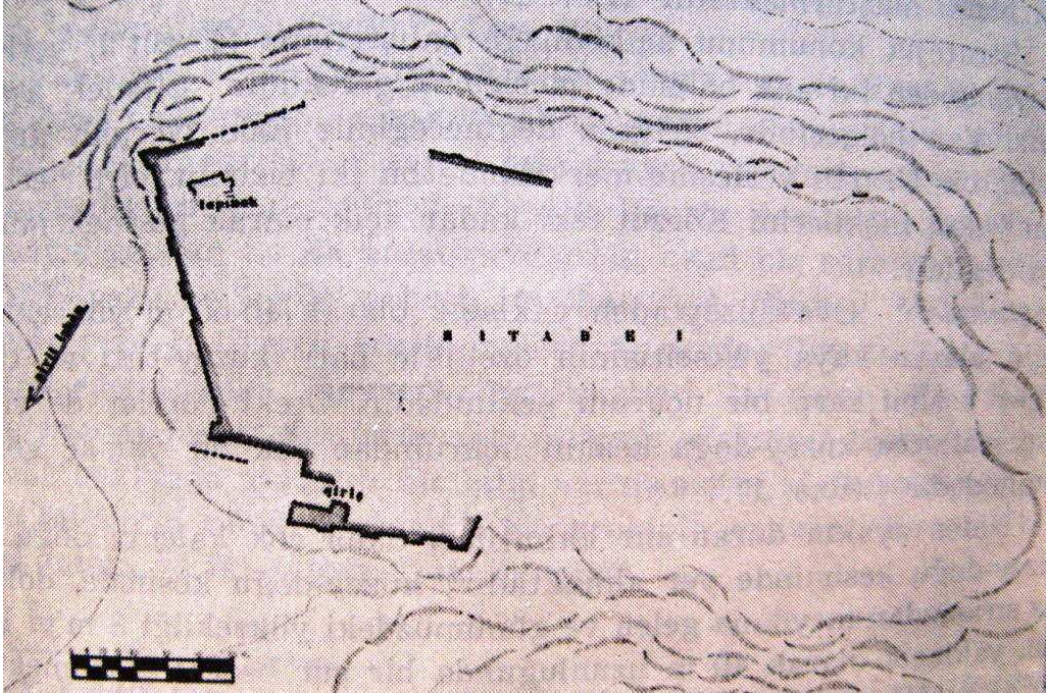

Res. 18: Körzüt Genel Görünüm – 2009 (Foto: Ö. Can Avcı)

Res.19: Körzüt Surlarından Detay – 2010 (Foto: Bülent Genç)

LEVHA XIII

Plan 5: Körzüt Sitadel Planı (Tarhan-Sevin 1977)

Res. 20: Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Stel Yuvaları (Çilingiroğlu 1997)

LEVHA XIV

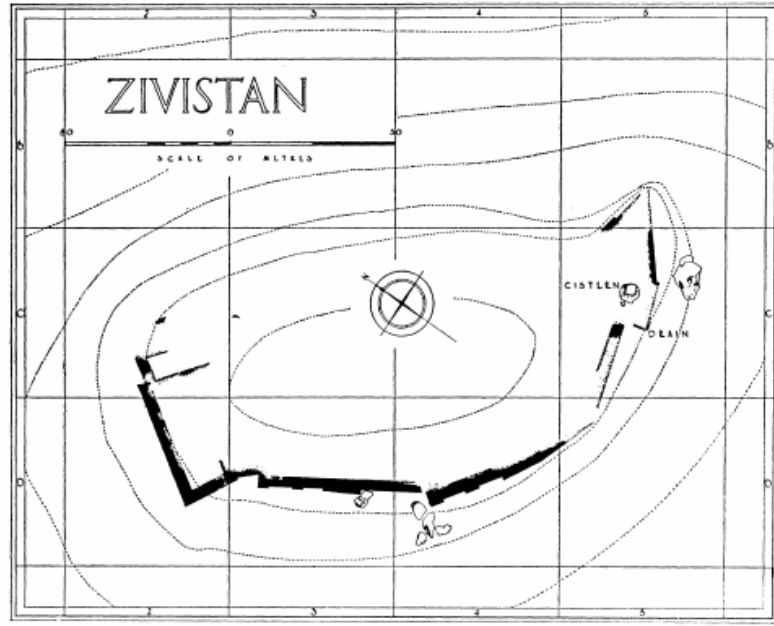

Res. 21: Urartu Stelleri (Van Müzesi)

Res. 22: Karahan İşpuini ve Menua Yazıtı

LEVHA XV

Plan 6: Zivistan Sitadel Planı (Burney-Lawson 1960)

Res.23: Karagündüz Steli (Van Müzesi)

LEVHA XVI

Res. 24: Palu Kalesi Genel Görünüm (Foto: Erkan Konyar)

Res. 25: Palu Kalesi'nden Murat Vadisi'nin Görünümü

LEVHA XVII

Res. 26: Palu Kalesindeki Menua Yazıtı - 2009

Res. 27: Palu Kalesi Kaya Mezarları (Foto: Erkan Konyar)

LEVHA XVIII

Res. 28: Ziyarettepe Genel Görünüm (Foto: Ziyarettepe Kazı Arşivi)

Res. 29: Ziyarettepe L Alanında Yivli Çanak Çömleklerin Bulunduğu Kül Çukuru – 2008 (Foto: Kemalettin Köroğlu)

LEVHA XIX

Res. 30: Ziyarettepe L Alanındaki Kül Çukurundan Boyalı ve Yivli Çanak Çömlek Örnekleri (Foto: Kemalettin Köroğlu)

Res.31: Ziyarettepe L Alanında Yivli Çanak Çömlek Örneği ve Kremasyon Gömü (Foto: Kemalettin Köroğlu)

KURULUŞ DÖNEMİNDE

URARTU KRALLIĞI

Çok Odalı Kaya Mezarı

İşgali Seferleri

Uratu Yönelmesi

Saray

Tapınak

Yazıt

URARTU KRALLIĞI'NIN KURULUŞU - Yüksek Lisans Tezi - Armağan Tan - 2010

